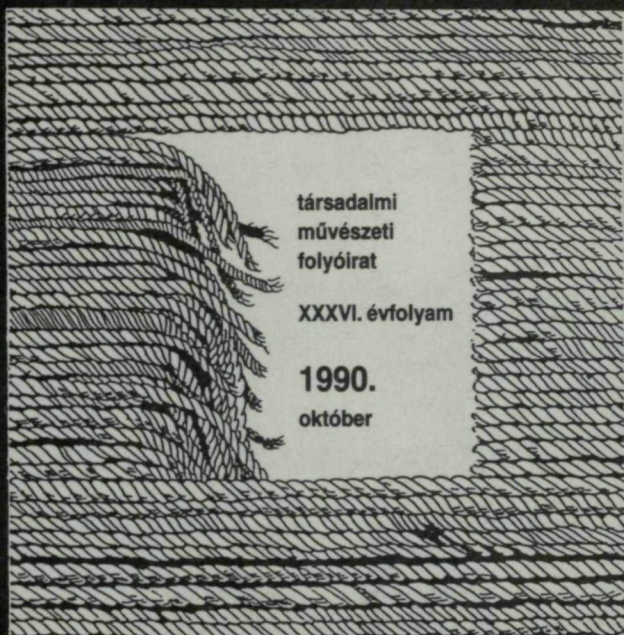
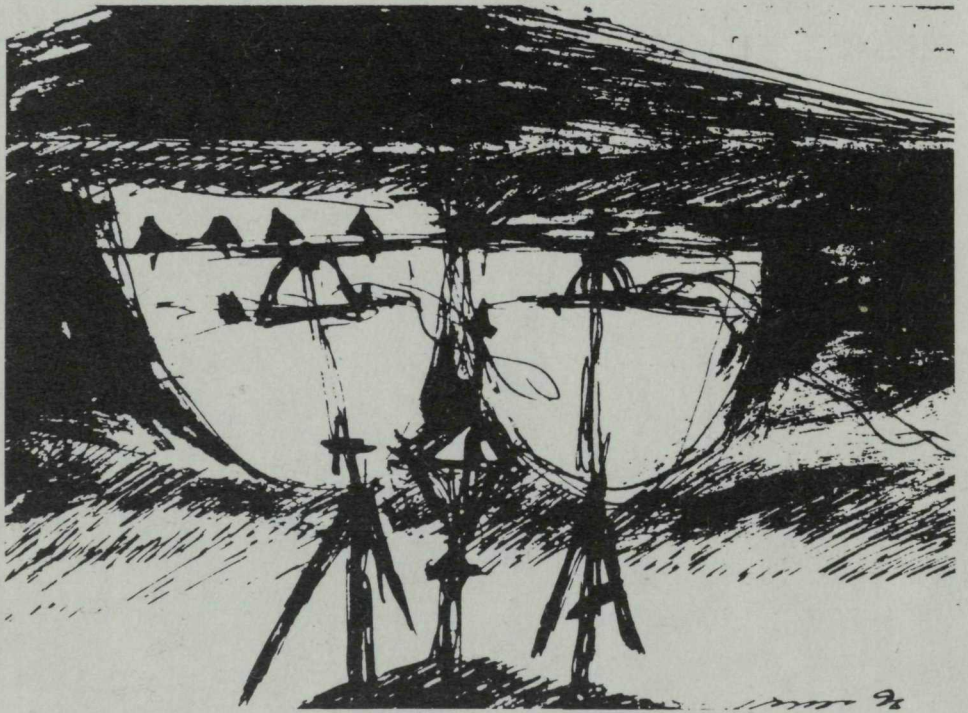

JÁSZKUNTSÁG |

5

Buharáj Ravil

Vadszonettek koszorúja

Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?
 Te ismered a házam,
 s ha emlékezni tudsz a
 hálószobámra, azt is tudhatod,
 milyen szegényes, elhagyott
 ilyenkor a Logodi utca,
 ahol lakom.

Kosztolányi Dezső

Je n'ai point de thème,
 excepté gue je t'amie -

költeni csak ezt tudtam,
 mert mindig elaludtam...

József Attila

0

Majd sehol földjén szerzek örömet.
 Fák közé úszik szét az enyhe pára...
 Imé, asszonyom, itt a vadszonett.
 Nem fontos, miket írtam utoljára.

Hadd valljam be, ezt sem terveztem mára,
 hiába hát az égi üzenet:
 az égbolt beborult és be van zárva,
 egy vers amúgy is hétköznapi tett.

Te vadszonett, te vadvirág a kertben,
 minek is álljak én itt veled szemben,
 az ősz szó áttetszően, az ősz megy...

A szó is átlátszó, kinéz a csillag,
míg vörös pettyű fán oly vadon csillog,
akár a veres csöpp, a fénylő meggy.

I.

Akár a veres csöpp, a fénylő meggy
tenyeremről lecsúszván esik földre...
A magyar sárga füvekben még egy
pettyű bóborszínben ragyog - legyünk csöndben.

Vak lélek, újra le ne részegedj,
lám, szabad vagy, amíg a testem görnyed!
Ameddig "oda-vissza" szól a jegy,
nem éred el az Isten adta völgyet...

Józanul nézz - ez itt az őszi kert,
mely nélküled a földjén lenni mert,
nélküled fázott, gyötrődött és nyflott,

nélküled bűnözött, nélküled gyónt:
minek is rád pillantson a bogycó,
míg vörös pettyű fán oly vadon csillog?!

II.

Míg vörös pettyű fán oly vadon csillog
az összetört, az ősz szétvette nap,
amíg a fa kábítás szélben inog,
meg míg az élet nőiesen becsap,

vak lelkekre egy dolgot rá se bízok:
hófehér, üres legyen bármi lap,
kábít a szél, a napsugár harap,
hisz idegen vagyok, de hol a billog?

Mit tudsz te rólam, őszi szerelmem?
Tény, hogy a nosztalgiám énbennem,
akár a bőregér, csapong és cincog...

Nem tudod, mi ez. Ja, rabbi, elég!
Hadd érezzem, ősz van, derűs az ég,
a szó is átlátszó, kinéz a csillag...

III.

A szó is átlátszó, kinéz a csillag
betűk mögül, mint levelek mögül...
Az esti harmat egyszerre kicsillan:
közeledik a kerten keresztül

az Ősz asszony hozzám az egetül...
A vállán csíz szép régi nyelven csipog,
meg csipkés ruháján ragyog a csiga,
vagy ez a csiga egy levelen ül?

...Csalán - Attilás, rózsa - Kosztolányis,
dália - Adys, ily a párfány is...
Varácsolj, csízem, csak ne hetykélkedj!

... fölöttem reszket már a hímzett égbolt,
s én ismétlem, akár az elvarázsolt:
"Az Ősz szó áttetszően, az Ősz megy..."

IV.

Az Ősz szó áttetszően,, az Ősz megy
a kertből, hova vezeti a lába...
Utána siess, lelkem, törekedj,
hogy odajuss a Lógodi utcába!

Mikor annak idején hülye, kába,
részeg voltál, a Vár alatti hegy

úgy várt, hogy egy hajnalban közeledj
a Költő házához, ámde hiába!

Nézd, késő már: nincs ez a ház, hamu
és por vogymuk, eltűnt amint elmúlt
az ideje... Mein Herr, was tut das Leb'n!

Hát, vége van és kész, nem érdekel.
Te, lelkem, újra ketten késtünk el,
minek is álljak én itt veled szemben?!

V.

Minek is álljak én itt veled szemben,
magyarul beszélő szerelmes kert,
a város szélén, éles őszi szelen,
amely pont mostan buzgón magot vet?

Vajon e lét az enyémmé lett?
Nem hiszem, e világon minden rendben:
ami vagyok, mint mindig, se eleven,
se holt, bolyong, akár a kísértet.

A magyar szél fúj a lelkemen át,
bennem is veti fájdalom magát,
és rábeszélve, hogy ne álljak ellen,

elkísér idegent - el innen! Nem
azért, most szétszakítod a lelkem,
te vadszonett, te vadvirág a kertben?!

VI

Te vadszonett, te vadvirág a kertben,
műszirmaid szikráznak, mint a dér
a karcagi pusztában leveleken,
mikor a téli alkony - csupa vér.

Szeretem Karcagot, de inkább télen:
kristály harangszó hófelhőkig ér,
amíg a templom alján nyugszik szépen
a behavazott és árva Kossuth tér...

Tanúm a deres nagykunsági Kelet:
itt pusztában, bár senkinek se kellett,
tanulni kezdtem a magyar nyelvet.

Az első szóm ott éppen "Fájdalom" volt.
Nem érdekes, mi később ebből kifolyt.
Egy vers amúgy is hétköznapi tett.

VII.

Egy vers amúgy is hétköznapi tett,
asszonyom, sokkal jobb az őszi sétát
megtenni ketten, hulló levelet
kísérve szemmel, szedni bús bokrétát

ünnepiesen, lassan, jóllehet
az élet nekünk nem nyújtja e példát,
de ha nincs más, követjük hát Csáth Gézát,
aki a Kálvin térhez már siet...

Nahát, az ablakba a köd lebeg.
Nem kér kis unicumot, esetleg?
Nincs gond, hogy újra ugrott föl az ára:

pia nem annyira szükséges már,
kaja még kevesebben, igen kár -
az égbolt beborult és be van zárva.

VIII.

Az égbolt beborult és be van zárva,
pedig senki se érzi a hiányt.

Köd, a Múzeum körúton sétálva
rejt a fényt, burkolja a magányt.

Attól, hogy a Duna ködöt gyárt,
szitáló félhomály jön az utcákba;
bárcikre nézz, mindenki bús meg árva,
nem ismerni se hívőt, se pogányt.

Mi van, hölgyem, nem ismerni magára?
Hasonlítsak akár vad janicsárra,
de szerelem nem több, mint szeretet...

Boldogok akik sírnak... Bár nincs késő,
bent sötét van, kint sír az eső, és ő... -
-... hiába hát az égi üzenet.

IX.

Hiába hát az égi üzenet:
világos ez, és különösen - Pesten...
- Asszonyom, adja vissza lelkemet! -
kiáltanám egyszer egy hűvös este.

Gyöngyvessző, szomorúfűz, e mellett
orgonafa! mit ér az üres testem?
Néma vagyok, az élet fenyeget,
nélkülem megy, s nem bánja, hogy kiestem.

Mind félremegy - marad a félelem.
Az életre, mely durván hagy engem,
csimpszakodom, mint gyermek az anyára...

Bárhogy nem illik, ilyen az élet:
ki férfi volt - csakúgy gyermekké lett...
Hadd valljam be, azt sem terveztem mára.

X.

Hadd valljam be, azt sem terveztem mára,
 hogy magyar szó, lám, fájni fog nekem...
 Vers nem lehet se kolostor, se zárda:
 itt szeretet nem több, mint szerelem.

Egyikét se hagyhatnád, Istenem!
 Hisz fájdalmas az üresség - csupán a
 gondjaim okoskodnak énbennem,
 mint a hülye turisták Budavárban.

De azért szabad vagyok - vámon át
 elvihetem a lelkem tartalmát
 akárhova, akár Ausztráliába.

Gyógyszert úgysem kaphatok versekért:
 mi fáj - az mindig fájni fog, ezért
 nem fontos, miket írtam utoljára.

XI.

Nem fontos, miket írtam, utoljára,
 s mi nyelveken: nyelvtanok fellege
 zavarba visz. Mit ér főnevek ára,
 ha kezdetben vala amaz Ige.

Azaz a létnek az a lényege,
 hogy ez nyugodtan nő, akár a nyárfa,
 míg bazsevál ott, mint az eolhárfa,
 egy sárgarigó vagy egy cinege...

A világrendben megfelel a féreg
 a rózsának, imé, elnézést kérek,
 rég lopták el az anyanyelvemet,

de fának is megvan az alvó rügye,
hadd cselekedjek - ez a költő ügye:
imé, asszonyom, itt a vadszonett!

XII.

Imé, asszonyom, itt a vadszonett,
melyet a szívembe a kertje ütött...
Azt, ami tönkreteszi lelkemet,
adom, hogy ezüst orgonafüstöt

ajánl tavaszi ejszakán a lét,
ott valahol, hova sietve futott
a néma lelkem, hogy a gyöngyes fürtöt
meglássa, s megtanulja a nyelvét...

Ajánlom ezt az ottani csudát,
mindezzel higgye el, hogy odaát
sohase múlik el az isten nyára,

meg mindig zeng "Je n'ai point de thème",
mikor a kelenföldi kertekben
fák közé úszik szét az enyhe pára...

XIII.

Fák közé úszik szét az enyhe pára...
Kiáltanám: Tavasz van! Gyönyörű!
De az sem friss, már sötétedik, bár a
szobamba fénylik a szonettgyűrű...

Vadszonett nem lehet mély gyökerű,
meg mi a vers? Csupán a színes ábra
rossz könyvben - mind fáradtságom kárba
visz; szóval, a homály egyre sűrűbb...

De mit csinállok én?! Hisz úgyse veszem
a lapot, hirtelen megáll az eszem,
nem tömi az ördögi körömet!

Főnt a turulmadár vijjog, asszonyom,
vagy a tatármadár? nincs semmi bajom -
majd sehol földjén szerzek örömet.

XIV.

Majd sehol földjén szerzek örömet.
Amott is lesz az éjjel boldogsága;
nélkülem is belőled, Budapest,
majd égisz az orgona világa,

a Kosztolányi téri tó mellett
suttogni fog a szomorúfűz ága,
más idegent a gyöngyvessző virága
meghat majd, mint a mennyei üdvözlet.

Légy igen jó kábító kertjeiddel,
muszáj búcsúznom, nincs elegendő, hidd el,
de az is, ami volt, az élő kegy...

Verseken eredményeim nem nagyok,
pedig az tény, hogy a legvégén ragyog,
akár a veres csöpp, a fénylő meggy.
1989

Buharáj Ravil

Az Augusztus jegyében

Az Augusztus jegye tart kifeszítve
könnyű damilon lepkét, álmokat.
A bizsergő
hangyaszorgalom íze,
az átlátszó hűvös a nyelv alatt,
nem ismerős nekem.
Réteges alkony.
Boldog cigányhal rózsaszín vizén.
Az elpilledt agyvelőn hangyaboly zsong,
akár a mézben az alma
felén.

Buharáj Ravil

Mise hegyekre és orgonára

(szonettkoszorú)

Preludium

Gyötrődöm a didergő hebegésben.
Szellemi szomjam fölött délibáb:
ott hazugság kéri áldozatát,
s az irányt látó mögött vak a léptem.

Fentről irgalmatlan sűrű a mély lenn,
míg eléred a mennyei határt,
a jövődő fényét bárhogy is áldd -
sötétben jársz, jelen lélegzetében.

Kiáltok, bár tiszta a hallgatás volt.
A kétségbeesés mély szurdokából
próbálom kivenni fönt az eget.

Árulás búvik minden egyes szóba.
Csak egy lehet most megint vigaszodra:

Fentről felfelé az út lent vezet.

Dorkovics Ágnes

„Mit tudsz te rólam...”

(Buharáj Ravil: Vadszonettek koszorúja)

Európa vándora ez a kazáni tatár költő, aki ma Moszkvában él. Még a '80-as években nyert egy éves ösztöndíjat Magyarországra, s ittélétét egy karcagi látogatással kezdte. Zelei Miklós költő hozta le Körmendihez, itt szívta magába az első magyar szavakat. Nyugodtan írhatjuk a messziről jött vendég szerencsésének a számlájára, hogy itt olyan házigazdára lelt, aki anyanyelve s annak irodalma kívülről tudója. Buharáj Ravil, ez a nyelvzseni egy hét alatt odáig jutott nyelvünk ismeretében, hogy - bár szűk - szókincsének főnévi részét helyesen toldalékolta a Hol?, Hová? kérdések hallatán. Csak megjegyzés: egy-két honfitársunk nyelvleckéket vehetett volna tőle már akkor is...

Aztán elnyelte a főváros. Zsivajával, látnivalóival, zugaival, historikus és irodalmi emlékeivel, hétköznapijaival. Ravil itt is folytatta tanulmányait, délelőttönként bejárt az Eötvös-egyetem előadásaira. S a délutánok, esték? Ezek a költő titkai. Jónéhányan, versolvasók, azonban tudjuk, hogy ez mennyire nem így van: az író ember minden műve egy-egy „árulás”. Ez van most is. E titkok vissza-intenek a verseiből.

Magyarország szívében élhetett tehát, de mindvégig - ma is - a Kunsághoz, a kun emberekhez vonzódott legjobban. Vonzotta az egy töről eredés és a külső hasonlatosság, ami ma is fellelhető kun és tatár közt. S általában: Ravil már akkor becsülte a magyart, temperamentumáért, szókimondásáért, dolgosságáért, vendégszeretetéért. Nyelvünk lenyűgözte és arra készítette, hogy minél tökéletesebben elsajátítsa. S ha egy költő tanulni kezd egy nyelvet, előbb-utóbb verssé rendezi a megrögzült szavakat. Buharáj Ravil tollából napok (!) teltén magyaros verselésű sorok futottak ki a karcagi barát íróasztalán. Ha nem ózdkodnék a nagy szavaktól, azt mondanám: lélegzetelállító. De nem ezért próbálom most kerülni mindezt. „Egyszerűen” arról van szó, hogy aki öt nyelvet tud, arra ragad a hatodik, mert tehetsége, isten adta tehetsége van hozzá.

Aki elolvassa akár a Vadszonettek koszorúját, nemcsak erre jöhet rá. Kiolvashatja belőle egy Volga menti fiúból férfivá érett költő kötődését az itthagyt föld és a magyarság iránt. Igaz: ez nem a Nyugat üzenete, most a Kelet üzent. De nem a Nagy Szovjet Birodalom, ami már rég nincs a szívekben, s hamarosan talán a térképen sem. Egy valaha hatalmas nép fia nyújtja itt jelképesen jobbját a rég-rokon kun, de az egész magyar nép felé. Övéi múltjáról többek közt így emlékezik:

„rég lopták el az anyanyelvemet”.

Tragikus sors ez, s nem kell ilyen messzire mennünk, tudhatjuk saját történelmünkben. S ha múltunk nem is közös, történetünk fordulatai, a viharra dagadt nagyhatalmi gőg mintha egyformán rázta, rengette volna a két nép hajóját. Talán e vihar hátán közeledtünk?

Szinte jelképes, hogy Ravil szonettkoszorúja egy Kosztolányi és egy József idézettel indul. Túl, hogy magyarok, mindkettő a szonettforma nagymestere volt.

Elég csak hivatkozni az előbbi Számadás című ciklusára, vagy József: A Koszmosz éneke című szonettkoszorújára. S hogy e két költő milyen mély nyomot hagyott Ravilban, már csak az is bizonyítja: többször visszatérnek, felidéződnek:

„...Csalán - Attilás; rózsza - Kosztolányis”
(III.)

„... hamu
és por vogymuk”
(IV.)

„ki férfi volt - csakúgy gyermekké lett...”
(IX.)

De mégis mintha Józsefhez állna közelebb: „Józanul nézz” - inti önmagát; ha vak a lélek, „hófehér, üres legyen bármi lap”. Így, saját énjét is kicsit kívülről szemlélve idézi vissza a „magyar sárga füveket”, a „deres nagykunsági Kelet” Karcagját. Tudja azt is, hogy amit *akkor* elmulasztott, örökre elveszett:

„Te lelke, újra ketten késtünk el”. Ezt erősíti, nyomatékosítja a szándékkal profán megállapítás:

„Tény, hogy a nosztalgiam énbennem
akár a bőregér, csapong és cincog”.

Szerelmes őszi kert a magyar táj, amibe nem lehet belekábulni, hisz tudjuk: „Az Ősz szó áttetszően, az Ősz megy...” Aki ezt elfelejti, elveszett. Máskor Ősz asszony képében lép elénk a múlt, kicsit Ady vagy József mélyebb hangjait juttatva eszünkbe.

„Vajon e lét az enyémmé lett?”

- kérdezi önmagától. S ez az igazi kérdés, nem a nyelv tudása. „Nyelvtanok fellege zavarba visz”, a szavak úgysis átlátszóak, s kiviláglik a lényeg. Nincs csoda, égi üzenet:

„Hadd cselekedjek - ez a költő ügye”.

Így lesz Ravilnál az frás - és így a magyarul frás - hétköznapi *tetté* - s ezért nélkülözhetetlenné szerzője számára is.

A Vadszonettek koszorúja joggal viseli címét. A szonettnek bár csak formai kötöttségei vannak, de aki ezek bármelyikét figyelmen kívül hagyja, nem szonettet ír. Ha egyenként vizsgálom Ravil szonettjeit, hamar észreveszem, hogy octávái egy rímrendszerben mozognak, a tercina rímképlete eleve szabadabb, itt sincs gond. Ami problémásabb, az a sortípus. Itt irodalmi hagyományaink a következő párosításokat tartják számon: 1. négy-ötödfeles jambus; 2. öt-hatodfeles; 3. nibelungizált alexandrin (nem a Zrínyi-sor, hanem a francia), lehet hatos vagy hetedfeles jambus.

De: Ady óta tudatosult igazán, hogy a magyaros verselés hangsúlyviszonyai modulálják, relatíve meghosszabbítják vagy rövidítik az adott szótag időtartamát. A szinte verslábba „bonthatatlan” Ravil-sorok így alakulnak ennek figyelembevételével (a felső jelek jelzik a hangsúlyviszonyok módosító hatását):

„Majd sehöl földjén szerzék örömet. (ötös jambus)

Fák közé üszik szét|áz enyhé pára... (hatodfeles)

Imé,|asszonyom, itt|a vadszonett. (ötös)

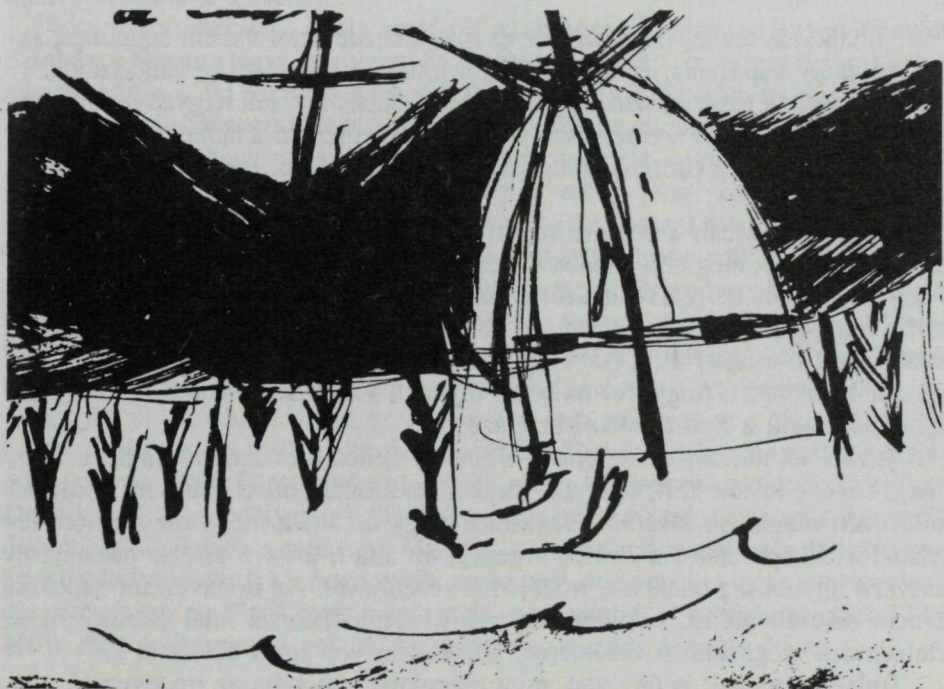
Nēm fōntōs, mīkēt ĩtām ũtōljára." (hatodfeles)
(mesterszonett 1. vsz.)

A sort lehetne folytatni. Találomra megnézem a XIV. szonett tercínájának záró három sorát:

„Vēsek bēn ērdmēnyeim | nēm nāgyok,
pēdig | āz tēny, | hōgy ā | lēgvégēn rāgyog,
ākār | ā vēres csōpp, | ā fēny | ũ meggy."

Lehet, hogy csak a magam számára sikerült bebizonyítanom, hogy Buharáj Ravil, ha „kerülő úton” is, de betartotta a magyar hagyományok formálta szonett formai előírásait. E tizenöt szonett, ha „vadszonett” is, de s z o n e t t .

Ami a koszorút illeti: egyedül az meglepő, hogy a mesterszonettel kezd, 0. sorszámmal ellátva. Minden egyébben pontosan üti a mértéket!

Kőváry E. Péter

Hosszú az út Jeruzsálemig

Sose hittem volna, hogy családom szlovák fele "segít" majd hozzá a famflia másik ágának eredet-vidékére eljutni.

Békéscsabán, anyai nagyszüleim házában ívódtak belém a Felvidékről hozott tót szavak, s tették természetyszerűleg könnyeddé nekem az orosz nyelv elsajátítását, a napi közhelyek szintjén. Így azután, mikor most tavasszal az egyik főszerkesztő-helyettes a sok közül azzal a kérdéssel állított meg a Népszabadság folyosóján, hogy tudok-e oroszul, gondolkodás nélkül mondhattam igent, nem is sejtve, mi áll a faggatózás hátterében.

- Mit szólnál egy Moszkva-Tel-Aviv riportúthoz?
- A zsidójárártal? - kapsoltam azonnal.
- Vállalnád?
- Feltétlenül - vágtam rá megint, minden megfontolás nélkül.

Régről megfogalmazódott már bennem az, hogy életem nagy tartozása: ellátogatni, eljutni a Szent Földre, tiszteletére annak az asszonynak, az apámat felnevelő mostohanagymamámnak, akit 1944 nyarán hurcoltak el Csabáról Auschwitz-be, nagyapámmal, a pékkel együtt, ki ugyan már nem esett a rettenetes törvények hatálya alá, de külön engedélyt harcolt ki magának, osztozni hitvese mártíriumában.

Nem tudja a balkéz...

A vállalkozás tételes megszervezését már a kezdetektől valami sejtelmes, keleties homály hátráltatta, és lelkesültséget lohasztó lassúdás lankasztotta.

Az ötletgazda főszerkesztő-helyettes és a budapesti izraeli nagykövet előzetes megbeszélése nyomán személyesen is tiszteletemet tettem a láthatatlan irányítók által működtetett, elektromos ajtózárrakkal gazdagon felszerelt Fullánk utcai követségben.

A nagykövet arcán a rövidre fogott beszélgetés alatt - melynek során tőle telhető segítséget megígért - hiába is kerestem az elragadtatás jeleit. Kikérdezett a tervezett riport előzetes céljairól és az én, témával kapcsolatos előfeltevéseimről, majd lelkemre kötve, hogy az írásban a repülőtársaságról külön szó ne essék, azzal bocsátott útra, hogy egy hét múlva hívjam fel. Addig megpróbál valamit tenni azért, hogy Tel-Avivban olyanok várjanak bennünket, akik hozzájárulnak majd a riport érdemi befejezéséhez.

A jelzett hét múltán, a telefonban előlről el kellett mondanom mindent. Igaz, a nagykövet elnézést kért, amiért a gondok sokasodása miatt már nem pontosan emlékezett megállapodásunkra. Javasolta, hogy az általa megadott számon vegyem föl a kapcsolatot a Jewish Agency, az alia-t, azaz a zsidók hazatérését szervező ügynökség budapesti irodájának vezetőjével. Az irodavezetőt napokon át nem sikerült elérni, s mikor végre egy, a munkatársai által elérült, újabb telefonszám meghozta az eredményt, abban sem volt igazi köszönet.

- Tudja, ez nálunk is úgy van, mint maguknál - mondta az irodavezető, tör-

ténetemet meghallgatván, majd hozzátette: nem tudja a balkéz, mit csinál a jobb. Nekem a maguk útjához annyi közöm van, mint ahhoz, hogy győz-e az Újpest, vagy sem. De hívjon fel egy hét múlva.

Az egy hét elteltével természetesen újfent csaknem mindent előadhattam, de nem ez borzolta az idegeimet akkor már, hanem az, hogy az indulásig mindössze 9 nap maradt, miközben az is kiderült: a repülőtársaság ügyintézője félreértett bennünket.

Szabó Barna fotóriporterrel tudniillik azt terveztük, hogy Moszkvában egy kitelepülő családhoz csatlakozunk, és elkísérjük őket új hazájukbeli új lakásukig. Kértük ezért a repülőtársaságot és a nagykövetet is (s így mostmár a Zsidóügynökséget is): azt próbálják megszervezni, hogy Tel-Avivból ne kelljen azonnal visszafordulnunk, legalább egy napunk legyen ott azt is megtapasztalni, mi módon telepítik le az érkezőket.

A repülőtársaság a legnagyobb jóakaratról tett tanúbizonyságot, amikor úgy rendezte jegyeinket, hogy egy hétnél is több időnk maradt volna a világ legdrágább országával ismerkedni, de ez sajnos a szerkesztőség valutakeretét s a magunk erejét, tehetségét egyaránt messze meghaladó lehetőségnek bizonyult. Ezt a Jewish Agency budapesti ágense nem teljesen értette, mert magyarázkodásomat azzal szakította félbe, hogy megkérdezte:

- Netán én nyúljak a zsebembe?

Nem sértődtem meg, mert a cél lebegett a szemem előtt, bár ahogy a napok teltek, az Ígéret Földje egyre távolodni látszott. Lesz, ami lesz, döntöttünk - amikor kiderült, hogy a budapesti zsidóügynökség első számú embere sem tud tenni értünk semmit (tel-avivi kapcsolata tudniillik éppen a kérdéses időre utazott Kréta szigetére, amely úgyszintén tranzitállomása az exodusnak) -, a magunk kezébe vesszük a sorsunkat!

Ficsur jutott mentőötletként eszembe, azaz Rónai András, az Izraeli Nemzeti Színház, a Habima tagja - a Valahol Európában című film emlékezetes figurájának megformálója -, aki Ephraim Kishon Házasságlevél című kétfelvonásosát állította színpadra idén tavasszal Békéscsabán. Az ebből az alkalomból a vele készített interjú során jó kapcsolatba kerültünk, regisztrálásunkra bekerült a telefonszáma is. Mintha csak Csabáról Szolnokot hívtam volna, játszi könnyedségű volt a kapcsolat. Megértve helyzetünket, Rónai úr az úrron át azzal nyugtatott bennünket, hogy csak érkezzünk meg, telefonáljunk, s ő majd intézkedik, ha nem is személyesen, mivel momentán szemműtét után van, és szigorúan pihennie kell. De megadta az ottani magyar kultúrattasé nevét és számát, akit ugyancsak el tudtunk érni, s aki felmérve, hogy a hátralévő két napban rajta kívül már tényleg senki nem tud nekünk semmit megszervezni, készséggel állt a rendelkezésünkre.

Így jött el az indulás napja, az a nevezetes nap, amelyen az a bizonyos izraeli katona, felháborítva a világ közvéleményét és felbolygatva Izrael ingatag békéjét, gépfegyveres ámokfutást rendezett a nyílt utcán, egy sor palesztin életét kioltva. De fellángoltak a kedélyek, az idő tájt éppen, az orosz zsidók állítólagos, megszállt övezetbeli letelepítése miatt is. Mi meg a szervezés akadályain bukdácsolva éppen oda lyukadtunk ki: úgy látszik, senki nem örül ennek a tervezett riportnak, de kéréseinket az illetékesek megtagadni nem akarják, "nehézkességükkel" kísérlik meg felismertetni velünk, hogy nem ez életünk legjobb ötlete.

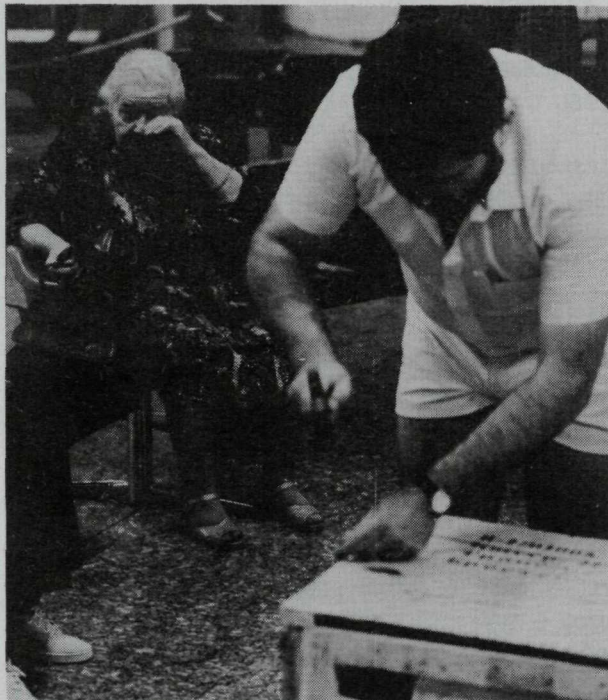
Szóval annyi minden hangolódott ellenünk, hogy az indulás éjszakáján úgy döntöttünk: újrászervezzük az egész utat.

Aki sokat kérdez...

Most már tudtuk, mi a teendő. Repülőjegyeinket készséggel átírták három héttel későbbi időpontra úgy, hogy Tel-Avivra három napot hagytak. Volt időnk a lap moszkvai tudósftóját is rávenni, hogy elintézzze az ottani biztonsági szervekkel a szükséges engedélyeket a reptéri fényképezésekhez.

Végül is, másodszori nekirugaszkodással június 19-én reggel elrepültünk Moszkvába, Kőbányai János révén egy sor megbízható tel-avivi és jeruzsálemi telefonszámmal a tarsolyunkban. Kőbányai János a Múlt és Jövő főszerkesztője, az elindulásunk előtt személyesen hívta fel és kérte meg ottani barátait, hogy elsősorban olcsó szállás szerzésével, valamint az orosz bevándorlók spokeman-jának, azaz szóvivőjének felkutatásával támogassák vállalkozásunkat.

A Moszkváig tartó két órás repülés várakozáson felül kellemesen telt. A légiutat egy moszkvai balerina, a szőke és légies Szvetlána társaságában tettük meg, aki számunkra is érthető kiejtéssel számolt be a síófoki Pipacs bárban eltöltött két hónap felemás tapasztalatairól. Ők művészi műsorral lépnek fel négyen, nem sztriptízzel, sietett megjegyezni, bár nekünk mondhatott, amit akart, a társalgást egyszerű bemelegítésnek tekintettük az orosz nyelv használatához.

Indulás előtt

Seremetyevón aztán érzékeny búcsút vettünk Szvetlánától, mert nekünk a reptér protokoll-főnökét, tovaris Á-t kellett megkeresnünk a papírok ügyében, de csak a helyettesét találtuk, aki viszont már várt ránk. A pecsétes engedélyt

lobogtatva jött elénk, de nem adta át, csak annyit mondott: akkor jó munkát ma estére! Ezen meglepődtünk: jegyünk szerint mi csak a másnapi géppel repültünk volna Tel-Avivba, tehát itt valami félreértés van. Minden orosz tudásom összeszedve igyekeztem tisztázni a helyzetet, de nem értem el semmit, a tovaris a disputát véglegesen lezáró mozdulattal tárta szét a karjait. Ez most vagy azt jelenti, hogy semmit nem értett meg abból amit mondtam, vagy azt, hogy azt csinálunk, amit akarunk. Mi mindenesetre az utóbbi változatra szavaztunk. Az csak jó másfél nap elteltével világosodott meg előttünk, hogy itt valami egészen másról lehet szó...

A mi feladatunk a Moszkva-Tel-Aviv-i kitelepülő-járatról szóló riport volt, s nem ennek a várhatóan egy millió orosz zsidót Izraelbe szippantó exodusnak a teljeskörű bemutatása, ezért a riport kezdetéig hátralévő 24 órát - főleg előkészítetlenül - nem a szovjet hatóságok tárgybeli álláspontjának felderítésére, hanem némi élelem beszerzésére fordítottuk. Kiderült, hogy ha nem moszkvai tudósítónk lát bennünket ebédre, ez sem lett volna sokkal kisebb feladat. Elárulta ugyanis, hogy az utóbbi hónapokban napi 2-3 órát tölt a család élelmének beszerzésével. Ennek keserveitől megmenekülve végigjártuk az Arbatot, amelynek ezidő szerinti látványosságáról, a szovjet pártfőtákarokat Lenintől Gorbacsovig megmintázó Matriszka-babaszorozatokról Szabó Barna nagyhatású felvételeket készített, ha már itt van, úgymond. (Honnan tudhatta volna, hogy elképzeléseivel szemben ezek lesznek utunk valóban legszenzációsabb fotói?)

A Vörös tér megtekintését másnapra hagyva, nyugovóra tértünkkor abban állapodtunk meg, hogy indulás előtt a biztonság kedvéért felhívjuk majd a repülőtársaság seremetyevói irodáját. Azt is megbeszéltük: a programot úgy szervezzük, hogy ne kelljen megint tudósítónk élelmiszerkészletét terhelni a mi ebédünkkel. Akkor még csak nem is sejtettük, hogy másnap egyszerűen időnk sem lesz egy ebédmeghívást bárkitől is elfogadnunk.

Reggel kicsit későn ébredtünk, s a Vörös téri sétára készülődve valahogy olyan érzésem támadt: jobb lenne azonnal hívni azt az irodát, semmint indulás előtt egy órával. A reptéri irodában nem vette föl senki a telefont, szerencsére nálunk volt a moszkvai iroda száma is. Sikerült azonnal elérni az iroda vezetőjét, aki azonban teljes értetlenséggel hallgatta kérdéseinket és a terveinkről szóló baráti beszámolót.

- De uraim, nem közölték önökkel Budapesten, hogy ezeket a járatokat, tekintettel a nemzetközi megítélés miatt csökkenő érdeklődésre, több, mint egy hete szüneteltetjük, és nem is indítjuk már őket a hónap végéig!

- Üristen - szakadt ki belőlem -, és mikor megy a legközelebbi gép Budapestre? Körülbelül egy óra múlva, de ott már sort állnak a várakozólistás utasok, és én semmit nem tehetek Önökért!

- Akkor is meg kell próbálnunk!

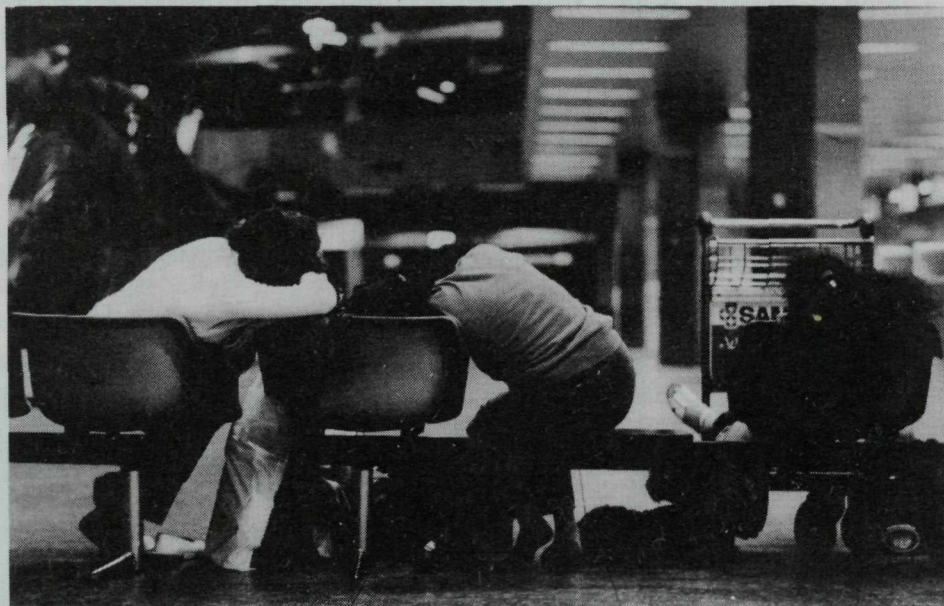
Zrínyi kirohanása ehhez képest Váci utcai kórhózás volt.

Az iroda reptéri ügyeletes csak a szemöldökét húzta fel izgatott előadásunkra, de egyáltalán nem volt meglepődve. Arcizma se rebbent, amikor a repülőjegy kiadójának felelősségét említettem. Mindenesetre a becsületére legyen mondva: a felbolydult tolongásban is feljuttatott kettőnket a gépre a kazánkirály Morvaival együtt, akiről azt hittük, hogy a mellette fekvő nagybölgő-tokban Petőfit hozza,

de ő elhatárolta magát a toktól, amely az ugyancsak várakozólistás Zalai Népi-együttes tulajdona volt, mint menetközben kiderült.

A fősztzuvi semmit nem tudott a charter-járatok szüneteltetéséről. Szerinte a megelőző napi is rendben elindult, az aznap estiről ugyan semmit nem hallott, de az egyik barátja, mint mondta, a következő napival repül. Ez már sok volt nekünk! Szélütöten hallgattuk a légikisasszony búgó hangját. Ezek szerint átverték bennünket, hazarepítettek a kiszemelt gép előtt, amely így nélkülünk száll el riportunk első, s talán megrendítőbb felével együtt!

Szikszaiz százados jutott eszembe, hódmezővásárhelyi századparancsnokom, aki, mikor megkérdeztük, fölmoszuk-e a folyosót, azt felelte: sőt, a körletet is, és jegyezzék meg: aki sokat kérdez, annak sokat mondanak!

Várakozás Seremetyevón

A veszett fejsze nyele...

Itthon a szerkesztőségben megütközve fogadtak minket, mi meg magyarázhattuk, hogy elkonspirálták előlünk az exodust. Barna is igen elcsüggedt. Neki Seremetyevó lett volna az egyik nagy "vadászterület", és amit mi láttunk Seremetyevóból, az a kép nem sokkal többet mutatott, mint két évvel ezelőtt, amikor meg a menekülő örmények lepték el a várótermeket batyuikkal, gyerekeikkel, öregjeikkel.

Sebaj, hajnalban, a reptéren majd utolérjük a "mieinket"! És végére járunk a sok szóbeszédnek is. Miszerint tényleg nincsenek is már ezek a járatok, a lengyel meg a cseh légitársaság már meg is kaparintotta magának az üzletnek sem akármilyen feladatot.

Hajnali tapasztalataink sajnos ezt látszottak igazolni. A vámtiszt szavai ugyan reményt keltettek fotós kollégámban, hiszen azt mondta, megtévesztő a váró

üressége, mert óvatosságból csak az utolsó pillanatokban hozzák külön autóbusszokkal a titkos szálláson "megéjszakáztatott" menekülőket. Ő így mondta a kitelepülőket, mert szerinte némelyik még azt sem tudja, hol van, a legtöbbje meg mint egy ágrólszakadt, hiszen semmit nem engednek nekik a szovjet hatóságok magukkal hozni.

Vártunk hát. A terepszínruhás kommandósok is biztattak bennünket: nyugalom, mindjárt itt lesznek. Moszkvai kalandunkra csak annyit jegyeztek meg: valami félrehallás lehetett, mert az éjjel menetrendszerint megérkezett ide a kitelepülő-járat. Addig is a csaknem üres váróban ténferegünk, így fedeztük fel a padon alvó családot. Leningrádból jöttek, rendes, menetrend szerinti gépen, de zsidó kivándorlók. A mérnök férfi, név nélkül, s csak közhelyekben volt hajlandó a kérdéseinkre válaszolni. Elmondta, hogy ők nagyon rövid idő alatt kapták meg a kivándorlási engedélyt, és csak annyit volt hajlandó megengedni, hogy Barna távoli képet csináljon róluk.

Beszállás előtt egy órával ránkragyogott a szerencse. Megtaláltuk a veszett fejsze nyelét: nagyobb csoport érkezett, árulkodó nagyságú és számú málhával a fotocellás ajtó elé. Ők voltak Igorék, a moszkvai orvos-testvérpár és valamennyi még élő, vérszerinti rokonuk (s kedvenc kutyájuk, Olivier). Ők pesti barátaik és Izraelbe már kitelepült ismerőseik segítségével szervezték meg útjukat, kicsit kivételesen és az általánostól némiképp eltérő, de mindenképp nagyon jellemző módon. (Róluk szól a Népszabadságban június 30-án megjelent riport. Érdemes ebből a rájuk vonatkozó részeket tanulságul itt is megjeleníteni!)

Olivier-re, becenevén Livire szemmel láthatóan nem hat az altató. Késlekedésre viszont már nincs idő. Igor kénytelen őt átnyalábolni és a ketrecbe tenni. Inkább doboz ez. Olivier épp, hogy csak elfér benne. Igor duzzad az erőtől, de a kalapács valahogy nagyon furán áll a kezében. Ütései alatt sorra elhajlanak a százas szegek, ahogy a ládához a fedelet odaerősítené. Asszonya megegyszer átkarolja a ketrecet, mielőtt a reptéri mérlegre tennék. Fekete szemében könnyek oltják ki az előbb még örökégszőnek vélt villódzó tüzeket.

A váróterem üvegfalán legfeljebb ha dereng a hajnali fény, annyit mindenesetre látni, hogy sűrűsödő köd nyomul az épület felé.

- A végén még nem kapunk felszállási engedélyt - mutatok aggódva az ablakra, de a terepruhás kommandós megnyugtat:

- Akkora köd nem lehet, hogy a tel-avivi járatok ne kapjanak felszállási engedélyt!

Aztán ránk szól, hogy szálljunk be mostmár mi is, ha tényleg menni akarunk: a többieket ugyanis a biztonság kedvéért egyenesen a repülőhöz vitték. Futunk hát. Végre benn vagyunk a gépben, s itt derül ki: megint átejtettek bennünket. A gép félig üres, és legújabb sztyuvi ismerősünk panaszunkat végighallgatva azt mondja: ő úgy tudja, hogy a kitelepülőket két órával korábban vitte el egy gép, de szíjjazzuk be és érezzük jól magunkat, amíg velük leszünk.

Illetve Igorékkal, mert jószerével rajtuk kívül alig-alig van utas.

Igor jónevű moszkvai szemsebészként túrta a rámért sorsot, ameddig azt egyáltalán tűrni lehetett. Túrta, hogy bár már harminchat éves, külföldön eddig csak kétszer járhatott: egyszer Budapesten, s egyszer azt is megengedték, hogy egy hónapot Vietnamban dolgozzon. Túrta, hogy országos hírvő specialistaként is mindig mindenből kihagyják, amikor jutalmazásokra, juttatásokra kerül sor. Hogy

a szemébe ne mondjanak ugyan semmit, de jól érzékelhetőn kirekesszék. Meddig lehet ezt csendben tűrni? Tíz évig, tizenötig? Ötvenig? A nagymama már 88 éves, részt vett a nagy októberi szocialista forradalomban is, tavaly ilyenkor azonban már ő mondta: itt nincs tovább! Addig legalább a tisztességes megélhetésük megvolt. Utóbb azonban már két-három óra ment el rendszeresen a napi élelembeszerzésre is.

Szeptemberben adták be a kivándorlási kérelmet: Igor meg az öccse, Jura, aki maga is klinikai orvos. Aztán a feleségeik, az apósaik, anyósaik, édesanyjuk (az ugyancsak országos hírfű énekes), és a "sztárij bolsevik", a nagymama. Szofjával, Jura két éves kislányával együtt: négy nemzedék. No és Olivier, azaz Livi, a fekete snauzer. Csaknem tíz hónap telt el azután idegfeszültségben az indulásig. Ezért is nem hiszik, amit én nekik a leningrádi mémöktől hallottakról mondok, hogy szinte akadály nélkül kapta meg a kivándorló papírokat. Igor szerint ez mese, hacsak nem kágébés az illető. Nekik ott Moszkvában különpénzek bevételeivel is csak a vámolás egymagában tovább tartott három hétnél, holott alig-alig hozhattak magukkal valamit. Jurij négy legfontosabb orvosi könyvét is egy magyar barátja mentette át a kivándorlásuk előtt néhány héttel...

Háború és béke

A Ben Gurion repülőtéren aztán, ha nem vagyunk résen, még a veszett fejsze nyelét is csaknem elorozzák előlünk. Tudniillik másodpercek törtrésze alatt elkülönböztették a túristáktól a bevándorlókat. Még szerencse, hogy az ügyintézők éberségét kijátszva sikerült Igor közelébe férkőznöm, és elkérni tőle azt a telefonszámot, ahol aznap este megszállnak. Így tudtunk azután másnap este, akkor már a nekik kiutalt új lakásukba is ellátogatni.

Ben Gurion repülőtér

Először persze a saját "egzisztenciánkat" kell rendezni. Az útlevelkezelő, szép fekete, uniformisba bújtatott fiatal hölgy gyanakodva kérdezget érkeztünk célja felől, de utunkra enged bennünket.

Kilépünk a vakító fehér fénybe. Itt vagyunk hát a titkok, a csodák, a Biblia, és énem negyedében hordozott őseim földjén. Szemeimben még a tízezer méter magasról látott görög sziklaszigetek fehérsége, és a tenger kékje villózik, nehezen isszák be az eléjük táruló, megismerhetetlennek tűnő sokféleséget. Fekete kalaposkaftános, pajeszos alakok, akik az érkezők elé rohannak, meg barna kaftános örménykucsmások, európai öltözetű jövő-menők. Arabok. Azután hirtelen a vijjogó rendőrségi kocsni, kipattanó rendőrökkel, akik "bomba-bomba!" kiáltásokkal parancsolják fedezékbe a taxipályaudvar népét. De ez csak percekig tart, aztán megy minden tovább.

Sietnünk kell, péntek déli van, rövidesen megkezdődik a sabbatra készülődés ideje. Arra Kőbányai János is figyelmeztetett, hogy szombatra Izrael paralizálódik. A szombat szent, a vallásosok semmilyen munkát nem végezhetnek, a nem vallásosok pedig épp azért, mert úgysem tehetnek semmit, kirándulnak a tengerhez.

Telefonálnunk kell a Kőbányai által megadott címekre. Tucát utcai telefon karnyújtásnyira, de egy sékelért vásárolható érme kell hozzájuk. (Két sékel egy dollár.) Ténfegünk, keressük, hol válthatnánk be a pénzünket. Szabó Barna a riporttémát lesi a reptér kijáratánál, várja, hogy az érkezők közül valaki térdre ereszkedne a reptér előtt, megcsókolni a szent földet. De senki. Ez a riport sehogysem akar összejönni.

- Magyarok vagytok? - szól ránk váratlanul egy kisgyermeket toló fiatal pár. A fiúról kiderül, hogy itt sportol már két éve, de alig várja, hogy hazamenjenek.

- Jó volt, jó volt, de két év itt éppen elég!

A lány öccse elé jöttek ki. Vízilabdázni fog Tel-Avivban a fiú, nemsokára elő is keveredik, búcsúznak, de búcsúzóul még kezünkbe nyomnak két asimon-t, azaz tantuszt. A jeruzsálemi Láng Andrást hívom, ő vállalta a szállásszerzést. Amint bejelentkezik, mondja, hogy olvassam be a telefonkészülékre erősített számot, azon visszahív. Nem rossz megoldás. Már cseng is a készülék. Javasolja, hogy fogjunk egy hét személyes kisbusz-taxit, az viszonylag olcsó, tíz dollár talán, és menjünk be a jeruzsálemi buszpályaudvarra, majd onnan hívjuk öt újból, odajön kocsival értünk.

Hát gyerünk. Elő a diákmúlt homályába veszett és a tudat mélyébe süllyedt angol szavakkal és kifejezésekkel, mert itt az orrossal egyelőre nem jutunk messzire (később erre majd az ország műkedvelő jövőkutatói kézből rácafolnak!). Iránytaxit nem találunk, a rendes taxi összevárna öt utast, de egy angliai apácával együtt csak hárman vagyunk. Akkor viszont fizessünk fejenként 25 dollárt. Nem akarunk. Fél óra múlva 20 dollárnál tartunk. Az is sok. Még egy negyed óra kell az újabb engedményhez.

A zeniten áll a nap, amikor végre elindulunk. Még mindig kábultan nézem a soseslátott tájat. Már az is csoda, hogy itt élet van egyáltalán. Az irigylésre méltó autópálya sziklás sivatagot hasít ketté. Pontról pontra kiégett katonai járművek roncsai szegélyezik az utat. Viaduktokon robogunk át. Mesélik később a jeruzsálemiek, hogy az egyikről éppen nemrég zuhant a mélybe egy utasokkal zsúfolt busz. Egy arab-kamikáze ugrott a volánhoz és rántotta félre, a szakadékba irányítva a járművet. Valamennyien odavesztek.

Nincs béke az olajfák alatt.

A buszpályaudvar forgataga szédítő, a nap vakító, az ember úgy érzi, nem tudja nyitva tartani a szemét. Sabbatra hazatartó terepszín egyenruhás katonák meg gyönyörű, barna bőrű, csillogó fekete szemű katonalányok. Hátukravezett mordállyal állnak a telefonkészülékeknél, jönnek-mennek. Aztán végre szakállas barátunk, Láng András is megjelenik a színen. Mintha mindig is ismertük volna egymást, kissé máris közelketibb minden. Egyenesen a Mishkenot Sha 'Ananim-ba, a Csend Házaiba - otthon ezt művelődési központnak mondanánk - visszabennünket. Itt légkondicionált hűvösség és jeges víz az üdítőnk. Átadjuk a Magyarországról hozott küldeményeket a kedves, lelkes Jehudith-nak, Mishkenot segítőkéz munkatársának. Láng Andrással összefogva beszélük meg pillanatok alatt a találkozóért nekünk Jurij Sternnel, a számunkra immár mindennél fontosabb spokemannel, riportunk reménybeli megmentőjével.

És nem is kell csalatkozunk. Jurij nemcsak fogad bennünket, de tud is mindent, és abban is segít, hogy egy nemrég letelepedett orosz családdhoz még aznap eljussunk.

Oroszul kezdenék a beszélgetést, de Jurij, jelenlévő munkatársaira tekintettel arra kéri Láng Andrást, hogy ő fordítsa nekünk héberrel.

Jurij Stern egy nagybefolyású izraeli kereskedelmi cég tájékoztató irodájában dolgozik. Közgazdász. 1981-ben jött el Moszkvából. Hosszú évekig volt az orosz bevándorlók szóvivője. Ma is a knesszet, az izraeli parlament, bevándorlási tanácsadója, a beilleszkedés és az önálló vállalkozások támogatásának felelőse. A klasszikus bevándorlás híve. Jöjjenek először a munkabíró, erejük teljében lévő 20-40 évesek, vessék meg a lábukat, szerezzenek lakást, állást, állapodjanak meg, s csak azután hozzák a szülőket, testvéreket, meg a többieket. Mert ez, ahogy most megy, hogy a fiatalokkal egyszerre, együtt özönlenek az öregek, a betegek, ez már nem kitelepülés, nem emigráció a Szovjetunióból Izraelbe, még csak nem is exodus, vagy alia, hanem m e n e k ü l é s !

Öt évvel ezelőtt legfeljebb kétszázan érkeztek egy esztendőben. Tavaly év elején már egy hónap alatt jöttek ennyien. A bevándorlás a múlt ősztől vált igazán tömegessé, szeptemberben már ezer embert hoztak a repülőgépek. Idén viszont januártól júniusig több, mint 50 ezren települtek le. Ma már havonta 10-11 ezer a bevándorló, akiknek a 90 százaléka a Szovjetunióból menekül, nem elsősorban a rohamosan csökkenő életszínvonal elől, mint inkább a nagy-orosz Pamjaty pogromfenyegetései, aktív antiszemitizmusa miatt.

- A Szovjetunióban nagyon nagy bajok vannak. Az üzbég, az örmény, a kirgíz, az azerbajdzsán, vagy akár a litván népeknek mondhatják azt, hogy az oroszok az okai mindennek, de mit mondjanak az oroszoknak. Csak azt mondhatják, hogy a zsidók tették tönkre az országot. Csoda-e ezek után, ha eddig már több, mint egy millió orosz zsidó kért meghívó levelet Izraelből, ami köztudottan első feltétele a kivándorlási kérelem benyújtásának? - érvel kérdezve a szóvivő, én meg hallgatom az egzotikus hanglejtésű dialógust, amelynek során Jurij és András megannyiszor angolra váltva magyarázzák a másoknak az általuk használt, de a partner által kevésbé ismert héber szó jelentését. Cseppet sem sietnek, pedig perceken belül a parkoló is bezár, ám Láng András diszkrétan int: ne keltsük a sietség látszatát!

(A parkolóról másnap majd új jeruzsálemi kalauzunknak lesz egy édes tör-

ténete. De pihentetdül ideiktatom. A helyi lapok is megírták. A sztori szerint egy hatalmas személygépkocsi udvariasan helyet ad egy kiálló autónak, hogy majd a helyére fordulhasson. Ám egy mozgékony kis kocsi a várakozó nagy autót vezető idős úr orra előtt bevágódik a megürült helyre. Egy fiatal lány pattan ki belőle s az öreg úr méltatlankodására csak annyit vet oda:

- Hja, kérem! Így van az, ha valaki fiatal és fürge.

Erre az idős úr hátratolat, majd teljes gázzal nekimegy a kis kocsinak és felkeni azt a falra. Az úr szép nyugodtan kiszáll a cirkálóból, odalép az elsápadt, halálravált fruskához, elegáns mozdulattal átnyújtva a névjegykártyáját csak annyit mond:

- Hja kérem, így van ez, ha valaki öreg és gazdag!

Ahol katonalányok motoznak

Visszatérve Láng Andrásához. Ezúton is meg kell köszönnünk mégegyszer közreműködését. Nélküle aligha van riportunk. Es szállásunk. Izraelben egy közepes minőségű hotelben is 60 dollárnál kezdődik egy éjszaka, mi ketten két éjszakáért fizettünk 40 dollárt igazán megfelelő körülményekért. Láng András még az izraeli melegszendvicset és sört is megkóstoltatta velünk, megrendelte egy számítógépes taxiügynökségtől indulásunk reggelére a reptérre vivő kocsit is, majd a Jurij Sterntől kapott címre, Jeruzsálem egyik külvárosába is elvitt minket, a szépen berendezett lakótelepi lakásban élő építésszámológép házaspárhoz.

Ők úgy fogalmazznak, hogy kislányaikkal, Hannával és Alexandrával hazajutottak, mikor most, április 22-én végre, hosszú kálvária után a Ben Gurion reptéren földet értek. Másfél hét múlva már be is költözhetnek.

- A hazugság földjéről, a zsidó autonóm területről jöttünk - hangzott a családfő keserű vallomása -, arról a földről, amelyről elhitették a világgal, hogy az az orosz zsidóság paradicsoma. Hogy itt őrizheti, ápolhatja nyelvét, kultúráját. De erről szó nincs, a tradíciókat egyetlen nemzedék alatt sikerült kiölni. Onnan minden zsidónak ide kell jönnie, hogy ősei nyelvét visszakaphassa.

Hanna már tanulja is. Május elsejei beköltözésük óta rendszeresen iskolába jár, igaz, egyelőre a szülők is, míg a hébert el nem sajátítják. Hanna szerint nem is olyan nehéz. Az apa is bizakodik. Építésszámológépekre itt egy jó darabig nagy szükség lesz. Ha tényleg ennyien jönnek, ezrével kell a lakásokat építeni.

A ház asszonyának jelenlévő öccse azért figyelmeztet: mindezt csak elmondani ilyen könnyű. Nekik, az 1937-ben Moszkvától 8 és fél ezer kilométerre, Haborovszk közelében létrehozott Birobidzsan második nemzedékének, az a nyelv és az a kultúra is a szívékhöz nőtt, akárcsak az erdők, a mezők, a folyók, a barátok, minden-minden, amit most elhagytak. S minden személyes, szeretett holmi, amit a hatóságok nem engedtek onnan elhozni. A kényelmes otthonról, a kenyéradó munkáról nem is beszélve. S mindezt miért?

- A félelem miatt, a demokrácia hiánya miatt - válaszolja a ház ura, majd visszakérdez: tudom-e, hogy amikor ezt az autonóm területet létrehozták, mindenfelől költöztek oda a zsidók, még az USA-ból is, vagy húszezren - hogy ottpusztuljanak.

Nem, ezt nem tudtam.

És azt sem: milyen hatalmas építkezések tették óriás várossá új Jeruzsálemet.

Méreteiről az a két órás gyalogút is némi ízelítőt adott nekünk, amellyel a bi-robidzsáni családtól városközponti szállásunkig eljutottunk, hogy a nap utolsó stációjaként ágybahulljunk, erőt gyűjteni a másnapi csodalátáshoz.

Nem from le, sokan leírták már: mit láttak, mit éreztek a bibliai falak között, mihez fogható érzés, látni, bejárni az Olajfák hegyét, a Getsemane kertet, végigmenni a Via Dolorosán, amelyen arab árusok adják kézről kézre az idegent, csalogatják be a sabbat lévén csak titokban nyitvatartott bazárjaikba. Mi suhant át a lelkükön, a siratófal tövében, a szívbehatoló gajdolást hallva s látva, amint le-lecsapnak az örök a fényképezés tilalmát megszegőkre. Mit éreztek, midőn a "vonalon" át- majd viszalépvén katonalányok motozzák meg őket. Leírták mind- ezt, pedig igazán leírni aligha lehet. Mintha álmában járna itt az ember, a fény- képezőgép lencséje maradhat csak objektív, de az sem képes a valóságot visszaadni.

Legalább negyven fok van árnyékban, ettől is szédülünk, nemcsak a szent révülettől, amiből előbb váratlanul az Óváros arabnegyedéből érkező hangok, a müezzin kiáltása, majd hirtelen a katonai dzsippek megjelenése riaszt föl bennünket. Géppisztolyos fiatal katonák ugrálnak ki a gépkocsikból. Mindenki a fal mellé húzódik. Általános igazoltatás kezdődik. Mi mindent megérték már ezek az évezredes falak! A zsidó próféta, a vallásalapító cipelte fölfelé ezeken a lép- csőkön a világszimbólummá lett ácsolt fakeresztet, s ahol először elesett, most Szabó Barna készít rólam kérésemre egy színes fotót. Szentségtörés? Korok ka- varodása, keveredése? Álom?

Délután, idősebb úr, Ariel Livne vesz a szárnyai alá, pontosabban kellemesen légkondicionált kocsijába bennünket.

Livne úr a Sohnut, a bevándorlást szervező Zsidó Ügynökség, vagyis a Jewish Agency nyugdíjas munkatársa. Előéletében kilenc évet ült Tito börtönében, a Gyilasz-ügy egyik szereplőjeként. A birobidzsáni házaspárnál tett látogatásunkról beszélgetünk, miközben az újjávaroson át Jeruzsálem egyik nemrég épült bolygó- városába tartunk.

- Egy dolog biztos: Izrael az egyetlen ország a Földön, ahol a zsidók nyugodtan élhetnek, ahol senki nem bántja őket csak azért, mert zsidók. Ez természetesen csak képletesen igaz. Hiszen itt háború van. Intifáda. Most is.

Közben megérkezünk a vadonatúj, modern városkába, melynek túlfelén, a sziklasivatagnál egyszerűen véget ér az út.

- Ott, odaát az már egy arab falu. Onnan esténként átlopakodnak ide, és sorra felgyűjtik a házak előtt álló autókat. Pedig jól látható, hogy itt nem túrtak ki senkit a földjéről, az otthonából. Az izraeliek a lakatlan kősvatagot tették em- berfeletti munkával, golyózáporban, ha úgy jött, lakhatóvá.

Ami pedig a Szovjetunióban hagyott nyelvet és kultúrát illeti, arról Livne úr a következőket mondja:

- Izraelben mindenki számítt arra, hogy rövid idő alatt egy milliónál is többen jönnek Oroszországból. Vannak, akik már el is kezdtek oroszul tanulni, merthogy hamarosan ez lesz a legfontosabb nyelv az ivrit és az angol után. Én is felhívtam a minap egy új gyárat, ahol már főként oroszok dolgoznak, és sem a héber, se az angol nem segített. A szerb tudásommal sikerült végül is valahogy megértetnem magamat.

A felhívásról eszünkbe jut, hogy még nem sikerült az otthoniakat felhívni.

Livne úr felvilágosít bennünket, hogy ez nem is fog az utcáról menni, majd ő este otthonról felhívja Magyarországot, ami persze szintén nem egy olcsó mulatság Izraelben, de nem is lehet senkit locsogni hallani itt a telefonban. Előtte azonban próbáljuk meg még felderíteni Igorékat - jut eszünkbe. És sikerül is. A zsebünkben lapuló számon ismerőseik megadják az új címet.

A jeruzsálemi otthonban

Igorék burokban születtek. A szombati naplementét, a sabbat végét már saját jeruzsálemi lakásukban érték meg. Búcsúlátogatásunkra bútorok is kerültek az új otthonba: a szomszédok adták össze nagy hirtelen, amint az új lakótársakról tudomást szereztek. És az asztal sem maradt üresen, a bútorokkal együtt teli gyümölcsöstálak is érkeztek az alsóbb és felsőbb emeletekről. És ugyaninnen jött a segítség is, amikor a nagymama az átélt izgalmaktól szívrohamot kapott. A lakótársak szívspecialistát kerfettek, és a nagymama szerencsésen túljutott a nehezén. Igaz, ahogy egy kicsit erőre kapott, az volt az első szava, hogy ő haza akar menni.

- Ez a mi hazánk - mondta akkor Igor, körbemutatva a családi "képen", amely az újra csillogó szemű asszonya lábaihoz heveredett snauzerrel vált teljessé ezen az estén.

Azzal búcsúztunk, hogy ha lehet, egy év múlva megírjuk a riport folytatását, ezt ígértük egyébként a birobidzsáni házaspárnak is, aki cikket kért tőlünk utunkról, az általuk is szerkesztett birobidzsáni samizdatokba, Ariel Livne meg Barna fotóira jelentette be igényét, míg Láng András azzal az információval szolgált, hogy éppen most szeretne egy üzletet összehozni a Népszabadsággal. Egyszóval kezdtek volna a dolgok pompásan alakulni, különösen miután Livne úr még egy hangulatos kis étterembe is elvitt este bennünket, ifjú felesége és kislánya társaságában, eleddig ismeretlen ízű mártásokkal ismerkedni.

Keresztkérdések ösztüzében

Hogy mégsem ez a kellemes benyomás kísért azután haza bennünket, arról tulajdonképpen senki nem tehetett.

Először is: a megrendelt taxi, a beprogramozott időben nem jelent meg. Az utcán csak a drágább fajtát sikerült kifognunk a bérkocsik közül.

Másodszor: a reptéren ránszállt a biztonsági szolgálat. Egy fiatal fiú meg egy fiatal lány, csomagjainkat átfogatva egy idősebb úr hiányos magyar tudására támaszkodva, hosszan faggatott bennünket, kíméletlen keresztkérdések ösztüzében arról, hogy minek jöttünk, kikkel találkoztunk, mit beszélgettünk, hol aludtunk, és legfőképpen: miért halasztottuk el az utazást, miért írták át a repülőjegyünket? Szerkesztőségünk valutáris gondjairól szóló beszámolóinknak szemmel láthatólag egyszerűen nem adtak hitelt. Ám miután egymástól elkülönítve is minden kérdésre egybecsengő választ adtunk, a legutolsó percben elengedtek bennünket, de arra már nem jutott időnk, hogy a sabbat után végre legalább a tranzit Free Shop-jában vásároljunk valami ajándékot szeretteinknek. Mindössze egy kis tégely vietnámi balzsam lapult a zsebemben, amit még a Via Dolorosán tukmált rám egy arab árus.

A gép elrugaskodott a szent földtől s néhány perc múlva már megint a Földközi-tenger kékjét csodálhattam. Közben az fordult meg a fejemben: nehéz szívvel menekülnék ide, ha mondjuk otthon, Magyarországon egyszer a negyedzsidók magyarságát is durván megkérdőjeleznék...

Az izraeli repülőtéren

Ökrösné Bartha Júlia

Boldog barangolás Belső-Anatóliában

A forró augusztusi nap megpróbálja az embert. Autóbuszunk Polatliból Ankara felé tartott. Az ablakon át figyeltem a tájat, a zöld foltokként előtűnő aprócska falvakat. Idáig már nem jön magyar turista. Alighogy elfoglaljuk a helyünket, hozzák a citromvirág illatú frissítőket, amivel bedörzsöljük az arcunkat, kezünket, hogy ne érezzük izzadtnak magunkat. Kényelmes távolsági autóbusz, légkondicionálás. Ez hát Ázsia? A pérojatív értelemben emlegetett ázsiai viszonyok?

Mindent látni akarok Belső-Anatóliából. Küszködök az „aki sokat markol, keveset fog” népi bölcsesség igazságával. Csapongok ide-oda, boldog barangolás ez, mindent összecsipegetek, amit kiadós esti beszélgetések alkalmával hallok, vagy amit útközben látok. Apró morzsák ezek, amelyeket magam előtt lepergetve megpróbálok bemutatni a török falvak világát. Az egy hónapos út minden percét ki akartam használni. Ha csak tehetjük, éjszaka utaztunk. Ilyenkor valamelyest hűvös van, és szállodára sem kell költeni. Ha az ember nyakába veszi a világot, ez sem elhanyagolható szempont, kíváltképp, ha magyar útlevél és ehhez mért valuta lapul a zsebében. Úgy érkezünk Ankarába, mintha az Ígéret földjére tettük volna a lábunkat. Aztán a kiábrándulás is ehhez mérhető volt. Modern nagyvárost találtunk, európai mintára épült házakkal. Mielőtt Atatürk kinevezte volna fővárosnak, aligha lehetett nagyobb, mint akármelyik magyar megyeszékhelyünk. Érezni rajta a mesterkéeltséget. A modern szó ez esetben inkább az igénytelenség értelmével rokonítható. Az iszlám építészet gyönyörűségeivel aligha találkozhat az idegen. Csak néhány égbeszökő minaret és az imára hívó müezzin hangja adja értésünkre, hogy török földön járunk. A nyolc magyarországnyi terület minden fontos hivatala itt székel, mégsem érezni rajta a keleti városok nyüzsgését, pezsgő életét. Azt, hogy főváros. Amiért mégis érdemes ide eljönni, a múzeum, a múzeumok. A régi anatóliai kultúrákat bemutató múzeum.

Anatólia azt jelenti, napkeleti ország. A törökök azt tartják, hogy ez a föld a civilizáció bölcsője, s az állítást igyekeznek is alátámasztani a végtelen gazdagságú régészeti kiállításaikkal. A régészeti ásatásoknak köszönhetően ma már négy évezredre visszamenőleg ismerjük az itt civakodó hordákat, törzseket és népeket. A letűnt kultúrák emléke és Anatólia népességének törzsi összetétele valóban azt sugallja, hogy ez a terület a Föld népeinek olvasztótégelye. Anatólia nemcsak a régészeket csábítja, hanem izgalmas kalandokat kínál a néprajzosoknak is. Az itteni emberek makacsul ragaszkodnak a szokásaikhoz, viseletükhöz, az iszlámmal olykor dacoló ősi hitvilágukhoz, szinte tudomást sem véve arról, hogy közben nagyot fordult a világ.

A táj látványa semmihez sem fogható. De inkább torokszorító, mint fenséges. Kisázsia egyharmada táblás vidék, vízben és növényzetben szegény, steppeszerű szőnyeg, amely alól néhol kivírít a csupasz szikla. Színei megperzselődtek, kifakultak az erősen tűző naptól. A vidéken különös, de méltóságteljes egyhangúság uralkodik. Belső-Anatólia délebbi részén, ahol már több a termékeny talaj, búzát, kukoricát, napraforgót termelnek főleg, de ugyancsak megküszködnek a termé-

sért. Az apró parcellákat a földről összegereblyélt kövekkel választják el egymástól. Törökország éghajlati viszonyai igen eltérőek. Belső-Anatólia a legszárazabb, az évi csapadékmennyiség általában 400 mm. Öntözni a kisparcellákon nemigen lehet, bár kísérleteket láthatunk. Ez valószínűleg a konyai egyetem mezőgazdasági fakultásának áldásos hatása lehet. Az apró parcellákon egyénileg termelnek, de dologidőben összefog a falu népe, és a termény betakarítását kalákában végzik. Baj csak akkor van, ha az aratás a Ramazán hónapra esik. A Ramazán a mohamedánok böjti hónapja. Amíg a nap látható az égen, nem ehetnek és nem ihatnak. A rekkenő hőséget csak úgy tudják elviselni, ha gyakran megmártóznak a pataokban, vagy nyakon öntik egymást egy-egy vödör vízzel a kútnál. A behordott terményt a falu egyik kijelölt részén helyezik el, itt történik a cséplés is. Ha nincs a faluban módosabb gazda, akinek cséplőgépe van, a hagyományos módon, cséplőszánokkal veretik ki a magot a kalászból. (A cséplőszán kovakövel kivert három-négy széles deszka, leginkább a tutajra emlékeztető alkalmatosság.) A cséplést szeles időben végzik, hiszen a rostáláshoz szél kell, végtére is az végzi el a munkát. Aratás után a búza, a rozs vagy árpa nagy részét eladják. A többi megőrlik lisztnek, és a maradékot tartalékba elteszik a tavaszi vetésre. Gyakran előfordul, hogy ha jönnek a „nemszeretem napok”, hozzányúlnak a tartalékhoz és eladják. Vannak házak, amelyek udvarán csűr is található, a legtöbb helyen az ember maga kénytelen bajlódni a magtár építésével. A ház előtt gödröt ásnak, amit helyenként gipsszel bevakolnak. Máshol csak földből csinálják, alul-felül szalmával borítják, vastagon befedik földdel, amíg a talaj szintjével egy magasságba nem kerül. A termény természetesen szennyeződik, amikor kivesszik a veremből, többször is át kell rostálni. Ha megered az eső, mindenki a vermeknél serénykedik. Zsákvásznat húznak a fejükre az eső ellen, és lapátot szorongatnak. Állandóan a vermeken tartják a szemüket.

Nagyon érdekes a falu élete. A külső szemlélőnek olyan, mintha megállt volna az idő. A falusi embert nem is izgatja az óra állása. A mecset ajtaja nyugatra nyílik, a küszöbön jel van. Amikor a falusiak összegyűlnek a déli imára, megállnak a küszöb előtt, és figyelik a jelet. Ha a nap sugarai elérik a kitűzött jelt, elérkezik a déli ima órája. Amikor a domb csúcsának árnyéka nyugat felől átbukik az úton, eljött a délutáni ima ideje. Este pedig, amikor a nap vörös fénybe vonja a horizontot, az esti imádság következik. (A szorgoskodókat a müezzín figyelmezteti, hogy Allah ekber! Isten nagy, és kellő tisztelet illeti meg.) A lefekvés ideje tetszés dolga. Egészen hajnalig lehetséges. „Minél később imádkozol, annál jobb!” - vallják, és a kiadós beszélgetések, szomszédolások estéről-estére éjfélig is elhúzódnak. Ami pedig a reggeli imát illeti, annak óráját a hodzsza határozza meg a napfelkeltétől függően. De vajon télen, amikor a napot elrejtik a felhők, miből lehet megtudni, hogy hány óra van? Elegendő megegyezni a hodzsával. A falusiak így is tesznek, és nincs is semmi probléma. Persze amelyik faluban televízió is van (és ilyen egyre több akad), a hivatalos óraálláshoz igazodnak az emberek. Megdöbbenő az a kettősség, amit a török falvakban láthatunk. A fogyasztói társadalom értékrendje szerint való civilizáció már sok helyre betolakodott. Az udvari kátlan mellett guggoló asszony amerikai Marlboro cigarettás kartonból rakja a tűzre a lapokra vágott száraz trágyát... (Reggel a férfiak összetereleik az állatokat és kihajtják a legelőre, este pedig hazaterelik a csordát. Ilyenkor az asszonyok és a fiatal lányok szintén elindulnak puttonyokkal, bá-

dogvedrekkkel és más edényekkel felszerelve, hogy összeszedjék, amit az állatok elpotyogtattak. Amikor hazaérnek, az egészet összedagasztják szalmával és feltapasztják a falra, hogy megszáradjon. A száraz trágyát lapokra vágják és az elkészülés sorrendjében kúpokba rakják.)

A falusi asszonyok sokat dolgoznak. Ellátják a családot, rendbeteszik a házat, majd a földeken néznek dolog után. Hajnalban kelnek, meggyúrnak a tészták amíg a férjük alszik, és az egész napra való kenyeret kisütik. Ha valamelyik szerencsétlen egy kis késéssel szolgálja fel az ételt az urának, az úgy elveri, mint a kétfenekű dob, ráadásul mindenki lustának fogja tartani. Márpedig semmi sem sértheti, semmi nem alázhatja meg jobban a nőt, mint ez a vád. A hagyományos kenyér a kovásztalan lepény, török nevén gözleme. Elkészítéséhez liszt, víz, só és kevés olaj kell. A meggyúrt tésztából ökölnyi gombócokat formálnak, nyújtótáblán kerekre kinyújtják, és forró bádoglemezen kisütik. Egy kiló lisztből 10-15 darabot lehet sütni. A frissen sült gözlemét sajttal, dzsemmel fogyasztják. Nem minden faluban sütnék naponta kenyeret. Van ahol 15-20 naponként sütnék nagyobb mennyiséget. Ha már nagyon száraz, beáztatva fogyasztják, vagy benedvesítik mindkét oldalán, belegöngyölik egy szalvétába. A hagyományos kenyér mellett francia kenyeret, franszalát esznek. A falusiak táplálkozása nagyon egészséges. Sok zöldségfélét, kevés húst fogyasztanak. Igaz ugyan, a hús olyan drága, hogy még a jómódúak asztalára is ritkábban kerül. Gyakran fogyasztják a bulgurt (megfőzött, kiszáritott, hántolt búza), a mantit (húsos derelyéhez hasonló étel joghurttal leöntve), a padlizsánt különféle módon elkészítve. Ünnepek alkalmából köleslisztből készült édesség, halva, és mézes dióval töltött rétes, baklava kerül az asztalra.

A mohamedánok legnagyobb vallási ünnepe a Ramazan és a „kurban bajrami” - az áldozat ünnepe. Ramazán idején, amíg a nap látható az égbolton, nem esznek és nem isznak. Természetesen a test egyéb örömei is tiltottak. Aztán ha eljön az éjszaka, mindent bepótolnak. A ramazán után negyven napra jön az áldozatünnep. Ilyenkor a tehetősebbek juhot vágnak, helyenként hét család összeáll, és egy marhát áldoz. A hús egy részét megtartják maguknak, más részét pedig szétosztják a szegények között. Még egy kötelező szabály él, ami csak a gazdagabbakra érvényes: ha 40 aranyad van, köteles vagy egyet valamelyik szegény ismerősnek adni. Anatóliában semmit sem becsülnek olyan nagyra, mint az aranyat. Az asszonyok minden vagyona a karjukon látható. Már a néhány hónapos lánygyermek karján is - feltéve ha jó helyre született - ott fityeg az aranykarperec, az elmaradhatatlan „nazar bundzsukkal”, amely a szemmelverés ellen véd.

A gyermek születése talán a legnagyobb dolog a török családok életében. Számítalan babona fűződik hozzá. A keddi napon született gyermekből mártír lesz, tartja a néphit. Különféle mágikus eljárásokkal igyekeznek biztosítani az újszülött egészségét, jó sorsát. Így például, hogy keléses ne legyen, mihelyt megszületik, mézzel kenik be a testét. A sűrös gyermeket kilenc sýrról hozott földdel megdörzsölgetik. Ha nem fejlődik kellően, a falu három útjának kereszteződésénél megmosdatják, a kiöntött mosdóvizet ollóval elvágják... Ezzel jelképesen elvágták azt a csomót is, amely a gyermek fejlődését megkötötte. A falvakban még ma is a bába segíti a világra a gyerekeket. Persze minden faluban van egészségház, ahol a kismamákat szemmel tartják, és ha nehéz szülés ígér-

kezik, akkor kórházba szállítják a terhes asszonyt. A bába mindenk tudója. Igyekszik az újszülött sorsát jó irányba befolyásolni. A születés után rögtön másfajta bánásmódban részesítik a fiúkat és a lányokat. A fiúk köldökszínóráját új bicskával, a lányokét vastag tüvel vágják el. (A bicskát rögtön a gyerek ágya alá teszik.) A levágott köldökszínórt a gyermek mögé dobják. A gyermek szerencséje attól függ, hogy hová esik a csonkolt darab. Ha a kocsmá irányába esik, a gyerekből részeges, ha a ház irányába, akkor szorgalmas felnőtt lesz. Mások a fiúk köldökszínóráját a dzsámi, a lányokét a ház függönyére akasztják, hogy oda szokjon a gyerek. Akárcsak a mi karcagi bábaasszonyaink, akik a lánygyermek köldökszínóráját az ajtó sarokvasára akasztották, hadd legyen az a lány „sarkonforgó”, tip-top, szorgalmas asszony.

A falusi családokban általában 5-6 gyermek születik. Ha már elég a gyermekáldásból, Yeter (Elég) vagy Durszun (Megálljon) nevet kapja a gyermek. A névmágia más esetben is bevált. Durszun Csekin, Akarca faluba való ismerősünk mondta el a saját esetét. Mielőtt ő született, két fiútestvére csecsemő korában meghalt. Harmadiknak hozta a világra az anyja, és a Durszun (Megálljon) - már mint a csecsemőhalál - nevet kapta. Ő utána még született egy kislány a családba, mindketten megmaradtak, egészségesek. Beszédes neveik vannak. A Hilmi jótermészetűt, a Dzsemál szép arcút, a Meszude pedig boldogságban élőt jelent.

A gyermek születése a nők társadalmi rangját is erősíti. Átkozott a sorsa annak az asszonynak, akit „kiszir kadin” (meddő nő) elnevezéssel bélyegeznek meg. Ha mégis megmaradhat a háznál, csak az aljamunkát végzi, és el kell túrnie, hogy a másik feleség élvezze mindazokat az előnyöket, amelyeket a házasság nyújthat. Természetesen a Köztársaság kikiáltása óta a többnejűség hivatalosan tiltott, de Belső-Anatóliában, s különösen Délkelet-Anatóliában mindennapos dolognak számít. Különben is a Korán, a mohamedán vallás szent könyve megengedi, hogy négy feleséget tartson az ember, feltéve, ha igazságot tud tenni közöttük, és rendelkezik mindazon javakkal, amely a nagycsalád eltartásához szükséges.

A falusi nők helyzete sokban különbözik a városiakétól. A házasság kezdeti időszakától eltelve mint nőnek, semmi értékük nincs. Teljesen kiszolgáltatottak, nem dönthetnek semmiben. Egy nő erényét és komolyságát azon mérik, hogy mennyire tartja tiszteletben az urát. A férje zaklathatja, sértegetheti, megrikkathatja, de a nő egyetlen szóval sem tiltakozhat. Egy falusi férfinak halvány elképzelése sincs arról, mit jelen az a szó: élettárs. Ha a nő megöregszik, kegyvesztett lesz.

Különösen viselkednek a török nők. Hangjukat is alig hallani, kivéve, ha egymás között beszélgetnek. Akkor aztán csivitelnek, mint a fecskék a nagy út előtt. A nő száját testének intim részeként tekintik, amelyet a fejét fedő kendő egyik csücskével el kell takarnia. Csak evéskor fedheti fel a száját, de férfi jelenlétében ekkor sem illendő. A hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó családokban a férfiak és nők még ma is külön étkeznek, és jaj annak az asszonynak, aki magáról megfélekedezve egy férfi mellett megy az úton, vagy megelőzi őt. Különös világ ez! Amikor ilyen eseteket hallottam, az jutott eszembe, talán mindez nem is igaz. Nem bánhat az asszonyaival ilyen kegyetlenül az a nép, amelynek olyan csodálatos a népköltészete! Aztán a nagyanyám jutott az eszem-

be, aki feltette az asztalra az ételt, de nem ült mellé, hanem a tűzhely mellett gyalogszéken kuporogva kanalazta el...

A falu életében a legnagyobb esemény a lakodalom. Ilyenkor a városokba került ismerősök, rokonok is hazajönnek. Mivel a lány és a fiú nagyon fiatalon jegyzik el egymást, a jegyesség éveig is eltarthat. Ha a fiú családja nem kívánja meghosszabbítani ezt az időt, egy este elmennek a lányos házhoz. Ez a látogatás az ígérettétel, amolyan háztűznéző. A lányos szülők mondvacsinált ürügyekre hivatkozva kibúvókat keresnek, de ugyanaz a mondás járja, mint nálunk, akkor kell adni a lányt, amikor kérik. Így aztán megbékélve Isten akaratával, egyhamar dűlőre jutnak. Régebben (helyenként még ma is) a vőlegény apja pénzt fizetett a lányért. A kialakított összeg első részét a jegyesség megkötésekor, a másodikat az esküvői ünnep alkalmával adják. Az ígérettétel megtörténte után a lány családjának kívánsága szerint szövetet vásárolnak, amelynek egy része kelengyéül szolgál, más részéből ruhát varrnak. A kelengyébe (csejiz) 30-40 kendő, papucskok, imaszőnyegek, 1-2 nemezszőnyeg is tartozik. Mindenki izgatottan várja ezt a városi kiruccanást, ugyanis a kelengyét a városokban vásárolják meg. Ilyenkor a vőlegény családja valamelyik fogadóban megvendégeli a másik családot. Erre a kirándulásra csütörtökön kerül sor. Aztán visszatérek a faluba, este meglátogatják a muhtárt, a falugazdát, aki mindenféle hivatalos ügyeit intézi a faluközösségnek. Másnap, a pénteki ima után, feláldoznak egy kakast, és zászlót tűznek a fiú házára. Kenyeret áztatnak serbetbe (édes üdítőital), és minden házba elküldenek belőle egy darabkát. Tulajdonképpen ez jelképezi az esküvőre való meghívást. Egy rendes falusi esküvő egy hétig tart. A szerda és csütörtök a legfontosabb napja. Ha több esküvő is van egyidőben, vagy ha a vendéglátók jómódúak, zenekart is hívnak. A zenekar dobosból, kobzosból, síposból áll. (Helyenként már modern zenekar is játszik.) A fiatalok eltáncolják a halajt, az egyetlen népitáncot, amit a falu ismer. A férfiak félkörbe állnak, egymás vállát átfogják, és lábukat váltva ütemesen lengetve előbb lassú, majd egyre féktelenebb, szilajabb táncot járnak. Ivrendiben voltam szemtanúja e lakodalmi táncnak. Jellemző még, hogy jószerivel csak a férfiak táncolnak, a nők, ha mégis elvitték egy-egy fordulóra a menyasszonyt, a feje fölött megkerekített pénzzel, amit rögtön egy kosárba dobtak, aztán kerültek-fordultak, és máris továbbadták a menyasszonyt. A zenészek nélküli lakodalmon a férfiak a „falu szobájában”, a nők valami más helyen gyülekeznek. Dabolnak, táncolnak, csattogtatják a kanalakat. Így telik el az első négy nap. Szerdán a férfiak már a korai órákban a falu végén gyülekeznek, s lövészversenyen mérik össze ügyességüket. A nézők közül akik részt kívánnak venni a versenyen, puskájukkal a kezükben felsorakoznak egy alacsony fal mögött, száz lépésre tőlük egy hamuval töltött korsót állítanak fel. Tíz másodperc alatt lőni kell. (Ekkor értettem meg igazán, mit jelent az a közmondás, „Korsót az ólom, nemezt a kard próbálja.” Egy jól kiégett agyagedényt ilyen-olyan puskagolyóval nem lehet egykönnyen szétlőni, mint ahogyan a jó nemezt is csak az éles kard lyukasztatja át). A lövészverseny után mindenki elmegy ahhoz a házhoz, ahol a fejversenyt tartják. Az általános szokás azt kívánja, hogy aki a lakodalmát üli, levág egy tehenet vagy egy ökröt.

Ebéd előtt az állat fejét keresztülhajtják a tetőn, amire felmászik három gyerek amolyan megfigyelőként. Mindegyikük egy tarkamintás szövetdarabot lenget.

Az egyiknek egy, a másiknak kettő, a harmadiknak három méteres anyag van a kezében. A legnagyobb szövetet és az állat fejének bőrét a győztes kapja, a másik két darabon a második és a harmadik helyezett osztozik. Miután a marhafejet előkészítették, mindazok, akik elhatározták, hogy szerencsét próbálnak, a fejet a szájánál fogva, hátukat a falnak vetve megpróbálják keresztülhajtani a tetőn. Közben az udvaron üstben főzik a piláfot, (rizs) az állat húsával. Ez a húsos lakoma, amelyen a vendégek pukkadásig tömik magukat. Az ebéd végeztével mindenki a birkózás helyére siet. A falu birkózói itt mérik össze erejüket a szomszéd falu legügyesebbjeivel. A kisfiúk kezdik, majd a tapasztaltabb fiatalemberek, végül a bajnokok folytatják. A legnagyobb birkózó megkapja a bajnokot megillető jutalmat, egy bárányt vagy kecskét. (Kost vagy gidát, de anyaállatot nem adnak.) A többiek pénzt kapnak. A következő napon vezetik elő a menyasszonyt. Helyenként a reggeli, máshol a délutáni ima idején. Délben a hodzsa elhagyja a mecsetet, kimegy a temetőbe, és ott várja a lakodalmi menetet. Azok, akik a menyasszonyt fogják kíséni, leszedik a zászlókat a házról, és a kezükben tartva vezetik a menetet. A második sorban jön egy csapat fiatalember, kezükben törrel, őrzik a zászlókat, ugyanis ha a bámészködő tömegből bárkinek sikerül elragadnia egy zászlót, csak pénz ellenében lehet visszaváltani. A harmadik sort a kórus alkotja egy-két tamburinnal és az énekükkel adva meg a menet ütemét. Őket követik a jengék, a testvérek, barátok feleségei. Az ő feladatuk, hogy a menyasszonyt a vőlegény házába vezessék. A menet végén a rokonság többi tagja, a barátok, ismerősök, végül a gyerekhad jön. A lakodalmas menet megáll a menyasszony háza előtt, ahonnan kihallik a nagy sírás-rívás. A vőfény szerepét betöltő hodzsa vagy valamelyik tekintélyes férfirokon bemegy, és „megnyugtatja” a rokonságot. Aztán a menyasszony kelengyéjét nemeztakarróba csavarva felpakolják egy szekérre, majd a menyasszony mellett két asszony és a lány két fiútestvére vagy valamelyik közeli férfirokon foglal helyet. A menyasszonyi szekér így halad a tömegben, s amíg a menet halad az úton, a gyerekek köteleket feszítenek ki, hogy elvágják a vonulók útját. A menyasszony apja, aki a menet élén halad, bőkezű ajándékkal tisztítja meg az utat. Így vonulnak a temető felé, ahol várja őket a hodzsa. Mindnyájan Mekka irányába fordulnak, és imádkoznak. Aztán az új lakhelyére megy a menyasszony. A vőlegény ez idő alatt egyedül várakozik egy szobában. Amint megérkezik a menyasszony, az anyósa és apósa fogadja, lesegítik a szekérről, és megajándékozzák egy birkával vagy tehénnel. Ekkor a család egyik tagja egy marék pörköltgabona szemet szór a menyasszonyra és a gyülekezetre. Amint átlépi a küszöböt, számára a házasságkötési ceremónia tulajdonképpen véget ért. Leültetik egy szobába, és lefátyolozva várja, amíg a jegyese megérkezik, olykor éjjelig is. A szekér, ami a fiatalasszonyt hozta a házhoz, elmegy a férjéért. Körülhurcolják az utcákon, aztán visszaviszik abba a szobába, ahol az esküvői menet alatt tartózkodott. Késő este van már, amikor a hodzsa által vezetett imákat mormoló, nagy számú kísérettől közrefogva az ifjú férj hazatérhet. A szokás úgy kívánja, hogy amikor az új házasság végre összekeverülnek, egy asszony az ajtó előtt őrködjék. Hallgatni kell a fiatalok beszédjét, nehogy a gyerekek süketnek szülessen... Ezen felül, ha az ifjú férj impotensnek bizonyulna, haladéktalanul értesíteni kell az apját és anyját. Azt mondják ugyanis, ha valaki egy madzagra gonosz szándékkal csomót köt miközben a hodzsa megköti a házassági szerződést, ezzel „gúzsba

köti" szegény férj tehetségét. Ha a madzagot tűzbe veti, az ifjú férjet csak egy igen tekintélyes hodzsa megpillantása oldozhatja fel a varázslat alól. Gyakran járnak így szegény fiúk, de az emberek semmiféle józan indokot nem hajlandók figyelembe venni. Egyik hodzsától a másikig hurcolják, míg szégyenében elmegy a kedve az élettől is. Sokszor végződik öngyilkossággal a tortúra. Amíg a fiatalok együtt vannak, a férj egyik rokona puskával kezében várakozik kint, s mihelyt a férj teljesítette a kötelességét, meghúzza a ravaszt. A lövés adja híről, hogy a menyasszony szűz volt, a férj pedig nem impotens. A fiataloknak nincs idejük dédelgetni egymást, igyekezniük kell, hogy a kint várakozóknak felmutassák a véres lepedőt, és végre mindenki nyugovóra térhessen. Egy-egy lakodalom sokáig beszédtema a faluban. A városi esküvők persze másként zajlanak. Az autók túlkölvé adják híről a járókelőknek, hogy nagy esemény szemtanúi lehetnek. A szélvédőre kifrják: evleniyoruz - házasodunk.

Többször szót ejtettem a muhtárról, a falugazdáról. Annak, hogy valaki ezt a tisztséget betöltse, az a feltétele, hogy vagyonos legyen, és köztisztletben álljon. A nomád falvakban különösen nagy a felelőssége, ugyanis a férfiak, miután kihajtják az állatokat a legelőre, a falvakban nem marad más, csak az asszonyok, gyerekek és az idős férfiak. Bármilyen probléma adódik, a muhtár aki megmondja, mi a teendő. Ha idegen érkezik a faluba, először őt kell keresnie, aki a falu szobájába vezeti. Ez egy közös helyiség, ahol az ügyes-bajos dolgokat megtárgyalják. Általában a falu középpontjában van. Berendezése csak egy-két lóca és szőnyegek. Kép sehol sincs a falon. A hivatalos helyiségekben is legfeljebb csak Atatürk képét láthatjuk. A lakásokban meg egyáltalán nincs, mert a mohamedán vallás tiltja az emberábrázolást. Azt tartják, átok nehezedik a házra, amelynek falára képeket akasztanak.

A falusi házak berendezése nagyon egyszerű. A falak mentén üldpámák vannak, és szőnyeg mindenütt. Az európai ember számára oly nélkülözhetetlen asztal itt teljesen felesleges. Pótolja a „szini”, egy kör alakú nagy tálcá, ami rézből vagy fából készül. Körülbelül 20 cm-es lábakra teszik, ezzel egy kissé megemelik a földtől. Erre terítik az abroszt, és erre teszik az ételt. A rézből vagy ónból készült tálcák igen cifrák. A középmenta „Szulejmán pecsétjét” ábrázolja. (Háromszögekből álló hatágú csillaghoz hasonlítható minta.) A rontástól védi az ételt. Szulejmán pecsétjének mintájára hajtogatják a muszkát, a talizmánt is. Minden baj ellen és minden öröme van egy-egy talizmán. Nem más ez, mint egy tenyémi darabka selyemkendő, vagy papírszelet, amelyre bűvös jeleket ír a muszkadzi. Rendszerint a Koránból idéznek, vagy valami ráolvasást vetnek papírra, amit aztán háromszögletűre hajtogatnak, és borszifjon lógó talizmántartóban a jobb hónuk alatt viselik azok, akik hisznek az erejében. A bűbajosok mindenre tudnak gyógymódot. A népi gyógyászok hatalma apáról fiúra száll. Ha fáj az ember térde, hályog van a szemén, vagy bármi baja van, elmegy egy fészekbe. (Fészeknek nevezik a kuruzslók családját.) A vérzések fészke Kizilkajában van, a láz fészke Yuva. Oda jár a legtöbb ember. Az ember nem véletlenül választja ki a fészket, hanem a sorsra bízza a döntést. Vizet öntenek egy edénybe, és tűket helyeznek bele úgy, hogy mindegyik hegye egy-egy olyan falu felé mutat, ahol fészek van. A gyógyító fészek felé az a tű mutatja az irányt, amelyik hegye először rozsdásodik meg. Legjobb, ha a beteg azonnal útra kél. Feltéve, ha tud mozdulni. Ha nem, úgy elég, ha ingjét vagy nadrágját küldi el... Ha egy

gyógyító közeledni érzi a halálát, a kezével megérint valakit, akire rászáll a tudománya.

A néphit csodálatos mesevilága átszővi az emberek életét. Bőséges csemegézni való akad itt az érdeklődőknek. Tisztelnek mindent, ami él és mozog. Az életet tisztelik leginkább. Nem taposnak el egy hangyát sem. Azt tartják: szerencsétlenné válik a ház, amelyet elhagynak a hangyák. A fogolymadárról és a pókról az alábbi mesét kerekítették: Amikor Hazreti Ali (a siita szekta alapítója) a hitetlenek elől menekült, felmászott egy nyárfára. Éppen ott volt egy fogolykakas, és énekelni kezdett: „Ali a nyárfán van! Ali a nyárfán van! Fűrészt! Fűrészt! Azóta a világ ellensége a fogolynak, és az Isten kitagadta:

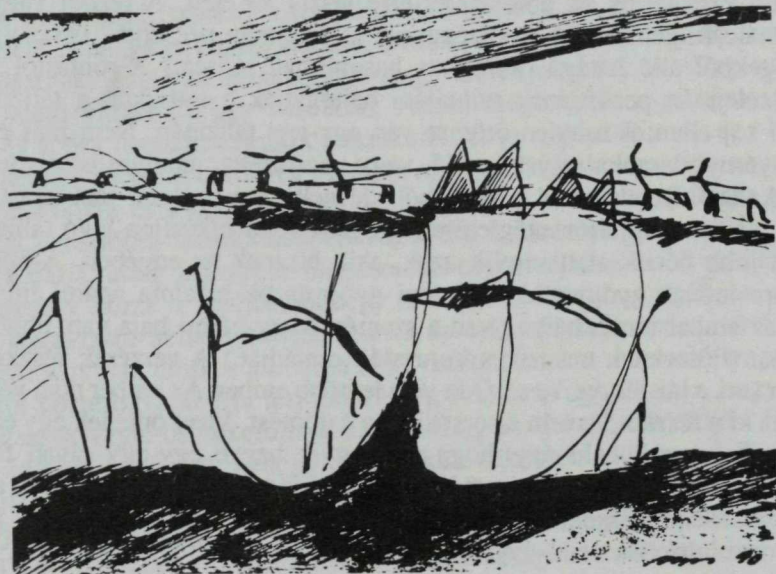
„Tarajod vérszínű legyen,
és átok verje gyermeked,

üldözzön örök gyűlölet!” A fogoly kicsinyei alighogy világrajönnek, elhagyják anyjukat és szétszóródnak. Csőrük vérvörös, és üldözik őket a vadászok... Hazreti Ali leugrott a nyárfáról, és félretolva útjából a pókhálót, a közeli romok közé menekült. Alighogy belépett, a pókok újraszóították hálójukat. Így mentették meg Ali szent életét. A pókok megölése a legnagyobb bűnök közé tartozik. Aki pedig egy macskát megöl, hét hidat kell építenie, hogy bűnétől szabaduljon.

Azt mondják, hogy amikor Isten teremtett bennünket, jeleket tett azok homlokára, kiknek zarándokútra kell térniük. Aki megjárta Mekkát, hadzsi lesz belőle. Amolyan szent ember, aki mentesül az utolsó ítéletről.

Olyan volt nekem a két anatóliai utam, mint a mohamedánoknak Mekka. Zarándoklat, amely után más emberként tértem haza. Anatólia. Éppen csak megvillantotta előttem a kincseit. Már tudom, hogy kevés lesz az életem ahhoz, hogy elmerüljek benne. Mohón gyűjtöttem mindent, amit láttam, hallottam. Akit a keleti kultúra egyszer megérint, nem tud tőle szabadulni. Anatólia. Napkeleti ország! Szelámünalejkum...

(1989 augusztusa)

Kazáni tatár népköltészet

Ahmet megöli Ünicset

Piros almát eszegetni
Egy szép kertbe ugrottam.
Ahmet bácsi ottan termett,
Hogy ne bántson, futottam.

Hegyetőre kapaszkodtam,
Zöld kavicsba botlottam.
Ahmet bácsi sötét arccal
Ott szaladt a nyomomban.

Futottam egy másik hegyre,
Folyó felé néztem ott.
A fekete arcú Ahmet
Folyóparton megfogott.

Szép kínai mellényemben
Hagytam el az otthonom.
Amikor a lelkem elszállt
Keze ott volt torkomon.

Keres már az édesanyám,
Tág határunk bejárta.
Ahmet által megölt lányát
Estig mégsem találta.

Tegnap még a nagy út mentén
Szedegettem a borsót.
Napnyugtakor hazatértem,
Mert a szállás messze volt.

Téres réten szénát vágtam,
Oly görbe lett a rendem!
Ahmettől nem féltem volna,
Ha nálam van fegyverem.

Folyóparton fűzfák állnak,
Gyökerüknél vér nagyon.

Folyómenti selymes réten
Szurkáltak engem agyon.

Jó szénámat lekaszáltam,
A víz mindet elvitte.
Hegyeken túl, fűzfák tövén
Ahmet éltem elvette.

Árvíz-járta nedves szénám
Nem szárad már soha meg.
Jó apámmal hazatérnem
Nekem nem adatott meg.

Széles folyónk bő forrása
Befagy-e majd a télen?
Leány voltam, nem járhattam
A bátyám süvegében.

Jobboldalra tekintettem?
Szóltak a csalományok.
Baloldalra tekintettem?
Láttam jönni Ahmetot.

Selyembojtos csizmácskámban
Hagytam el az otthonom.
Ahmet bácsi ölt meg engem,
Vérem ott a bokrokon.

A rézkancsónk szája oly szűk,
Pénzed mégis tedd abba!
Vedd a fejét gyilkosomnak,
Vesd a fényes habokba!

Ahmet fehér ingealja,
Ujja csupa véres lett.
A szép Üniccs halálának
Messzeföldön híre lett.

Napsugaras ablakomban
Nem írok már levelet.
Folyóparti fűzfák alján
Keressétek testemet!

A kobzos

Illik hozzád fehér karton,
Fehér batiszt, illatos.
Ilyen legyen, aki legény,
Vagy kobzos vagy jó dalos.

Hej, az almák pirosodnak,
Édesedik már a meggy.
Híja nincs a boldogságnak,
Öleled a kedvesed.

Batisztruhát öltöttetek,
Gombolni siettetek.
Jó kobzos vagy, mátkád dalos,
Éppen párba illetek.

Hej, az almák pirosodnak,
Édesedik már a meggy.
Híja nincs a boldogságnak,
Öleled a kedvesed.

A kobozzal együtt szólnak
A hegedű húrjai.
Csodálom a kobzost nagyon,
Nem fáradnak ujjai.

Hej, az almák pirosodnak
Édesedik már a meggy.
Híja nincs a boldogságnak,
Öleled a kedvesed.

Körmendi Lajos fordításai

Csuvas népköltészet

Ha füttyentek...

Ha füttyentek, a lovam csak úgy iszik,
Derék ember, ha dal csendül, úgy iszik.
Szamovárból mézes teát kínálnak,
A jó teát nem hagyjuk ott, mert ízlik.
Atyánkfia szava édes, mint a méz,
Házától az ember elmegy - ha viszik.

Apám lovat befogott

A házatokba,
Lakodalomba
Földet döngölni jöttünk,
Utat javítani jöttünk,
Ojara, rajaja.

Lagziba mi ne mennénk?
Lagziba most ne mennénk?

Apám lovat befogott,
Anyám fejdísz felrakott,
Bátyám engem forgatott.

Édesapám kapuján

Édesapám kapuján
Arany madár kakukkol.
Azt kiáltja szaporán,
Kedvesem másra gondol.

Ha erdőnkben nincs madár,
Nem is lehet szép a táj.
Ha rosszhangú minden lány,
Lagzink sem lehet vidám.

Fa az almát nem bírja

Istenem, Istenem, fa az almát nem bírja,
Istenem, a zenész a hangszerét nem bírja.
Aj-ja-ja, raj-ja-ja, raj-ja-ja, raj-ja-ja.

Kecskét juhnak hittem, levágattam a szarvát,
Mivel sörnek hittem, felhajtottam a vodkát.
Aj-ja-ja, raj-ja-ja, raj-ja-ja, raj-ja-ja.

Kerek erdőn

Kerek erdőn, bozótban,
Havas mezőn, viharban,
Hej, szegény útonjáró,
Hogyan tudna haladni?

Pálinka áll pohárban,
Habos sörök sorjában.
Hej, szegény kocsmajáró,
Józan tud-e maradni?

Fáj a karom

Ha így nem, hát amúgy sem mondhatjuk,
Ha úgy nem, hát emígy sem mondhatjuk,
Az Isten mit rendel, nem tudhatjuk.

Fáj a karom helyéről fordulva,
A másik is helyéről fordulva,
A szívem is rokontól fordulva.

Isten, ne hagyj el!

Bismilla-ámin, Isten, ne hagyj el!
Elmentünk körtáncba, körtáncba,
Elvittek körtáncba, körtáncba,
Kaszármában adták a zenét.

Bismilla-ámin, Isten, ne hagyj el!
 Mentünk a csatába, csatába,
 Vittek a csatába, csatába,
 Megláttuk a Duna kék vizét.

Négysorosok

A szomszéd pej lova
 Szépen fut, nemcsak lépked.
 A szomszédom jó ember,
 Ne szidjad, csak dicsérjed!

*

A vadkacsa mily tarka:
 Hej, de sok a szép madár!
 Atyámfiak, rokonok:
 Milyen sok jó ember vár!

*

Rég befogott lovainknak
 Szerszám alatt állni nehéz.
 Sokáig ha ül vendéghad,
 Jó gazdának lenni nehéz.

*

Hová repülsz, fecskemadár?
 Eső folyik két szárnyadon.
 Sötét este hová indulsz?
 Könnyed folyik szép arcodon.

*

Ami távol zöld mezőn fehérlik
 Hajdinának nyíló virágja?
 Ki a táncban, mint a nádszál, hajlik,
 Csengőhangú tatár leányka?

*

Festett tornác, szépen festett,
 Illik a ter:plom elé.
 Rojtos kendő, fejre vetett,
 Legszebb, ha kedvesedé.

*

Tarka disznónk olyan gyáva,
 Nem gázol virággyba.
 Aki vejünk lesz majd nekünk,
 Nem szökik be a házba.

Bella József

Kína... rizspor nélkül

- Első utam 1988 áprilisában volt. Előzménye rövid és pergő. Néhány cipőmodellt bemutattam Ausztriában, jelenlegi menedzseremnek. A modelleknek sikere volt, ezért Kínába küldött, hogy mérjem fel, milyen lehetőségei vannak ott a cipőgyártásnak. Ezek után azt hiszem mondanom sem kell, hogy suszter vagyok. No, nem olyan „foltozóvarga”, megvannak a szükséges iskoláim, bár ahhoz, hogy jelenlegi munkámat el tudjam látni, sokat kellett tanulnom idős szakemberektől, és különböző gyárakban szereztem tapasztalatokat. Endrődön nőtem fel, ahol az a mondás járta: „Ha az ember kutyát akar ütni, biztos, hogy susztert talál”. Ez többé-kevésbé igaz is volt abban az időben.

Szóval K í n a ... Első utam a vártnál is bonyolultabban kezdődött. Az útvonal: Amszterdam-Athén-Bangkok-Hongkong és Guangzhou /Kanton/. Bár utaztam már repülőgépen, de ilyen hosszú útvonalon először, ráadásul egyedül, nyelvtudás nélkül. Feladatom volt Hongkongban egy kínai férfival találkozni, akinek fényképét csak rövid ideig láttam Ausztriában, indulás előtt. A hongkongi repülőtérré halálosan fáradtan érkeztem meg, mivel az úton a lenyűgöző látvány és az izgalom miatt nem tudtam aludni. Első incidensem itt, a repülőtéren történt. Mivel először jártam itt, jobb ötlet híján követtem a velem egy gépen utazókat, akik többnyire Hongkongba tartottak. És itt, az egyik ellenőrzőponton fennakadtam: a hölgy szerintem még sosem látott magyar útlevelet. Számos kérdésére csak motyogtam és próbáltam értésére adni, hogy magyar vagyok, miközben mutogattam a csomagjaim felé, hogy oda szeretnék jutni. „Értelenségét” látva több variációját kipróbáltam a HUNGARIA szónak: Hungary, Hungarien, Ungarn, hungry = éhes, és itt követhettem el a végzetes hibát, mert ekkor rendőrt hívtott, aki igen arrogánsan elvezetett. Szerencsére volt nálam egy kis hazai „szíverősítő”, így izgatottan ugyan, de mégis átvészelttem az első kudarcot. A hiba végülis ott volt, hogy magyar útlevéllal - lévén az világútlevél - nem mehettam ki a repülőtérről, ahhoz külön vízum szükséges. Tehát mint tranzitutas, vártam, amíg a csomagjaimat ellenőrzik. Csak miután megkaptam a jegyem, azaz a beszállókártyám a Guangzhouba induló gépre, mehettam fel a várócsarnokba, mely hatalmas, hosszú terem több étkezdével, vásárlópavilonokkal és bárokkal, na és a millió ember. Kész Bábel, utasok a világ minden részéről, arcok színskálája feketétől a sárgán át a fehérig. Nagyon érdekesek az indiai utazók a hagyományos, bő száriban és szembetűnő kényelmességükkel, nyugalmukkal. Én a sörbárhoz menekültem és buzgón iszogattam, mivel a kint uralkodó hőség miatt, a léghűtés ellenére, bent is szinte elviselhetetlen volt a meleg. Még hátra volt a találkozás az idegennel. Bíztam a véletlenben és a vak szerencsében, ami most sem hagyott cserben. Már a beszálláshoz készülődtünk, amikor megpillantottam azt, akit kerestem. A bejáratnál ült és olvasgatott. Nagy megkönnyebülés volt a találkozás, bár egy szót sem tudtunk váltani, de lévén elég gyors felfogású, így jelekkel jól megértettük egymást. Az elkövetkező tíz napban ő volt a kísérem. Kantonba érkezve gyorsan szobát váltottunk a „Bai Yun” /Fehér Felhő/ Hotelben. Mivel túl késő volt már, és mögöttem volt 16 ezer km élménye,

izgalma és fáradtsága, másnap csak reggel 8 órakor mentünk reggelizni. Szerencsémre kísérőm jól ismerte az európai szokásokat: tükörtojást, vaját, kenyeret rendelt és nem terhelt a hagyományos kínai reggelivel. Ez többnyire vízben kifőzött tészta, hasonlított a mi levestésztánkhoz (erről majd később). Ezt követően kimentünk az állítólagos gyárba, ami minden képzeletemet felülmúlta. Egy seb-tében összeverbuvált csapat volt, természetesen igazgatókkal dúszítva. Ez rendkívül fontos Kínában, mert ha létre akarnak valamit hozni, legyen az egy ház, park, üzem stb., először kerfést kezdenek építeni, vagy kineveznek egy igazgatót. Az emberek locsogtak, teázgattak és rendkívül kíváncsian figyeltek. Érdekes lehetett nekik a termetem, méreteim, és főleg a „szőrösségem”: közepes hosszú göndör hajam, fekete-fehér szakállam és elég szőrös alkarom és mellkasom. Ez Kínában érdekes és új. Első dolgom volt megérteni, hogy mit akarok. Nagyon izgultam, sikerül-e, hiszen nem akartam leégni Ausztriában. Három különböző modellből kellett 10-10 párat csináltatnom. Látna bizonytalanságukat, legjobbnak azt láttam, ha leülök és magam kezdem el a munkát. Jól döntöttem, azonnal körbekaptak, figyeltek és utasításaimat követve folytatták a munkát. Olyan jól sikerült, hogy 30-30 párat készítettünk a 10 pár helyett. Első tapasztalatom, hogy rendkívül ügyes a kezük. Kísérőm - aki a mai napig is nagyon jó barátom - türelmesen várt és töltögette nekem a sört, amire nagyon nagy szükségem volt, mert a hőség majdnem elviselhetetlen volt. Egy-két ventilátor keringett csak, lustán keverve a forró levegőt. Egyszerűen úgy éreztem magam, mint aki ruhástól zuhanyozott. A gyár a város szélén van, azaz a városhoz hozzáépült falu. Itt az emberek gazdálkodnak, rengeteg fajta zöldségfélélt természetnek. Nagyon érdekes a kertművelésük: keskeny, hosszú parcellákra van a föld felosztva, kb. 1,5 m széles és 20-25 m hosszú. A kiemelkedő termelő sávok között keskeny vízcsatornák vannak, ahonnan locsolnak. Ez a módszer, úgy gondolom, több ezer éves. Egy kőműves fánghoz hasonló edény hosszú bambusznyélre van felszerelve és a gazda a csatornában sétálva - melyben kb. térdig érő pocsolyás víz van - kétoldalra locsolja a vizet. Az öntözés nagyon fontos, mert az esős évszak után kevés a csapadék. Délután 5 óra körül fejeztem be a munkát és alapos zuhanyozás után irány a város. Sokan kérdezték már tőlem: milyen Kína? Nos, erre a kérdésre még mindig csak azt tudom válaszolni, hogy a szélsőségek és a végletek országa. Vannak olyan hotelek, éttermek, melyek minden képzeletet felülmúló gazdagságról árulkodnak, de elhagyva az éttermet, a városközpontot, olyan szívszorító a nyomor, a szegénység és a piszok, ami európai ember számára elképzelhetetlen. Az utcák keskenyek, a házak egymásba érnek, nyitott csatornában folyik a szennyvíz. Mindenütt füst, ugyanis szénnel főznek kis nyitott tűzhelyeken és nincs kémény. A füst csak úgy kimegy az ablakon vagy az ajtón. Az élet az utcán zajlik. Számos lakás csak egyszobás és együtt él benne 2-3 generáció. Egy alkalommal, az autóban várakozva megfigyeltem egy öregasszonyt, aki az ajtaja előtt guggolva főzött. Valamit elfelejtett kivinni, mert gyorsan bement a házba, de nem állt fel, csak úgy guggolva lépkedett, kihozott valamit, beletette a füstös kis fazékba, kevergette, megfőzölte, majd elégedetten felállt. Nem meglepő, ha az utcán csoportosan guggoló embereket látunk, vagy a járda szélén alvókat, akár napközben is. Éjjel a felüljárók alatt családok alszanak, gyakran csak úgy a földön; akinek jobban megy, annak jut újságpapír vánkossal vagy takarónak.

A vidéki házak, na nem mind, mert vannak - itteni viszonylatban - igazán szép házak is, többnyire bambusz botokból összetákoltak, hullámpalával fedettek, oldaluk is hullámpala. Berendezésük nem sok, szekrény ugyanis nem kell, mert nincs ruha, asztal nem kell, mert kézben tartott csészékből esznek, szék nem kell, mert guggolnak. Ágy nincs, mert függőhálókat használnak. Ezek a nagyon szegény családok alkalmi munkákból (útjavítás, mészsoltás stb.) tengődnek. A gyerekek, mert ezeknél a családoknál több gyerek is van, szutykosak, maszatosak, a kisgyerekek egy szál nadrágja a lábuk között nyitott, így könnyedén végzik el a dolgukat és mosni sem kell. A gyerekek szállítása is évezredes módon, a mama hátán szokás. Egy alkalommal láttam, hogyan kapja hátára a gyereket a mama: két kezét keresztbe téve nyúl a gyerek kezéért és hirtelen mozdulattal földobja a hátára. A gyerek valahogy megpördül a levegőben és máris a helyén van. Azután átköti valamilyen terítőszerű alkalmatossággal és megy a dolgára. Láttam már munka, aratás vagy öntözés közben is ilyen módon hurcolt gyereket. Rizst évente kétszer aratnak, tavasszal és november körül. A földművelést még többnyire hagyományosan, bivallyal végzik. Az eke hasonló a faekéhez. A rizsföldek nem túl nagyok, a hegyoldalokban lépcsőzetesen, egymás fölött helyezkednek el. Hogy a víz hogy nem szökik el az alacsonyabb részekre, nem tudom, bár valószínű, hogy a talaj vízzáró képessége miatt. Aratáskor mozgósulnak a családok, kézzel, sarlószerű alkalmatossággal vágják és kévézik a rizst. A cséplést lábbal hajtott kis cséplővel végzik. Vidéken minden háznál van rizsszártó platz, ami jobb módúaknál ki van betonozva. A rizs hosszú, vékony szemű, más mint az itthoni. Többnyire párolt zöldségfélével, esetleg - számomra bizonytalan eredetű - valamilyen hússal. Az első időszakban, a gyár működésének kezdetén, nem akarván megsérteni őket, én is az üzemben ebédeltem. Körülbelül egy hétig minden nap ettem, azaz megpróbáltam enni. Nem részletezem, de rendkívül nehezemre esett. Ezért azzal az ürüggyel, hogy diétáznom kell, magam készítette szárazkoszton élek. A diéta sajnos később igaz lett, egy jól sikerült epeműtét után. Az üzemi ebéd minden nap ugyanaz, csak a zöldségféle változik. Gyakran fogyasztják, úgy tudom a lótuszvirág víz alatti csíráját, de éttermekben lehet enni tojással és hagymaszár fűz növénnel kevert rizst, ami nem túl rossz. Azért írtam, hogy a hús kétes eredetű, mert egy alkalommal az étterem vezetője, ahol vacsorázni szándékoztunk, tiszteletünkre bemutatta a választékot. Erre a célra egy hosszú, kerekre szerelt fakkos ketrec szolgált, benne a kínálat: róka, macska, majom, teknősbéka, béka, rák, kígyó stb. Így nem csoda, ha nem szívesen fogyasztottam húst, ha nem láttam miből készült. Később megtudtam, hogy a kutyát is szívesen fogyasztják. Direkt étkezési célra tartott fekete vagy inkább kék nyelvű kutyák vannak. Egyik városnéző utamon láttam megkopasztott, megsütött kiskutyát díszlegni az egyik utcai sütőde ablakában. Ugyan ezen a napon két asszony alkudozott 3-4 döglött kutyabébire, amit valószínű a megölt anyakutya hasában találtak utcai kutyaölés során. Egy nap lakásomra ballagva az amúgy is mindig népes kis utcában csődületre lettem figyelmes. Közelebb érve láttam, hogy néhány fiatalember az egyik ház esőlefolyó csatornájára egy kutyát akasztott fel a nyakánál, és az egyik egy bottal ütötte a fejét. A szerencsétlen állat úgy ordított, sírt, hogy a szívem összeszorult, a gyomrom görcsberándult. Szerencsére gyorsan hazaértem, és irány a mosdókagyló. Az utcákon egyébként nemigen lehet látni szabadon sétáló, gazdátlan kutyát.

1988 végén két hónapig feleségem is velem volt. Mondanom sem kell, hogy hasonló dolgok láttán néhányszor rosszul lett. Egy alkalommal nagy társaság díszvendégei voltunk. Amikor nagy megkönnyebbülésünkre azt hittük, hogy túl vagyunk a nehezen (6-8 féle kínai specialitáson), jött a meglepetés: a „boldogság madara”. Az apró madarak (valószínű verebek) vékony csíkokra szeletelt burgonyából rakott fészekben ültek, szép barnáspirosra sülvé. Jobban szemügyre véve láttuk, hogy felbontásnak nyoma sincs az egészben sült madarakon. Nejem egyértelműen elzárkózott a fogyasztásuktól, így az áldozat én lettem. A fészek jó volt! Figyeltem, hogy kell fogyasztani a „csemegét”. Vendéglátóm kézzel nyúlt az egyik kismadárért, bekapta és csak a fejét tette a tányérra vissza. Követtem a példáját, szinte rágás nélkül lenyeltem... és gyorsan sört rá. Vendéglátóm ekkor kezdte kiköpködni a csontokat. Ezzel a művelettel én már elkéstem, de szerencsére nem okozott gondot a „falánkságom”.

A kínaiak rendszerint 10-12-en egy nagy kerek asztalt körbe ülve étkeznek, melynek közepén forgatható üveglap szolgál a kívánt fogás elérésére. Evés után az asztal olyan, mint a csatátér: a csontokat, kagylóhéjakat kiköpködi csak úgy az abroszra, kezüket szintén az abroszba törlik, a teát, sört kilocsolják - számomra meghökkenítő volt. Evés közben csámcsognak, beszélnek, bőfögnék, ami ún. „jobb körökben” is természetes.

Barátommal a tíz nap alatt végigjártuk az összes hotelt. Nagy élmény volt számomra a Kína Hotelben játszó Fülöp-szigeti zenészek muzsikája. A sziget lakói alacsonyak, bőrük nem sárgásbarna és a szemük sem ferde metszésű. Orruk, arcuk többnyire széles, jellegzetesen ázsiai.

Ez a Kínában töltött tíz nap nagyon kimerített, fáradtan indultam vissza Ausztriába. A modellek jól sikerültek, így bíztam benne, hogy ezt az utat még számos fogja követni. Ez igaz is lett; eddig öt alkalommal voltam kint, 2-3 hónapos időszakokra. 1989-ben 235 napot töltöttem Kínában. A gyár működik, sőt ma már exportra termel. Rengeteg munkám fekszik benne, nagyon sok nehézség árán sikerült az elképzeléseket megvalósítani. A munkám modelltervezésből, technológiák betanításából, üzemszervezésből és folyamatos gyártásellenőrzésből áll. Napi tíz órát dolgozom, egy-egy óra az út, így munkanapokon ritkán csinállok programot. Hétféteken általában kószálok a városban, régi templomokat keresek fel.

Az első időszak rendkívül nehéz volt. Mire másodszor visszajöttem, az a kis csapat, akivel eredményesen dolgoztam együtt, már nem volt a gyárban, valamiben nem tudtak megegyezni a felső vezetéssel. Egy részükkel később találkoztam egy másik cipőgyárban. Három hétig volt egy kínai tolmácsom, egy nagyon kedves, rendkívül művelt, idős férfi, Chai Pong Fei. Ez az úr Pekingben él, a Kínai Rádió magyar nyelvű tudósítójaként dolgozik. A három hét alatt nagyon megkedveltem. Magyarországon járt egyetemre az '50-es években, sokat mesélt egyetemi éveiről, és az azt követő hazatéréséről. Mesélt a Mao Ce-tung uralkodása alatti évek keserveiről, a kényszermunkáról, a kulturális forradalom idejéről. Sokat segített a munkámban, már-már úgy tűnt, ő lesz a legjobb tanítványom. Három hét után megtudtam, hogy ezt a munkát ingyen, társadalmi szolgáltatásként végzi. Szintén ebben az évben találkoztam egy pekingi üzletemberrel, aki családjával együtt húsz évig élt Magyarországon. A lánya most

egyetemista, Budapesten tanul. Egy kiállításon találkoztunk, este együtt vacsoráztunk. Kiderült, hogy jól ismeri öreg barátomat és gyakran találkoznak. És milyen kicsi a világ: egyik nap munka után bevásárolni indultam, amikor mellettem magyar szavakat véltem hallani. Már 2-3 m-rel túlhaladtam - egyszerűen hihetetlennek tűnt -, amikor visszaléptem és örömmel üdvözöltem honfitársaimat: Toldi Miklóst és lányát. Mint kiderült, ő is ebben a városban dolgozik, egy hajógyárban. A MAHART-tól van kint családjával együtt, már két éve. Azóta gyakran találkozunk. Tőle tudom, hogy egy olajfinomítóban szintén dolgozik néhány magyar, és az egyetemen is tanul két fiú. Velük sajnos még nem sikerült összefutnom.

Egy jól felszerelt, európai módon berendezett lakásban lakom, hétvégén takarítok, mosok, vasalok. Aki próbálta a hasonló, önellátó életformát, annak van némi fogalma arról, milyen időrabló tevékenység a házimunka, a főzésről nem is beszélve. Szerencsére tudok és szeretek is főzni. Osztrák barátaim, munkatársaim kinttartózkodásukkor nagy elismeréssel kóstolgatják a magyaros ízeket. Először, tapasztalat híján, nem hoztunk ki fűszereket, ezért még paprikás krumplit sem tudtunk főzni, azaz egyszer megpróbáltuk kínai fűszerekkel, de sem az íze, sem a színe nem hasonlított az akkor már nagyon kívánt hazai ételre. Feleségem sajnos ebben az időszakban volt kint, de ketten is elég nehezen boldogultunk a konyhában. Másik nehézséget a pénz okozott, ugyanis kétféle pénz van forgalomban: a külföldiek számára a „fec”-nek nevezett jüan és a helyi lakosok által használt jüan. Egy fec. feketepiaci ára 1,5-1,6 rmb. jüan, amit csak később tudtam meg. Eleinte nem mertem cserélni, ugyanis a külföldiek számára forgalomban lévő pénzt kérték tőlünk. Tapasztalat és nyelvtudás hiányában mindenütt fec. jüannal fizettünk, ezért nagyon nehezen jöttünk ki a pénzünkből. Mostmár én is cserélek pénzt és ugyanúgy tudok bárhol vásárolni, igaz közben elég jól megtanultam angolul teljesen egyedül, magnó és könyv segítségével, így bármilyen téren jobban boldogulok. Ha netán vásárláskor nem akarják a kínai pénzt elfogadni tőlem, könnyedén el tudom mondani, hogy sajnálom, itt élek, itt dolgozom és csak ilyen pénzem van. Kivéve a taxisokat, velük nem vitatkozom, mivel a közlekedés borzasztó és taxival a város legtávolabbi pontja is csak 10-12 jüan. A városban nagyon sok az autó, rendkívül zajosak, okkal, ok nélkül dudálnak. Látszólag közlekedési szabályok nélkül zajlik a forgalom az utakon, ennek ellenére nincs sok baleset. Az autóutak mellett, azokkal azonos szélességű kerékpárutak vannak, mivel a fő közlekedési eszköz a kerékpár. Sokszor láttam, hogy egész család utazik egy kerékpáron, amin pl. hátsófék nincs. A kerékpárosok is nagyon zajosak, állandóan szól a csengő. Egy-két ütközéstől eltekintve, amit hangos kiabálás és heves mutogatás követ, nem sok a baleset, ami első látásra szinte hihetetlen, tekintve az össze-vissza kavargó biciklis tömeget. A külső utakon sok a rendőr, a közlekedési lámpákat csak mostanában kezdik alkalmazni. Az autók nem minden esetben vannak kivilágítva és az irányjelzőt sem használják. A gépkocsivezetőm mellett gyakran kapok szívdobogást, amikor közéhajt a kerékpárosoknak vagy éppen az autósok között manőverezik. Európai ember számára ez a nyüzsgő, zajos világ nagyon szokatlan látvány. Ennél még érdekesebbek a vásárlóutcák. Amit az ember el tud képzelni, minden kapható: rengeteg a hal, rák, béka, teknősbéka, kígyó, csigák, kagylók, ketrecekben róka, macska, kutya. Ez mind eladó, és mind fogyasztásra kínált étel; ami mozog,

mindent megesznek. Gyakran látok spárgára fűzött verebekkel hazaballagó embereket, vagy hónuk alatt madzaggal átkötött békával hazaigyekvőket. Az átlagfizetések nagyon alacsonyak, havi 2-300 jüan, a napi átlagkereset 10 jüan (csak példaként: 1 doboz Marlboro cigaretta ára 5,40 jüan). Ideges kínaival nem találkoztam. A gyárban elfigyelem az embereket, ha tehetik elszundikálnak néhány percre, minden átmenet nélkül készek az alvásra. Valószínű a hőség az oka. Tapasztalatom, hogy a kínai ember nagyon kíváncsi és fecsegő, általában vidámak, játékosak. A férfiak 35-40 éves korukig fiúsak, ezt a kort meghaladva kezdenek férfiasodni. A nők szintén kislányosak eddig a korig, de később hirtelen öregszenek. A férfiak és a nők között fizikai erőbeli különbség nincs, legalábbis ezen a vidéken. Találkoztam északi emberekkel, akik többnyire magasabbak, erősebb testalkatúak. Dél-Kína éghajlata szubtrópusi. Idős tolmácsomtól tudom, hogy szívesen jönnek ide Kanton provinciába más tartományokból is, hiszen ez a többihez képest elég gazdag vidék és jókat lehet enni. Számukra az evés mindennap örömteli esemény. Ebéd közeledtével a gyárban hangos „szikfan” kiáltásokkal rohanják meg az étkezőkocsit és csámcsogás, szürcsölés közepette eszik a mindennapi rizst, a „fan”-t. Ebből ered a „szikfan”. Reggelire kifőtt tészta, „szikmin”-t esznek. A külvárosban gyakran látni meztelen vagy éppen csak rongyokba öltözött, elvadult alakokat, akik többnyire nem épelméjűek. Valószínű csak az eső mossa meg őket időnként, a por, a kosz rá van tapadva izzadt testükre, a hajuk vörösesbarna (a talaj ezen a vidéken ugyanis vörösesbarna színű). Ezeket az embereket senki sem gondolja, ezért a szemeteskukákból szedik össze a létfenntartásukhoz szükséges élelmet, habár a kínaiak nem sok mindent dobnak ki, ami még ehető. Gyakran lesnek rám kukázók, amikor viszem le a szemetet: nagy kincs az üres kólás, sörös doboz, a száraz kenyér. Sok család szervezeten űzi ezt a tevékenységet, és ez minden bevételük. Jó kereseti lehetőség egy kerékpár pumpával kiülni az út szélére és várni, kinek van szüksége „szolgáltatásukra”. A tehetősebbek megtoldják gumiragasztással, külsőhúzótagással. Nagyon sok az utcai vándor cipőjavító és esernyős. Egymást érik az utcai kifőzdék, az utcai kenyérárusok. A főtt kenyér zsemle nagyságú, fehér rizskenyér, amit forró vízben kifőznek és gyékénykosárban, gőz fölött tárolnak és árusítanak. A sertéshús szállítása és árusítása is rendhagyó; motorkerékpáron vagy biciklin minden csomagolás nélkül viszik a félbevágott disznót, aminek egy-egy része súrolja a földet, majd rögtönzött, öszetákolat asztalon gyorsan feldarabolják és kimérik. Ez általában a reggeli órák eseménye. Ha az árus túl drágán adta a portékát, az emberek csak ott lézengenek, de nem vásárolnak. Tudják, hogy később kénytelen engedni az árból, hiszen a meleg miatt nem tud mit kezdeni a feldarabolt hússal. A szent háromkerékű targoncán (triciklin) szállítják. Az árus hangos „jam-muj-man” kiáltások közepette rója az utcákat. A szén formába préselt porszén lehet a közepén két lyukkal, ami a tűzhelyben való égést segíti elő. Az egyik lakás konyhájába az utcáról jól be lehet látni: a falak feketék a füsttől, őszintén szólva nem szívesen lennék vacsoravendég. Kínai jellegzetesség az erkélyről kinyúló bambuszrúd, amin a mosott ruhák száradnak. Erkélyemről látom reggelenként a mosakodási szokásokat: egy erre a célra rendszeresített törülközőfélélet benedvesítenek és azzal dörzsölik az arcukat, nyakukat, majd a család apraja-nagyja tornázik. Van egy sajátos kínai testedzés, ami inkább tánchoz hasonlít. Elmondásuk szerint nagyon hatékony frissítő és pihentető. Nem ritka,

hogy az utcán egyedül vagy csoportosan végzik ezt az érdekes sportot, nagyon lassú mozdulatokkal, szabályos koreográfia alapján. Ha csoportosan végzik parkokban vagy tereken, van egy vezető és a többiek őt utánozzák, illetve követik. Elég mulatságos látvány, mint egy lassított film, miközben körülöttük zajlik, nyüzsög az élet.

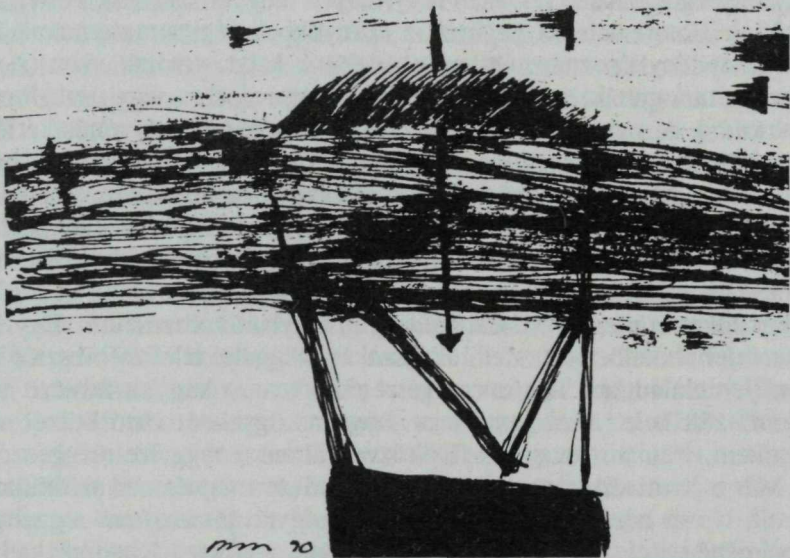
Csodálatos élményt jelentett számomra egy balett-előadás, ami Kína egyesülésének történetét dolgozta fel. Érdekes volt számomra, hogy a darab kezdete előtt hangszórón át ismertették a cselekményt pekingi (madarin) nyelven, ezt azonban nem minden kínai érti, ezért kivették a szöveget, ugyanis az frás egységes. Volt tolmácsomtól tudom, hogy közel 200 nyelvjárás van Kínában, az utóbbi években kezdték hivatalos nyelvként bevezetni a pekingi nyelvet. A tv és a rádió is ezt használja, de a filmek felirata helyileg van elkészítve. Tapasztalatom, hiszen mindennap látom a gyárban, hogy a kínai ember nagyon szeret beszélni. Például egy műszaki megbeszélés, ami itthon 1-1,5 óra és mindenki siet a munkaterületére, itt az egész napot igénybe veszi. Ennek okát én a nyelv bonyolultságában és nem elég hatékony kifejezőerejében láttam. Amikor ezt idős barátomnak felvettem, kissé megsértődve azt válaszolta, hogy a kínai nyelv egy nagyon régi nyelv, éppen ezért lassú. Nincsenek megfelelő szavak, kifejezések egyes új anyagokra, technikai dolgokra. A hosszadalmasság másik oka türelmük és kíváncsiságuk, nagyon szeretik körbejárni a dolgokat, és szerintem ezért a lényeg elsikkad.

Nagyon érdekes a hagyományos népi muzsika. Volt alkalmam látni egy parkban muzsikáló, kb. 6-8 fős népi zenekart, akik különböző fúvós, húros hangszeren, dobon játszottak. Szívesen figyeltem volna őket tovább, de barátom - akivel első kínai utam alkalmával Hongkongban kellett találkoznom - sürgetett. Barátságunk azóta is töretlen, minden kinttartózkodásom alkalmával találkozunk és együtt töltünk néhány napot. Legutóbb meghívott családjához; Cungshanban, Pongfan provinciában, Kantontól kb. 100 km-re élnek. Nagyon kellemes hétvégét töltöttem velük, egy kétszintes házban élnek. Egy három éves kisfiuk van, aki imádja, de az egész család szívesen fogyasztja a magyar szalámit. Peterrel (Peter Cheng Xiau Hong) délelőtt bejártuk a környékbeli régi templomokat, közben nagyon sokat fényképeztem. Otthon ebédeltünk halat, gombát, rizst. A meglepetést estére tartogatták, amikor is Peter egyik ismerőséhez, egy családhoz mentünk vacsorára. A menü megdöbbenett: kígyóleves, majd kígyóhús kétféle változatban, zöldségfélével vegyítve. Megkóstolva kellemesen csalódtam, bár a hideg futkosott a hátamon. A házigazda megkínált rizspálinkában oldott kígyópéval, aminek a hagyomány szerint nagyon nagy az általános gyógyhatása, az íze viszont borzasztó. Sűrű köszönések közepette távoztunk, amitől bevallom, kicsit megkönnyebbültem. Peter otthon tűzijátékot rendezett, amire közeli rokonokat, barátokat is meghívott. Csodálatos látványban volt részünk. Egy nagyon szép és modern hotelben töltöttem az éjszakát. Reggelre telefonébresztőt kértem, majd mélyen elaludtam. Telefoncsörgésre ébredtem, a kagylót felvéve azonban senki sem szólt bele. Arra gondoltam, hogy az ügyeletet tartó beszél angolul, így felkeltem, lezuhanyoztam és felöltözve vártam a reggelre megbeszélrt gépkocsit. Már a harmadik cigarettát szívtam, amikor megnéztem az órát, éjjel 1 óra volt. Kicsit bosszankodtam ugyan, de nagyon jól aludtam reggelig. Ez a nap is városnézéssel, fotózással telt, kipróbáltam a riksát - kicsit szokatlan volt

az emberi erővel mozgatott „taxi”, de élveztem a városnézést. Peter barátom ugyanannak az osztrák cégnek az alkalmazottja, mint amelyiknek én, üzletkötő. Sokat utazik Hongkongba, Pekingbe, Shanghaiba, Manilára. Felesége shanghai-i lány, nagyban különbözik a kantoni típusától: bőre fehér, de termete, arcformája is egész más. A húga (hage) is velük él, úgy vélem, ő segít a háztartásban.

Peterrel sokat beszélgettünk a júniusi pekingi, shanghai-i eseményekről. Abban az időszakban is Kínában tartózkodtam, de az eseményekről otthonról, a feleségtől értesültem, mivel Kantonban semmit nem észleltünk. Számos hotelben a hongkongi tv kábeleit a rendőrség elvágta, hogy ne legyen információ. A városban nagy rizses zsákokat cipelő embereket lehetett látni, majd amikor megtörtént a „lövetés”, az egyetemisták szolidaritási körmenetet szerveztek. Jól később láttam a tv-ben egy borzalmas riportfilmet, aminek kegyetlenségét nem akarom részletezni. Azóta látszólag helyreállt a rend, bár úgy vélem, nem véglegesen. Az események hatására nagyon megcsappant az idegenforgalom; a hotelek, kávéházak kongtak az ürességtől. Szingapuri vendéglős barátomtól tudom, milyen gyenge évet jelentett üzleti szempontból. Az események ideje alatt nem találkoztam más külföldivel, szeptemberben már lehetett látni néhány csoportot, többnyire amerikaiakat. Pekingben és Shanghaiban az üzemek sokáig nem dolgoztak, nem tudtak anyagot beszerezni, de fizetni sem. Na, de hagyjuk a politikát.

Még 1988 decemberében feleségemmel együtt hajókiránduláson vettünk részt a Dél-Kínai-tengeren és nem messze Makaotól, egy szigeten táboroztunk le munkatársainkkal együtt. December 4-én még fürdeni, úszni lehetett a tengerben, kagylót gyűjtöttünk, nyárson csirkét sütöttünk. A hajóút során találkoztunk „hidroplánokkal” és olyan öreg tengeri vitorlással is, amelyeneket csak kalandfilmekben lehet találni. A távolban felsejlett egy kivilágított, hófehér szobor, mint megtudtuk, a tengerbe veszett gyöngyhalászok emlékét őrzi. Igazán romantikus, felejthetetlen élményben volt részünk.

Árpás Károly

Az észtek nemzeti eposza

/Gondolatok a Kalevipoeg olvasása közben/

A nehéz feladat szépsége vonzott, amikor elhatároztam, hogy erről a témáról fogok beszélni. Tudom, hogy nincsenek olyan alapos ismereteim, mint Bán Aladárnak vagy Bereczki Gábornak, akik nemcsak a Kalevipoegnek, hanem az észti nyelvnek és kultúrának is jeles kutatói. Nem vagyok költő, mint Képes Géza, hogy az ihlet szárnyalása megbocsássa téves értelmezéseimet, sem pedig olyan avatott kutató, mint például Voigt Vilmos, aki folklorisztikai és irodalomelméleti szempontból vizsgálta az észti eposzt. Azzal az imponáló ismeretbősséggel sem rendelkezem, mint amilyenel Bojtár Endre vagy Domokos Péter, hogy az összehasonlító irodalmi vizsgálatok középpontjába állíthassam az észti irodalom világirodalmi ismeretszerű és jelentőségű művét. S ha mindezek ellenére sikerülne is valami újra találnom, hol a biztosíték arra, hogy az észti értelmezések valamelyike nem tartalmazza már ugyanezt a következtetést?

Olyan szempontot kívánok hát mutatni, olyan adalékokra és adatokra támaszkodni, amelyek kevésbé ismertek, vagy ha mégis, akkor önállóságuk, jelentőségük eddig vitatott volt. Gondolataim a Bereczki Gábor nyersfordítására épülő Rab Zsuzsa-szöveghez kapcsolódnak,^{1./} és ismertnek^{2./} tételezem fel az eddig megjelent Kalevipoeg-fordítások kísérő tanulmányait.

Az eposz kialakulásának kérdéséhez

Nem kívánok a filológusokkal vitatkozni, az észti kutatók már elvégezték minden kérdésre kiterjedő munkájukat,^{3./} sőt, e kérdéstről magyarul is megjelent már tanulmány.^{4./} Az eredethez a gondolatmenet követésének megkönnyebbítése érdekében nyúlok vissza.

Az elmélyült névkutatás eredményeiből csak azt emelem ki, hogy az eposzi hőssé váláshoz vezető úton az első jelentős állomás W. A. *Hupel* evangélikus lelkész 18. századi népköltési gyűjtése. Herder munkatársa még csak annyit jegyez föl róla, hogy az e néven ismert mondai személy óriás.

A. F. J. *Knüppfer*, az esztofil Herder-követő már tüzetesebben foglalkozott hősünkkel, ugyanis vagy 600 oldalas, kéziratban maradt gyűjteményében a hős személye többször is előfordult. Így írt róla: "A népmonda szerint amely területet Kalevipoeg faekéjével felszántott, azokon többé fű nem sarjad. Ez a gonosz óriás a női nemre is szemet vetett, mfg őt - ide a keresztyén mythologia csodálatosan szövődik be - Krisztus meg nem fogta és egy mocsárba nem lökte, melyből azonban mégis kivergődött, Krisztus végre egy folyóba taszította s vidrává változtatta."^{5./} Megfigyelhető a szántás és a folyóbeli halál motívumának a jelentkezése, érdekes eltérés viszont a mondahős megítélése, valamint az epizódok vallásos elemeinek feltűnése. Figyelemre méltó a nemiség problematikája mint Kalevipoeg bűnhődésének egyik oka.

Hogy a Kalevala hatott-e az észti irodalmárookra, vagy ők a finn eposztól

függetlenül is gondoltak hasonló műalkotás létrehozására - ennek eldöntése az irodalomtörténészek ügye.^{16./} Bár a vita eddigi alakulása azt mutatta, hogy ez a döntés mindig olyan tényezőktől függött, amelynek nem sok köze volt az irodalomhoz. Számunkra a tények fontosabbak, így az is, hogy a Das Inland 1836-ban közli *G. H. Schüdlöffel* esztofil kutató mondasorozatát. Itt lép ki először a sajtónyilvánosság elé "Kalevipoeg a mondák homályából mint óriás hős, kinek alakja megtermékenyítette a nép képzeletét, s akinek hőstetteit számos, helyhez fűződő rege magasztalja."^{17./} Ez a vázlat természetesen nem tartalmazta az összes mondát, a közlés kompozíciós elv nélkül, ismeretterjesztés céljából történt.

Igen valószínű, hogy erre a mondakörre és saját gyűjtésére alapozódott *F. R. Faehlmann* észt orvosnak, az Észt Tudós Társaság alapítójának az elképzelése. A Társaság első, 1839-es ülésén felolvasásában megfogalmazta és célul tűzte ki az észt nép helyzetének és népköltészetének tanulmányozását. Feltárta az észt mondák szépségét, és kiemelte azt a tényt, hogy a mondák egy részében Kalev fia uralkodó helyet foglal el. Ezzel a felismeréssel fogan meg az eposz.

Barátja, az esztofil *G. Schulz-Bertram* ugyanebben az évben már tétélesen vázolja a leendő eposz szerkezetét: "Kaleva, Észak óriáskirálya és Linda tizenkét fiúnak adnak életet, akik közül Soini /Kalevipoeg/ csakhamar kitűnik, mert már - mint Hercules - bölcséjében elárulja nagy erejét. Gyermekkorában eladják őt egy kovácsnak. A fiatal hős a kovácshoz fordul, hogy megtanuljon kardot készíteni. Soini elkeseredik rabsága miatt, agyonüti a mester fiát, s kieroszakolja magának a csodakardot. De a kovács átka nyomon kíséri, s a kard által kell majd elvesznie. Élete ettől fogva szüntelen való küzdelem, melyből mindig győztesen kerül ki. Tetteinek fénypontja az alvilágba való leszállás. Paripájának és kardjának elvesztése, vitéz bátyjainak viszontlátása, a tenger és a föld megrendítése - mind igen költői epizódok, s hősi halála, melyet saját kardja okoz, épp oly nagyszerű és megrendítő, akár a burgundiak veszte és a niebelungok pusztulása."^{18./} Ez a tervezet a későbbi mű összes lényeges epizódját tartalmazza. Mint látjuk, a hős szerepének átértékelése befejeződött, mindezek ellenére igen erőteljes az imitáció vágya. A megvalósítandó eposz nem több, mint a Herkuleiádák vagy a Niebelungok pusztája másolása. Valószínű, hogy a Társaság ezért is döntött úgy, hogy a "kivitelezést" inkább Faehlmannra bízta.

Sajnos, az ő terveiről csak áttétélesen értesülhetünk, mert kevés ilyen tárgyú jegyzet maradt ránk. Gyűjtését ugyanis nem tudta megszerezni 1850-ben bekövetkező korai halála miatt, elképzeléseit pedig nem vetette papírra.

A feladatot az orvos-költő barát, *F. R. Kreutzwald* vette át. Ő készített tervezetet: "1. rövid ajánlás; 2. előszó; 3. bevezetés négy énekben, melyekből három teljesen Faehlmantól származik; 4. a tulajdonképpeni eposz tizenkét énekben /kb. 18.800 sor/ Hercules hőstetteinek mintájára."^{19./} Az 1853 novemberére elkészülő első változat követte a tervet, nem tudott szabadulni a klasszicista mintától, de a külső kényszer miatti átdolgozás sokat javított. A végleges eposz, amely 1856-61 között jelent meg németül és észtül, már csak nyomaiban hasonlít a korábbi elképzelésekhez, és teljes egészében Kreutzwald munkája. Az összehasonlítás kedvéért röviden összegzem a mű tartalmát.

1. Ajánlás és Bevezetés; 2. Előzmények, a szülők története I-II. ének; 3. Kalevipoeg tettei III-XX. ének. /Az utóbbit kivonatossan ismertetem: a hős anyját keresve elcsábítja a szigeti szüzet, agyonüti anyjának vélt elrablóját, a bocsánatért

esdeklő finn varázslót, majd a finn kovácstól vásárolt csodakarddal részegségében megöli a kovács fiát, akinek az apja megátkozza ezért. Hazatérve bátyjai követéses próba után királlyá választják, majd következik a nevezetes szántás-vetés, melynek fáradalmaik kipihelve ló nélkül marad /a lenyűgözött hátast felfalják az erdei vadak/. Megcsúfolja a víziszellemet, viszont a Pejpusz-tó varázslója ellopja csodakardját /a hősiünk éppen alszik/. A kard vízbe hullik, s a bosszúra kész Kalevipoeg varázsos átokkal sújtja a kard *korábbi* hordozóját /tulajdonképpen a tolvajt/ - bűvös kötése itt kapcsolódik a finn kovács átkához. Az első alvilági kalandot követi a világvégi út és egy győztes háború. A második pokljárása is sikeres, de az azt követő fárasztó háborúk miatt a kimerült király lemond és visszavonul. Elutasítja az új ellenfelekkel, a vasvitézekkel való együttműködést, majd a véletlen következtében a kétszeresen is elvarázsolt kard Kalevipoeg vesztét okozza. Másvilági feladata a megláncolt Gonosz őrzése, de egyszer visszatér még, hogy segítsen népén, az észteken./

A keletkezés többi kérdését most nem áll szándékunkban megvizsgálni, lényeges mondanivalót az eredeti szöveg ismerete nélkül, a szövegre való utalások szükségyszerű bőségének időigénye miatt úgysem adhatunk. Másrészt nem áll rendelkezésünkre az a háttérismeret, az a népköltési gyűjtemény, amelynek kutatása elengedhetetlen a filológiai állítások bizonyításához - ez valóban csak az észti kutatók szakterülete lehet.

A keletkezés meghatározó körülményei

Sokak által feltett kérdés: miért *akkor* keletkezett a finnugor kultúra két népi eposza? A kérdésre a Kalevipoeg történetének vizsgálatával fogok válaszolni. Ehhez szükséges megismerkednünk a kortárs G. Schulz-Bertram véleményével. Legfontosabb gondolatait így összegzi 1839-ben: "Gondolják el, milyen nagyszerű érzés lehet egy elnyomott népnek a felébredt öntudat a történelmi lét és nagyság iránt! Nem úgy érezn-e magát, mint a koldus, akinek váratlanul azt mondják: te királyfi vagy.

Mert semmi sem bizonyítja visszavonhatatlanabban egy nép történelmi jelentőségét, mint egy eposz.

Bennünket viszont, mint e nép szellemi újjászületésének előmozdítóit megillet, ezt a torzót, amelyik csonkán, későbbi hozzáadásokkal elcsúfítva, a vidék legeldugottabb sarkában elismerésre várt - ezt a rejtett völgyekben és erdők mélyén zengő éneket -, az emberi szellem ragyogó termékei sorában méltó helyre emelni. Ezáltal talán sikerülne e népet öntudatra ébreszteni, önértzetessé tenni, és megmenteni attól a siralmas tendenciától, hogy korcs nemzedékké legyen, azáltal, hogy egy nagy múlt örökségét átadjuk neki.

Én hiszek a nép természetes erejében! Hiszem, hogy ez hosszú népsorokban egyforma elemi erőt jelent. Lehet, hogy ezt nem sorolják a kincsek közé, ez nem német arany, de szívdós és jó réz, amit sem vassá, sem arannyá változtatni nem lehet, de nem is kell.

Hogyan kell a művelt észti társadalomnak a nagykorú, a jobbágyságból felzabardult, de még kiskorúsága és csüggedtsége terhei alatt sóhajtozó népet a felvilágosodás és a szellemi újjászületés útján a legmegfelelőbbben segíteni? Azt

hiszem, két módon: adjunk a népnek egy *eposzt* és egy történelmet - és mindent megnyertünk." ^{/10./}

Nem kívánom a nemzeti megújulás történetét és jelentőségét taglalni, korábban már megtettem. ^{/11./} Azt emelném ki a beszédből - amely elhangzásakor az ész és nem-ész hallgatóság osztatlan tetszését váltotta ki -, hogy benne egyaránt jelen van a felvilágosodás, a francia polgári forradalom, a liberalizmus eszméinek és a megszülető nemzeti gondolatnak minden jelentősebb eleme. Példásképpen humanizmusa mellett ugyanakkor végig érezhető az a manipulatív készség, amellyel a kelet-európai abszolutista államok minden polgárának elmékedését átítatta a hétköznapokban is érvényesülő önkényuralom.

Az eposz létrejöttének a problematikáját én nem *F. A. Wolf* nevezetes 18. századi Homérosz-magyarázataihoz ^{/12./} és a körülötte kialakult, máig fel-fel-lángoló vitákhoz kötöm. A kérdés magyarázathoz az összehasonlító történelemtudomány századunkban megszülető fogalmát, a "csonka társadalom" értelmezését ajánlom. ^{/13./}

Azon népek társadalmait tekintjük csonka társadalomnak, amelyeknél valamilyen okból hiányzik az uralkodó osztály és/vagy idegen etnikumú. Ez a marxista történettudományi fogalom segít megérteni Kelet-Európa népeinek 18., 19., esetenként 20. századi történetének alakulását, ez alapján vizsgálhatjuk a nemzeti tudat változásait. E népek mindegyike /a német és az orosz kivételével/ valamilyen birodalmi konglomerátumban élt. A birodalom létrejötte, fennállása vagy megszüntette az adott nép volt uralkodó osztályát /kiirtotta a hódítás során, beolvasztotta a birodalmi uralkodó réteg nációk feletti rétegébe/, vagy megakadályozta, korlátozta elkülöníthető létrejöttét. A meginduló polgárosodás, a kialakuló kapitalizmus, az iparosodásból következő városiasodással együttjáró falusi közösségek felbomlasztása a természetes asszimiláció jövőjét villanthatta fel. A fejlettebb nyugati államok gazdasági, politikai és katonai kihívására adandó válaszhhoz az említett birodalmak autokráciára és felvilágosult abszolutizmusra alapozó nemzetiségi, kisebbségi politikája: az erőszakos asszimiláció, a minden eszközt felhasználó uniformizálás viszont a pusztulás valósága volt. Az ezzel való szembefordulás az emberiség és az egyéni szabadság elengedhetetlen feltétele, s a nemzeti kultúrák, nyelvek, művészetek felfutása, felfuttatása az identitás kialakításával a védekezés egyetlen célravezető útja. Politikai közélet nincs, katonai eszközökhöz nyúlni felelőtlenség lett volna, nemzeti öngyilkosság. Gondoljunk csak az orosz birodalom egyik legnagyobb elnyomott népének, a lengyelnek sikertelen próbálkozásaira: máig sincs feltárva, hogy mennyi áldozatba és vérbe került annak az új Lengyelországnak a megszületése, amely végül diplomáciai úton valósult meg. De ugyanez a helyzet a török birodalomban élő bolgárokkal is.

Nézetem szerint nem a naív és műeposz kérdéskörének tanulmányozása vezet el bennünket az eredet problémájának megoldásához. Nem ad választ annak az esztétikai kérdésnek az eldöntése, hogy a mű mennyiben hordozza az extenzív totalitás eposzi igényének megfelelően egy vagy több nép műveltségét, és jelentéktelen apróság annak kiderítése, hogy Kreutzwald csak gyűjtötte, szerkesztette a Kalevipoetet a népköltési anyag felhasználásával, vagy maga találta ki, s írta a zengzetes sorok többségét.

G. Schulz-Bertram szavai mellett álljon tanúbizonyságul Faehlmann véleménye-

nye: "Mely dolgok azok, melyek az eljövendő nemzedéknek egy nép életéről, történelméről hírt adnak? ... Talán népünknek nincs egyetlen emléke sem, amely hírt adhatna múltjáról? Legyőzünk dúló szenvedélytől űzve teljességgel elpusztítottak mindent a föld színéről, s hasztalan fogjuk vallatóra a szűkszávú írásokat is, hogyan volt itt azelőtt... Így hát nyelvünket kell legfőbb emlékként becsülnünk, amely múltjának legméltóbb tanúja... Ezért, ha leszállunk nyelvünk mélységeibe, így kiálthatunk fel: - Annak a népnek a múltja, amely ezt a nyelvet teremtette, nem lehet semmirevaló, még akkor sem, ha tetteit nem jegyezték fel a világ-történelemben." /14./

Mindezeket összegezve elmondhatjuk, hogy a nyelv, a történelem és az eposz /azaz a művészet, a néphagyomány... egyszerűen a kultúra/: ez adhatja meg azt az egységbe forrasztó nemzeti öntudatot, amely a nép, az ész és a nép fennmaradásának záloga. A kelet-európai régió 19. századi történelme a nemzeti lét kérdését adta fel az észteknek, s ez a nép, legjobb fiai vezetésével és segítségével jól oldotta meg ezt a feladatot.

A hiányzó magyar nemzeti eposz kérdéséhez

Feltevésünkből következik, hogy ilyen erős nemzeti mozgalomra ott kerül sor, ahol egyrészt a csonka társadalom képlete létezik, másrészt adottak azok a feltételek, amelyek között az etnikumból, a népből nemzetet formálhatnak, nemzet formálódhat. Ennek egyik jelentős eszköze az Eposz megírása. Ilyen értelemben említhetjük például Petar *Njegos* Hegyek koszorúja /1847./ című alkotását, vagy Andrejs *Pumpurs* Lacplesis /Medvetépfő, 1888./ című eposzát. A többi finnugor népre nem kívánok kitérni, Domokos Péter már elvégezte ezt a munkát. /15./ A hiányzó magyar nemzeti eposz kérdésének megoldását /nem tagadva az eddigi megállapítások érvényességét/ abban látom, hogy a magyar nemzeti egységet nem egy mesterségesen megteremtett eposzra építve lehetett, kellett megvalósítani. Igazolásként a történelmi fejlődésben velünk leginkább "rokon" lengyel kultúra példáit hozom.

Bár a 18-19. század fordulójának irodalom- és társadalomtörténeti eseményei a kelet-európai viszonyokra érvényes tendenciákat mutatják /az egységes nemzeti nyelv igénye, a nemzeti színházaszkor, a nemzeti irodalom megteremtése, nemzeti tudományos-kulturális központ hiánya/, de az eposz ügyében nincs igazi előrelépés - oldalszám lehetne idézni a szerzőket és műveik címét, akik ráéreztek a műfaj jelentőségére. A megszülető eposzok közül a legjelentősebb is, *Vörösmarty Mihály* Zalán futása című alkotása /1825./ ugyanazt a nemesi osztályszemléletet tükrözi, mint *A. Mickiewicz* korszakzáró alkotása, a *Pan Tadeus*, vagy az utolsó birtokfoglalás Litvániában /1834./. S azok a kísérletek, amelyek a népiesség alapján álltak, a népi szemléletet és világot képviselték, bár kötelező olvasmányként valódi alapjai a nemzettudatnak, a mainak is, mégsem kapják meg az eposzi minősítést. Sem a János vitéz /1844./, sem a Toldi /1846./ nem népi eposz; a nemzeti egység, a nemzeti tudat ugyanúgy a regényben összegződik, nyilvánul meg a lengyeleknél /utalok itt Sienkiewicz munkásságára/, mint a magyaroknál /gondoljunk csak Jókai életművére/.

A magyar nemzetté válás alapélménye 1848-49, inentől beszélhetünk polgári nemzetről, s a magyar történelem minden eseménye ehhez viszonyítva rendeződik egy feltételezett fejlődési sorba, ez válik a magyar nemzeti tudat egyik központi

kérdésévé. Nemzeti eposzunk hiánya tehát nem annyira az ősi népi hagyományok pusztulásából, mint inkább történelmünk és régióink történelmének sajátos alakulásából következik. Ezért nem tudta még Arany sem megteremteni, s a létező feltételek és lehetőségek téves értelmezése válthatta ki belőle, többek közt, kínzó önvádját.

A hiány tényét tudomásul kell vennünk, sajnálkozunk pedig feleslegesen, hiszen más műalkotások /például Madách Tragédiája vagy Wyspianski művei/ legalább akkora jelentőségűek a nemzeti tudat szempontjából, mint a "népi eposz" a finnek, észtek, lettek, vagy éppen a mordvinok kultúrtörténetében.

A hős alakjának kérdéséhez

Az észti nemzeti eposz fontossága és szükségessége egyértelmű volt az észti és esztofil értelmiség számára. Nézeteik, erkölcsi normáik ütközhetnek egymással, de ebben a kérdésben egyetértettek, ösztönösen is tudták, hogy mire van az észti népnek szüksége.

A mondák, a népköltési gyűjtemények adottak voltak /a második nagy gyűjtési hullám J. Hurt ösztönzésére indul majd a század utolsó negyedében, válaszul a cári kormány erőszakos russzifikációjára/, adott a létrehozó eszmerendszer is, csak annak az eldöntése volt hátra, hogy ki legyen végérvényesen az a hős, aki köré kristályosul a mű. Utólag persze ez nem kérdéses, sőt, ha csak a szerzők, támogatók írásait olvassuk, akkor sem volt az, viszont a számbajöhető személyek sora feltételek velünk a kérdést: Miért éppen Kalevipoeg lett a főszereplő, amikor más is számba jöhetett volna?

Ha a történelmi múltat hiányolták, a nagyszerű küzdelem emlékét, akkor lehetetlen, hogy ne jött volna számításba *Lembitu* neve. Ő a 13. század elejének legjelentősebb törzsfője /vanem/, akinek tetteit Lett Henrik Livónia krónikája című műve őrizte meg, s ezt a kéziratot már 1740-ben kiadták Frankfurtban. A nyilvánvalóan elfogult szerzetes semmilyen negatív tulajdonságot nem talált benne, ha csak azt nem, hogy nemcsak szembeszállt a hódítókkal, de más tartományok lakóit is összefogta harcához. *Lembitu* volt az az észti politikus, hadvezér, aki megteremthette volna a történelmi, független, egységes észti államot.^{16.} Alakja készen kínálja magát, cselekedetei a klasszikus mintákhoz /Homérosz, Vergilius/ könnyen kapcsolhatók. Viszont igaz, hogy személyéhez nem kapcsolódtak mondák, és alakja a németellenesség jelképévé lehetett volna /mint ahogy azzá is vált később/. Az észti nemzeti megújuláson munkálkodók azonban úgy kívánták a nemzeti tudatot formálni, hogy az, az általános képlettől eltérően, ne irányuljon egy /vagy több/ más nép ellen!

Vanapagan /Öregördög - más néven Sarvik/ legaiább annyi történetnek, mondának, mesének a hőse, mint Kalevipoeg - ha nem többnek. S ezen történetek egy része nem vándormotívumra épül, tehát igazi észti rege, az észti hagyományhoz kapcsolódó. De az eredeti pogánykori alak olyan erősen egybemosódott a keresztény hitvilág ellenszenves figurájával, hogy ezt a pejoratív jelentéstöbbletet semmiképpen nem lehetett volna eltüntetni /ez Kalevipoeg esetében sikerült, emlékezzünk csak Knüppfer értelmezésére, vagy gondoljunk arra, hogy Kreutzwald maga is írt korábban, igaz németül, olyan balladát, amelyben a későbbi eposzhőst még gonosz alakként szerepelteti/. Ez az átalakulás már csak azért

sem sikerülhetett, mert a mondahős mesehős is lett, s ezekben a mesékben kifognak rajta, póruljár, nevetségessé válik /ilyenként ismerjük meg az eposzból is/ - így az a távlatteremtés is lehetetlenné vált, amelynek segítségével alakját megszüpítenék. /Ennek ellenére lehetett belőle szimpatikus irodalmi hős, utalok itt A. H. Tammsaare Pokoltanya új Sátánja című regényére.¹⁷⁷

Más a helyzet *Suur Tõll* /Nagy Tõll/ személyével.¹⁷⁸ Mondai tetteit, jellemét tekintve alig különbözik Kalevipoegtól. A magyarul hozzáférhető történetekben is ugyanolyan földhözragadt, hétköznapi embernek bizonyul, mint a halhatatlanná lett társa, még abban is megegyeznek, hogy természetük óriási, s csak akkor avatkoznak be személyesen a harcokba, ha valóban emberfeletti erő kifejtésre van szükség. Egyébként gondolkodásuk, felnagyított testi szükségleteik mind-mind a szabadságában korlátozott, kihasználta, elgyötört észt hallgatóság vágyainak kivetítése. Hozzá nem kapcsolódtak ellenszenvenessé minősülő történetek, még annyi sem, mint Kalevipoeghez. A gond csak az volt, hogy alakját csak a szigetvilágban és a nyugati partvidéken ismerték. Így aztán nem tudta volna "felszívni" az észtség egészére vonatkozó jellemzőket, és ismeretlensége is megnehezítette volna a befogadást.

Kalevipoeg viszont ismert volt az észtek körében, hiszen csak az eposzban felsorolt történelmi-földrajzi helyek is az ősi tartományok többségét adják /nyolc vagy kilenc tartományra terjed ki tevékenysége az állítólagos tizenötből/. Számos mese és monda, sőt epikus-ének töredék áll a rendelkezésre. Ráadásul nevében még a mindenki által ismert múlthoz, a finn-észt közös származástudathoz is kapcsolható. Immár lezárható a kör, valóban nem lehetett más hőse a születendő nemzeti eposznak.

Az eposz kompozíciójának kérdéséhez

Az eposzszerkesztés klasszikus poetikai hagyományától eltérően Kreutzwald életrajzi fonalra fűzi fel az egyes epizódokat. Ennél jobb megoldást nem találhatott, hiszen a mondai, mesei kalandokat valahogyan össze kellett fognia, s ez a megoldás azt is lehetővé teszi, hogy a néphagyomány szövegeit, amelyek bizonyos értelemben az emberi lét egyes állomásaihoz kötődnek, összeszöjje, egybefonja a főszöveggel. Azonban ez a cselekményvezetés nagy megterhelést jelent a történet egésze szempontjából: óhatatlan, hogy egyes részeinél lanyhuljon az átlagolvasó figyelme, főleg ott, azokon a helyeken, ahol a néprajzi jelentőségű töltelékanyag nem ágyazódik be szervesen a szorosan vett cselekménybe. Az egyenes vonalú szerkesztés nem képes olyan tömörítésre, mint a homéroszi szerkezet, de még az az elégikus hangulat, s a vég állandó sejtetése sem lengi át /hiába az Ajánlás felvillantott szépséges ígérete, vagy a Bevezetés recitatív részéből kibontható többletjelentés/, mint Macpherson eposzát /Fingal, ősi epikus költemény hat könyvben 1762., Osszián művei 1764-66./.

Hiába a gondolatrítmus, a gondolatpárhuzamra s az ismétlés különböző alakzataira épülő fúgaszerű szerkesztés, vagy a gazdag, népi életet megelevenítő kitérők - mindez együttvéve sem tudja, nem is tudná ellensúlyozni az életrajzból eredő nehézségeket. A műalkotás egyes részei ellaposodnának, vagy néprajzi tudományos közlés illusztrációjává válnának, ha a szerző nem találta ki minderre ellenszert.

Itt kap szerepet a balladás hangvétele, a balladai elemek beépítése, amely egyébként sajátossá formálja az epikai műveket, s mint műfajkeverés, a romantikához közelíti eposzunkat. Ismerjük a magyar irodalomból, hogy a tragikum kérdésköre, a bűn és bűnhődés problematikája az epikus cselekményt mennyire képes megtölteni drámai erővel, figyelemfelkeltő feszültséggel /Arany két nagy művére utalok csupán, a Buda halálára és a Toldi szerelmére/. A tragikus vétség az elkövetőben is változást hoz létre - nemcsak a büntudatról van szó, hanem a jóvátétel módjairól -, ugyanakkor környezetének sorsát is meghatározza. Így már racionálissá lesznek a homályos utalások, és elfogadható okot találunk ahhoz a befejezéshez is, hogy a félistennek valamilyen módon mégiscsak meg kell halnia.

Kalevipoeg véletlen-szükségyszerű halála már korábban sejtetett befejezése életének. Ez a halál azonban, közönségességében és különlegességében nem hat vissza a hős megítélésére. Az eposz tanítása szerint a fiatalkori meggondolatlanság, a részegséggel párosuló hirtelen harag veszedelmes tettekhez vezet, de - akár a keresztényi megbocsátás, akár más erkölcsi norma szerint - a büntett bizonyos értelemben jóvá tehető. Ez alatt nem a büntetés, bűnhődés elmaradását kell érteni, hanem azt a lehetőséget, hogy a büntett és a büntetés közötti időszakban olyan életet kell élni, olyan tetteket kell véghez vinni, amelyek majd a bűnhődés utáni mérlegeléskor a javunkra döntenek az ítéletet. Kreutzwald morálja nemcsak ezt a művét határozza meg, hanem a többi alkotását is - ezért lett a vorui remete nemcsak korának, de minden korak nagy öregje. ^{119/}

A szerző mesteri módon bánik a balladás feszültségkeltés eszközeivel. A pozitívnek hirdetett hős a szemünk láttára követi el tetteit, s a mű végéig nem vagyunk bizonyosak abban, hogy valóban megtesz mindent azért, hogy véglegesen elnyerje bocsánatunkat. Természetfölötti hangok keltik fel büntudatát, de szülei sírjánál nem kap feloldozást. Később az Öregisten megdicséri tetteiért, de nem változtatja meg az átokból következő sorsát. Sikerek és kudarcok után visszavonulva úgy éli végső napjait, hogy abban bíráló szem már nem talál hibát: a kovács fiának méltatlan elpusztítását az orgyilkos követek önvédelemből következő megölése ellensúlyozza, a meggondolatlanságból fakadó botlást pedig a népe, hazája melletti kiállás. Így felel majd következetesen a tettek kettősségére a befejezés kettőssége - végig ébren tartva az olvasó figyelmét.

Kalev fia: lehetőség és példa az azonosuláshoz

Bár a főhős cselekedeteire rányomja bélyegét antik őse /Héraklész/, de a mű egészében tetten érhető, ahogy Kreutzwald tudtával, vagy éppen teremtője ellenére Linda gyermeke lelép talapatáról, és dór-görög héroszból maamees-szé, a föld népének egyikévé válik /maamees: az észtek régebbi önelnevezése, a "föld népe", "e föld népe" jelentéssel/. Különösen sokat segít ebben annak az archaikus, patriarchális, a mezőgazdaságra épülő kultúrának a megőrkítése, amelynek szerves részei a különböző népszokások és a hozzájuk kötődő népi mondókák. Az észti olvasó az eposzi világban saját életmódjára ismerhetett, a felnagyított hős ugyanolyan körülmények között élt, mint az olvasók többsége.

Klasszicizáló, eszményítő vonásai mellett igen erős a valószerű, realista, helyenként profán, sőt vulgáris színezése; éppen esendőségével ragad meg ben-

nünket. Ez a hős elfárad, néha többre becsüli saját személyes gondját, mint a közösség ügyes-bajos dolgai, noha választott király! Sokszor hibázik, és van arra is példa, hogy még csak be sem látja a hibáját. Az apátlan árva esetlen bája, mesés ereje, erőszakosságán és ösztönös ravaszságán felülkerekedő, ezt jóra használó természete, felébredő felelősségtudata és eleven, szoros kötődése szüleihez, szülőföldjéhez mind-mind megkönnyítette az azonosulást. Kreutzwaldnak sikerült szerencsésen elkerülnie, hogy a mondaanyagban, mesekészletben amúgy is megerősített tulajdonságait ne öntse direkt követési sémává /a hitel-telenség gyanúját kiváltó túlzott didaktikusságot addig senki nem tudta elkerülni, ha a néphez kívánt szólni/. Olyan jellemet formált, amelynek hordozója a mű végére magasztosul példává /XX. ének: a pusztulással járható küzdelem vállalása, az időszerű lemondás és a hatalomtól megválás elviselése, valamint a hódítók kompromittáló, ravasz csábításának elutasítása/.

Élettörténetének végéhez érve megbocsátjuk fiatalkori botlásait /a szigeti szűz elcsábítását, a részegségében elkövetett gyilkosságát - ő maga is megbánta ezeket/, elnézzük neki hirtelen haragját, és csak önfeláldozó segítőkészségére emlékezünk majd. A világ végére tartó útból a vállalkozás bátorsága marad meg bennünk, felidézve Dante Odüsszeuszát /elmosódik a felelőtlen emberirtás iszonya/, s az alvilágjárásokból is az, hogy végül is megláncolja Szárvikot /s már nem számít, hogy milyen praktikákkal kerekedett felül ellenfelén/. Az időnként rosszul döntő királyról /csak a Varrak-epizódot említtem/ a szántás-vetés idillikus alakja őrződik meg, a vár- és városépítő isteni hőse, a kincseket gyűjtő és az utódoknak hagyományozó gazdaember képe, aki mindenét kész feláldozni a hazáért. Belefér a figurába az isteni igazságszolgáltatás kettőssége is: egyrészt férfiasan veszi tudomásul, hogy majd meg kell lakolnia fiatalkori tettéért, és nem lázad ellene akkor sem, amikor ez a vég bekövetkezik, másrészt mégis csak őt állítják a pokol őrzőjének posztjára /s itt elgondolkodhatunk azon, hogy minden ember érdekét fontosabbnak tartja, mint az emberek egy csoportját, ugyanis nem kéri az Öregistent arra, hogy ha már szerepet kap a világ ügyeiben, akkor inkább a nehéz helyzetbe kerülő észteken segíthessen; majd csak akkor következnek az észtek, ha a másik feladata véget ért/. S bár ő az eposz egyetlen központi alakja, nem az egyetlen jeles észtt szereplő, hiszen Alev, Sulev és Olev, valamint fiaik, leszármazottaik veszik körül, úgyszólván máig nyúló kapcsolatot teremtve közte, a gyermektelen nagy-ember és a jelen emberei között.

A felvilágosodás eszméin nevelkedett Kreutzwald az orvos mindennapos emberismeretére támaszkodva kellő mértéktartással formálta meg híres művének főszereplőjét. Kalevipoegnek olyan erkölcsi tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, hogy minden tettét végiggondolva egyénisége ne lehessen támadható semmilyen szempontból /s ez mégse legyen megalkuvás a számtalan erkölcsi normával/. Ugyanakkor nagyon finoman olyan nevelői céllal kellett tetteit vezetni, hogy az észtt olvasó ne csak ráismerjen a vele ízig-verig rokon alakra, hanem életében követésre méltónak találja, példává emelje. Elmondhatjuk, hogy amellett hogy az eposz enciklopédiája az észtt kultúrának, etnográfának, hogy teljességében az észtt nemzeti tudat nélkülözhetetlen tartópillérévé magasztosult, hőse Kelet-Európa egyik embereszménye is. Ezért csenghetnek a befejezés reménykeltő jóslat-ígéretének a szavai olyan ismerősen, ezért érezhetjük magunkat a

rokon /vagy nem rokon^{/20/} néphez tartozók egyikének. És az érzés nem véletlen, mert ezt az eszményt erősíti a mű befejezése is:

Eljön egyszer az ideje,
 hogy a fáklyák mindkét végén fellángolnak, fellobognak,
 a tüzes tűz követ repeszt, rab karját a hős kivonja.
 Eljő ekkor *Kalevipoeg*, boldog békét ad földünknek,
 megújulást észt népének!

/a szerző fordítása/

JEGYZETEK:

1. Kalevipoeg Észt hősnének Bp. 1985. Rab Zsuzsa fordítása
2. Bán Aladár: Bevezetés, in Kalevipoeg Az észtek nemzeti éposza Bp. é. n. /1929./; Képes Géza: Utószó, in Kalevipoeg Észt nemzeti eposz Bp. 1960.; Bereczki Gábor: Utószó, in Kalevipoeg Észt hősnének Bp. 1985.
3. Kalevipoeg Tekstikritiline valjaanna I. Tallinn, 1961., II. Tallinn, 1963.
4. A keletkezéshez ajánlom Pusztay János helyenként pontatlan, de e kérdésben használható tanulmányát: Az uráli népek eposzai II. Kalevipoeg: az észt nemzeti eposz, in Magyarantánítás 1985/1. 8-21. pp.
5. Bán A.: i. m. 6-7. pp.
6. A kérdéssel kapcsolatos nézeteket ismeretterjesztő cikkében tudományos alaposággal közli Kaukkonen, Vainö: A Kavelava és a Kalevipoeg, in Uráli népek Nyelvrokainak kultúrája és hagyományai Bp. 1975. Különösen a 264-270. pp.
7. Bán A.: i. m. 8. p.
8. Bán A.: i. m. 9. p.
9. Bán A.: i. m. 13. p.
10. Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk Bp. 1937. 403-404. pp.
11. Árpás Károly: Az észt nemzeti megújulás, Életünk 1985/10. és Az észt nemzeti megújulási mozgalom történetéhez, Bölcsészdoktori értekezés, Szeged, 1983. /gépírat/
12. F. A. Wolf: Prolegomena ad Homerum Halle, 1795.
13. A kérdés bővebb irodalmához két nagy összefoglalás mutat utat: Arató Endre Kelet-Európa története a 19. század első felében, Bp. 1971., és Niederhauser Emil A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában, Bp. 1977.
14. Hajdú Péter - Domokos Péter: Uráli nyelvrokainak Bp. 1978. 308. p.
15. Domokos Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása Bp. 1985.
16. A kérdésről bővebben Árpás Károly Az észt államiság kérdéséhez, in Dvinán innen, Dvinán túl Jubileumi tanulmányok, Studia uralo-altaica Supplementum 2., Szeged, 1986. 27-60. pp.
17. E regényről bővebben Árpás Károly Az észt parasztság A. H. Tammsaare műveiben, Tiszatáj 1986/5.
18. It jegyzem meg, hogy mind Vanapagan, mind Suur Toll tetтейről magyarul is olvashatunk a Finnugor-szamojéd /uráli/ regék és mondák című gyűjtemény lapjain. Válogatta, szerkesztette, az előszót, a portrékat és a jegyzeteket írta Domokos Péter Bp. 1984.
19. Kreutzwald életművéhez csak észt nyelvű irodalmat tudok ajánlani. A szakirodalomról kiválóan tájékozott E. Nirk Kreutzwald-monográfiája Tallinn, 1968.
20. Nagyon hasonló a lett eposznak, a Lacplésisnek is a befejezése. A főhős a német lovaggal birkózza a meredek partról a folyóba vezetett, de a meredélyen máig folytatja a küzdelmet:
 ... S majd ha egyszer megesisik, hogy
 Elvakult ellenfelét
 Partperemről letaszítja
 Őrjöngő örvény ölébe:
 Új korszak kezdődik akkor,
 Nagy ünnep lesz a népnek,
 Mert szabad lesz már, szabad!
 /Képes Géza fordítása/, in A lett irodalom kistükre Bp. 1977. 55. p. S nem idézem, csak utalok a Kalevala kereszténység-motívumot megelőző befejezésére.

Kerékgyártó T. István

A meghívás fennáll

Magyarország kívülről nézve - legalábbis azok számára, akik egzisztenciájukat nem egy elkerülhetetlen csalódásra építették, és akik összeomlanak, ha bekövetkezik, ami elkerülhetetlen volt mindig - zavarba ejtően vonzó képet mutat. A bolsevik mítoszoktól megszabadulva új remények kelnek életre, melyeket bizakodva fogadnak azok is, akiknek életében a szabadság, az autonómia nap mint nap megélt valóságként van jelen. Nostalgiaiból? Vagy pusztán együttérzésből minden olyan nemzet iránt, amelyik „Keletről emelkedett fel”? Látszólag igen. Mert az érzelmekben mindig van valami megmagyarázhatatlan, s az együttérzést a siker reménye is élteti. Mert ha egyik napról a másikra sikerült az államszocializmus - oly sokáig megingathatatlanak vélt - hatalmi piramisát ledönteni, a felszabaduló erők a fejlődés valóságos tartalékai lehetnek. Egyszersmind Európához való felzárkózás is. Így a siker esélye bennünk van. Legalábbis ekképp látják sokan azok közül, akik közvetlenül nem éltek át az elmúlt évtizedek nyomasztó valóságát; a térdre kényszerített társadalom vergődését, a szabadság és a demokrácia hiányát. Ennek felismeréséből is táplálkozhat az együttérzés, mely ugyanakkor magyarázó oka lehet a bizakodásnak. S ebből a szempontból mindegy, hogy valaki kívül vagy belül van. A polgári demokráciák konszolidált világa így is, úgy is összehasonlítási alapul kínálkozik az öntudatra ébredő magyar társadalom számára. A kívüllevők számára (mindegy, hogy Angliában vagy az USA-ban élnek) önmagukhoz mérten, a belüllevőknek pedig hozzájuk mérten. Mert feltehetően egyszer s mindenkorra megszűnt az az állapot, mely az „itt minden hiábavaló” érzését tartósította; hogy nem lehet és nem érdemes itt semmit csinálni, hiszen mindent előre eldöntöttek. Ha vannak is reménytelenül kiábrándult állampolgárok, a változás szele őket sem hagyja érintetlenül. Akik félreállnak minden előtt, de egy elől nem lehet félreállniuk. Nevezetesen: az újrakezdés sikere rajtuk is múlik.

Ahogy a mindennapi viszonyokban a liberális demokrácia értékei megjelennek, s az életlehetőségek lehetséges formáit az igazságosság, a szolidaritás eszméi határozzák meg, úgy leszünk képesek a politikai folyamatokban is tevékeny szereplőként résztvenni. A kétségbeesésből nőtt kizárólagosság helyett a toleranciát, a mások megértését választva. Az egypárti uralom hosszú időszaka alatt csupán az engedelmes alattvaló szerepét játszhattuk el. Darlene Earson szóhasználatával élve: nem akartuk érteni a világot. Így a céltalanság valójában céltévesztettségként jelent meg, még akkor is, ha voltak olyanok, akik szemernyi kétely nélkül azonosultak az államszocializmussal. Ám a kiábrándulás őket sem kerülhette el. Az önáltatás következményeinek belátása persze nem mindenkit készített radikális cselekvésre. Hanem sokkal inkább belenyugvásra, visszahúzódsra. *Mert joggal félnek az újabb kudarcoktól; attól, hogy az új célok és vágyak sem válnak realitássá.* Szemben azokkal, akik - mint kívüllevők - a biztos siker előérzetével közelednek a magyar valósághoz. Olykor némi keserűséggel állapítva meg, milyen hátrányok között kell újraépíteni a magyar gazdaságot, kultúrát és erkölcsöket. Különös cinizmus kellene ahhoz, hogy akár az elmúlt fél esztendő

politikai történéseit csupán látszatmozgásként értékeljük. Habár idáig - bevallva-bevallatlanul - gyökeres rendszerváltás helyett hatalmi váltás ment végbe, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatokban az organikus fejlődéshez hosszabb időre van szükség.

Egészen paradoxonszerűen ható jelenség, hogy akik kívülről nézik a magyarországi változásokat, nem az öncélú radikalizmus hívei. Mert a piacgazdaságot deklaráltan be lehet vezetni, funkcionálisan viszont a gazdasági viszonyok gyökeres átalakításával kell az első lépéseket megtenni. Ez pedig óhatatlanul együttjár az infláció emelkedésével, a munkanélküliség növekedésével és a kínálat visszaesésével. Ám azok, akiknek érdekük és kényelmességük, hogy minden új dolog, ha már nem lehet rossz, legalább idegen és ne ezen a talajon nőtt legyen, látszólag megcáfolhatatlanul foghatják rá a jelenlegi helyzetre, hogy a nyugat-európai piacgazdaság utánzása semmiféle összefüggésben nincs a magyar valósággal. Van is benne némi igazság, hiszen az elmúlt időszakban a gazdasági újraelosztás és az autoritárius társadalomszervezés törvényszerűségei mindent behálóztak. Csakhogy minden összetartozást a folytonosság tart életben, így az újraelosztás rendszerének felszámolása (a meginduló privatizáción, a szaporodó egyéni vállalkozásokon keresztül) valóban az említett ellentmondások szaporodásával jár együtt. De a jelenben nincs más alternatíva! Ráadásul ezzel az alternatívával való azonosulást a mindennapi életben sok minden hátráltatja. Tódulnak a kérdések, lecsapnak a kételyek. Bizonytalan minden; minden lehet, és semmi sem biztos. Egymásba folyik vágy és valóság, félelem és igazság, ellentmondások elleplezése és bátor szembenézés ellentmondásokkal. Csaknem mindenkiben megfogalmazódik a kérdés: mi biztos ebben az életben? Hol van egy pont - legyen bármilyen jellegű -, ahol biztosan megvethetné lábát az ember?

Ám bárhonnan közelítünk is ezekhez a kérdésekhez, minduntalan a kételkedő és cselekvő egyén dilemmáihoz jutunk el. Alattvalóként valójában még kételkedni sem tudtunk, csak passzív elfogadói és elszenvedői voltunk a represszív viszonyoknak. A társadalomra erőszakolt hazugságok világának elmúlásával azonban új élettervet kell választanunk, még ha ennek kényszere nem is mindenki számára válik egyértelművé, s ha önkínzó kételyekkel vegyül is sokszor bennünk. *Önbecsülésünk szétroncsolt világából kell kitörnünk, a szabadságot, az autonómiát, az emberi méltóságot választva.* Az alattvalóság csak így haladható meg, bármennyire betöltötte is egész lényünket, s bármennyire úgy látszott és úgy éreztük is, mintha ez lenne életünk egyetlen tartalma. Akik ezt nem élték át (mert idejekorán emigráltak, vagy belső száműzetésbe vonultak), azoknak valóban úgy tűnhetett, mintha egy bábszínház bábui lettünk volna. De a mechanizmus, mely mozgatótt bennünket, egyszeriben felszámolódott, s a valóság ránk kényszerített határai fokozatosan kitértek. Szinte nyomtalanul tűntek el és omlottak össze a kommunizmus köré szövődő mítoszok. S ez az összeomlás a határon belül élték számára mindenképpen katarikus hatású.

Mert az életünk kifosztottságára való rádöbbenés, illetve az azzal való szembenézés, hogy hazugságok között éltünk, az új önépítkezés szükségletét is létrehozta. Kevésbé harmonikus és magában befejezettel, de másokba, a világba, az igazi életbe igazabban bekapcsolódott. Értő és megértő módon kell viszonyulnunk formálódó valóságunkhoz, mely csak részben „adott” számunkra. Magunknak kell alakítanunk, a kívülvilág mindenben-kételkedése vagy lojalitása nélkül.

Ebben van az itt élők már-már „transzcendens” küldetése. És mert sokféle úton lehet eljutni a valósághoz, a türelem, a másféleség elfogadása európaiságunk formálójá. *Meghívásunk az Európa-házba ugyanis fennáll.* De nem mindegy, hogy milyen „ajándékokat” viszünk magunkkal. Mint ahogyan az sem mindegy, hogy az önáltatás újabb csapdáit elkerüljük-e? Mert ha csak a makroviszonyok sfkján hasonlítunk a polgárosodott Európára (demokratikus jogintézményeinkben, piacgazdaságunkban), s a mikrokapcsolatokban továbbra is a féktelen önzés, a rideg haszonelvűség, a türelmetlenség érvényesül, újra és újra a szegény rokon megalázó szerepét kell vállalnunk. Ha értelmet akarunk adni a polgárosodottságot jelző szónak, mindennapi viszonyaink átalakításával kell kezdenünk. Még hozzá a legkisebb erőpazarlással a legnagyobb eredményt elérve. A célt ugyan könnyű meghatározni, de akik pusztán a célról beszélnek, azok nagyon gyakran elfeledkeznek arról, hogy a célnak megérkezés volta ad szépséget; hogy egy hosszú, nehéz útnak várva várt vége közelesen megjelenik. A megérkezés időpontja viszont aligha jósolható meg; különösen nem akkor, ha figyelembe vesszük, hogy elmúlt évtizedek milyen kényszerpályára állítottak bennünket.

Miről kell lemondanunk polgárosodásunkért? És le kell-e valamiről mondanunk csakugyan? Talán csak a nyugat-európai minták szolgálai utánzása lenne eredményes? Dehát azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy sem a nyílt, sem a lappangó diktatúra időszaka nem ölte ki belőlünk a szabadságvágyat. Még kevésbé az állampolgári autonómiára való törekvést. Megjelent ez már abban is, ahogyan a társadalom különböző csoportjai egyre inkább függetlenítették magukat az államosított gazdaságtól és kultúrától. Ki így, ki úgy a maga szükségletei szerint próbálta formálni a ránehezedő viszonyokat. Visszahúzódva vagy éppen séggel színlelve a hatalom iránt megnyilvánuló lojalitását. *Valójában az államszocializmus is azért bomlott fel, mert egyre kevesebben maradtak, akik hittek erejében és megújulásában.* A nomenklatúrához tartozók közül sem mindenki. Habár a hazugságok és önámítások szövevényében mérhetetlenül nehéz volt eligazodni. A közép-európai változások csak gyorsították a társadalmi létfolyamatokban amúgy is érelődő válságot. Mert a véletlen és a szükségszerűség nem válnak el egymástól; az egyik a másikból nő ki. És minél többen húzódtak vissza a magánszféra látszólag háborítatlan világába, minél finomabb és áttételesebb formában törtek felszínre az önálló éleiszervezés társadalmi csoportonként eltérő formái, annál törekenyebbé vált az államszocializmus, annál nyilvánvalóbbá vált alapjának ingadozó volta.

S minél inkább kiteljesedtek a szabadság kis körei, annál feltartóztathatatlannabbul tört utat magának a változtatás kényszere. Azaz a polgárosodásnak voltak előzményei, egymásba fonódó és egymást kiegészítő feltételei. Nemcsak a civil társadalomban, hanem - paradox módon - a gazdasági viszonyokban is. A tervutasításokban, majd a tervalkukban fulladozó gazdaságnak ugyanis nem voltak olyan tartalékai, melyeket az államhatalom hosszabb ideig fel- és kihasználhatott volna. Nem szólva arról, hogy a zárt gazdaság, a zárt társadalom és a zárt kultúra önmagában termeli felbomlásának indítékait. És természetes, hogy minél kisebb a befolyásoló ereje külső dolgoknak, vagyis minél tisztábban érvényesül az „öntörvényűség”, annál korlátozottabb a fejlődés. Annál nagyobb teret kap a felülről való vezéreltség s ezzel egyidejűleg a kontrollálatlan folyamatok. *Azaz széthull a társadalom.* De ezt olyan áron kellett megélni, hogy a társadalom

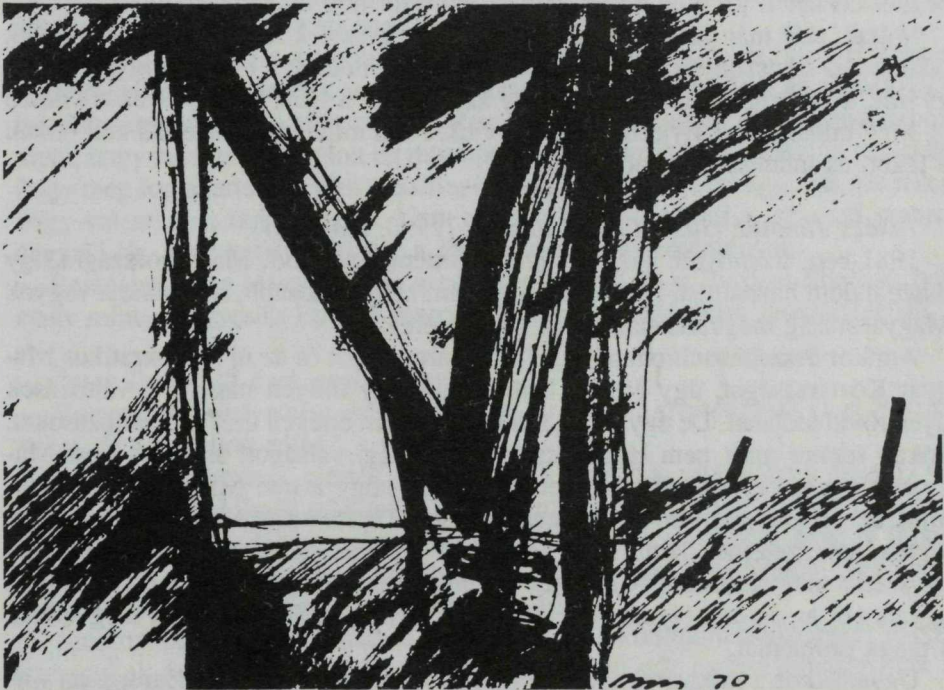
tagjai között termelődő izoláltság az összefogás esélyét is kérdéssé tette. A kezdet perspektívájából nézve az államszocializmus összeomlása már-már hihe-tetlen, a vég szempontjából azonban sokminden érthető. Az ellenőrizhetetlen önkényre épülő hatalom logikája csakúgy, mint azok a valóra válthatatlan el-képzelések, melyek az egyén felszabadulását ígérték. És emellett külsőség volt minden más.

Mert a szabadságra született embereket - ahogyan *Sartre* írja - egyszerűen nem lehetett típusokba rendezni. S ha évtizedeken keresztül működő intézményes indoktrináció (idomítás) célul is tűzte ki a szocialista embertípus megteremtését, kérlelhetetlenül szembesülnie kellett a nap mint nap termelődő kudarcokkal. De azért mégsem lehet az államszocializmus represszív következményeit teljességgel eredménytelennek tartani, vagy hidegen konstatálni, hogy a nagy utópiából semmi sem valósult meg. A mindent elborító és átható hazugság légkörében ugyanis hol a megtorlástól való félelem, hol a puszta közöny formálta magatartásunkat. S ennek révén az állampolgári passzivitás reguláló erővé vált. Nem tisztán pszichológiai tulajdonságként, hanem - ellenkezőleg - a szó valódi értelmében vett *citoyen* magatartás kiteljesedését gátló feltételként. Ám mégsem a mai élet fel-ületes, relatív jelentőségű és tulajdonképpen egy szűk kört érdeklő politikai megnyilvánulásai teszik aktívvá az egyéneket, hanem az, *ha önnön sorsuk formálása valóban rájuk lesz bízva*. Mert az úgynevezett szabadságintézmények (a szabad véleménynyilvánítás jogától a parlamentig) csupán a lehetőségét adják a demok-ratikus magatartásnak és életszervezésnek. Mély összefüggésben a *citoyen* lét lényegével.

S annak ellenére, hogy az atomizálódásnak az a foka, mely a mai társadalmi viszonyokat jelzi, túlságosan keményen húzza meg azt a vonalat, mely az egyé-neket egymástól elválasztja. Megannyi szembenállást hozva létre, s ébren tartva a nyers individualizmus törvényeit, melyek sokszor arra kényszerítik az egyént, hogy a másikról tudomást se vegyen. Akár jogos szenvtelenséggel is regisztrál-hatnánk ezeket a jelenségeket. Mintegy az államszocializmusban termelődő el-lentmondások szükségképpeni következményeinek tartva. S könnyű volna azt mondani (és talán igaz is lenne mindamellett), hogy az említett atomizáltságot előbb-utóbb meghaladják a valóságos állampolgári aktivitásra kényszerülő egyé-nek. Hogy a rendszerváltás ígérete új értékcélokat, aspirációkat hoz felszínre. Hogy végérvényesen megszűnt az az időszak, mikor még ideálokat sem volt érdemes teremteni; semmit, amiben hinni, és semmit, amiért küzdeni érdemes lett volna. Mindez igaz is, de az új emberi emancipáció kizárólagos okaiként feltüntetni őket aligha indokolt. Már csak azért sem, mert *itt és most* annyira kaotikusak viszonyaink, annyira úttalan rengetegnek érezzük, hogy szinte sej-telmünk sincs róla, mi fontos bennük, és mi csak epizód, sőt azt sem tudjuk, nem minden fontos-e bennük, vagy talán semmi sem igazán fontos.

S „néha úgy érezzük, nem annyira a változás tartalma, mint inkább szédítő irama rémít el bennünket, s taszít a soha véget nem érő bizonytalanság álla-potába. Úgy érezzük, már semmi sem biztos vagy megállapodott, s bármi, ami újnak mutatkozik, szempillantás alatt elavul. Élnek még néhányan közöttünk, akik egy olyan bolygóra születtek, amelyen nem voltak autók és rádiók, ahol a villanyáram még izgalmas újdonság volt. Az ő életük során hány irodalmi és művészeti iskola született és halt el? Hány filozófiai és ideológiai divat keletkezett

és enyészett el? Hány állam jött létre és hányat romboltak szét? Valamennyien részesei voltunk ilyen változásoknak; mégis fájlaljuk őket, mert szinte minden olyan szubsztanciától megfosztják életünket, amelyre biztonsággal támaszkodhatnánk”. (Leszek Kolakowski: A modernség: egy végtelen per. Hiány, 1990. 16. sz. 7. o.) Egyre inkább csak a bizonytalanság érzését lehet megállapítani; azt az érzést, hogy az igazi változás esetleg túl későn következik be, s a fejlődés nem vezet sehová. Vagy óriási kerülőkkel visszavezet az eredeti kiindulás pontjaihoz, és újabb hatalmas kerülők után megint vissza oda. De talán az elhatalmasodó bizonytalanság ellenére mégis tudjuk, mi volt a kiindulópont és mi volt a kerülőút. És minél mélyebben ismerjük ennek okait, annál nagyobb eséllyel kerülhetjük el a társadalmi fejlődés zsákutcáit.

Varga Gyöngyi

Beszállás

Lassan megy még ez az autó. A nyugati csodautakon ötször ilyen sebességgel is lehet haladni. De előbb meg kell tanulni vezetni. Biztonságosan, hogy más is bele merjen ülni. A nagy kocsit máshogy kell kormányozni. A mienk sokkal kisebb; vannak műszerek, amelyek azonosak, de egy részük teljesen más. Annak, aki már korábban is próbálgatta, még nehezebb a dolga. Először a beidegződött mozdulatokról kell leszokni, s az újakat úgy elsajátítani, hogy aztán már önállóan is bolgoguljon az ember. Reméljük, lesz üzemanyag, s egyre több jó út is. Még az is lehet, hogy a hazai tehetséges kutatók előbb-utóbb kifejlesztenek valami egészségesebb, elegánsabb, egyedi megoldást. Egyelőre gyalog meg biciklivel járok, azt már megszoktam, baj nem lehet belőle. Nem szabad türelmetlenkedni.

Azért képzeletemben már szép zöld erdők, mezők, rendezett városok mellett száguldok, és ott állok meg, ahol akarok. Van időm körülnézni, beszélgetni, játszadozni, kikapcsolódni és olvasgatni is. A legkülönösebb az, hogy mások is ráérnek. Nyugodtak, derűsek, magabiztosak, lerí róluk, hogy jól élnek.

Aztán amint tovább kell indulni, a volán mellett jól oda kell figyelni, egyszerre több dologra is. Egészen kicsi hiba is katasztrofális következményekkel járhat. Aki előzékeny és segítőkész, másoktól is ezt kapja vissza. Van, ahol az elsőbbséget is tiszteletben kell tartani. Tilos szeszesitalt fogyasztani, nem ajánlatos dohányozni meg másokat folyton leckéztetni. Nálunk is becsúszhat néha hiba, de igyekezzünk hamar kijavítani. Feltehetően egyre kevesebb ilyen lesz. Már a kezdet kezdetén jól meg kell gondolni, kik ülhetnek mellénk, mögénk.

Voltak, akik már jártak erre, de akkor még más szelek fújtak. Vajon milyenek találnák az útviszonyokat most? El memének-e indulni, s ha igen, hogyan? Vigyázat, a tükörbe mindenképpen bele kell nézni: a bent lévőbe is és a kintibe is. Még mielőtt az irányjelzőt bekapcsoljuk. Nem mindegy, merre. Ki kell oldani a féket, és indulás. Szerencsés utazást!

Takács Jánosné /Julia Taskól, Martfű, (1990. március)

1981-ben, tizennyolc éves koromban jöttem Angliából Magyarországra, így össze tudom hasonlítani a két országot, s ami még fontosabb, szemtanúja vagyok Magyarország megváltozásának és fejlődésének.

Amikor összehasonlítottam a „régii” Magyarországot és az új demokratikus Magyar Köztársaságot, úgy érzem, bámulatos, hogy milyen nagyok a változások ilyen rövid idő alatt. De úgy tűnik, sok magyar nem értékeli ezeket a változásokat. Sokan semmi mást nem látnak, csak a gazdasági válságot, amelyet most Magyarországon átélünk, és talán nem is hiszik, hogy a mai Magyarország jobb, mint az elmúlt negyven év Magyarországa. Türelmetlenül máris ugyanolyan virágzóznak szeretnék látni, mint amilyen a Nyugat, és elvárnák, hogy minden egyszerre megváltozzon. Nincsenek tisztában azzal, hogy az elégedetlenségnek ugyanezek az érzései Nyugaton is léteznek, és hogy a Nyugatnak is megvannak a maga problémái.

Ugyanakkor a magyarok gyanakvóak és félnek az itt, Közép-Európában tör-

tétektől, és mint ahogyan a romániai eseményekből láttuk, ezek a félelmek nem alaptalanok.

A parlamenti választásokra való reagálásuk is csalódást okozott nekem, mert nem voltak olyan lelkesek, mint ahogy elvártam volna tőlük. De azért indokolt volt az az állításuk, hogy nem tudnak dönteni a pártok között, mivel nem ismerik a programjaikat meg a jelölteket. De úgy érzem, hogy a választások első fordulójában való 60 százalékos átlagos részvételi arány egy bizonyos fokú közömbösséget mutat.

Itt élve Magyarországon az események közepette nehéz tárgyilagos nézetet kialakítani, nehéz megjósolni, hogyan fejlődnek majd tovább itt az események. A szíve mélyén a magyar ember felfogja, hogy ha el akar érni valamit, dolgoznia kell; és talán kevésbé bízik az új politikusokban és ígéréteikben. Csak várhatunk és majd meglátjuk, mi történik.

Mrs András Taskó, köztisztviselő (Anglia, Hertfordshire)

Angol vagyok, de férjem magyar, a lányom is magyarhoz ment feleségül és Magyarországon él, így nagy érdeklődéssel követem a magyarországi híreket.

Az 1976-os első látogatásom óta megfigyelhettem, hogyan tért át Magyarországon egy elmaradott kommunista uralmú országból Kelet-Európában az első között demokratikussá, és hogyan foglalja el helyét a többi európai ország között. Magyarország kezdeményezését követve Kelet-Németország és más közép- és kelet-európai ország is nekikezdett kivívni függetlenségét, hogy maga választ-hassa meg azt a politikai rendszert, amely az országot irányítja.

Hosszú, nehéz küzdelem áll előttük a gazdasági stabilitás eléréséig, és a most hatalmon lévő politikusoknak nem szabad elfelejteniük, hogy legfőbb kötelességük egy szilárd és fejlődő társadalom kialakítása. Nem szabad ezt a nagy alkalmat az egymás közötti harc miatt elszalasztaniuk.

Más országok, mint Amerika, Japán, Nyugat-Németország és Nagy-Britannia, észre fogják venni az esélyt arra, hogy a szakképzett munkaerőt és az alacsonyabb béreket a maguk javára kihasználják. Remélem, hogy Magyarország gondoskodik arról, hogy minden felajánlott együttműködésből haszna legyen. Azt is remélem, hogy meg fogja tartani egyéni életstílusát és jellegét. Nem akar egy „kis Amerika” vagy valami más utánzat lenni. Nem minden kívánatos, ami a „nyugati szabadsággal” jár. Meg kellene őriznie a jó törvényeket és eredményeit.

Remélem, hogy Magyarország most elfoglalja helyét az Európai Közösségben, hogy mint az egyesült Európa része, segíthessen a világbéke fenntartásában.

Peter Taskó, 25 éves angol vegyész

Hogyan tudja követni a magyarországi történelmi eseményeket és erőfeszítéseket, és mit hallott róluk?

Amikor az oroszok elérték Budapestet a második világháború végén, sok ember felszabadítóknak tekintette őket. A szovjetek erőteljesen támogatták a jól szervezett Magyar Kommunista Pártot. Egy antifasiszta rendőrséget is felállítottak, hogy megsemmisítsék azokat, akik nácik voltak, vagy azokat támogatták. Ezt a rendőrséget a kommunista párt ellenőrizte.

Amikor megtartották a szabad választásokat, a kommunisták nagyon rosszul szerepeltek és nem kerültek hatalomra. A kommunisták azután felhasználták az

antifasiszta rendőrség feletti erejüket arra, hogy eltávolítsák az uralkodó pártok vezetőségi tagjait azzal az ürüggyel, hogy azok nácik. A többi párt így meggyengült és hamarosan beolvadt a kommunista pártba, amely mostmár teljes hatalmú volt, úgyszólván ellenzék nélkül.

A rezsim egyre sztálinistább lett. Ez 1952-ben csúcsonyosodott ki a hűséges sztálinista Rákosi Mátyás miniszterelnökké választásával. A teljes ellenzékét módszeresen és kegyetlenül elfojtották, sok ember hosszú időszakokat töltött börtönben.

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után Magyarország fokozatosan liberálisabb beállítottságú lett, Rákosit a haladóbb Nagy váltotta fel. Lehetővé tették a vitát, és az emberek a Szovjetuniótól való függetlenséget kezdték hangoztatni. 1955-re tömegtüntetések jelentkeztek Budapest utcáin.

Szomorú, hogy 1956-ban a Szovjetunió úgy döntött, hogy véget vet a reformoknak azzal, hogy tankokat küld be. A magyarok keményen harcoltak és erőteljesen ellenálltak, de nem tudtak mit tenni a szovjet fegyverek fölényével szemben. Nagy miniszterelnök és jónéhány munkatársa a jugoszláv követségen keresett menedéket, de elhagyták azt, amikor az új kormány megígérte, hogy épségben távozhatnak. Amikor elhagyták a szövetséget, letartóztatták, hamis bírósági tárgyalásnak vetették alá, két évvel később felakasztották és jeltelen sírokba temették őket. Még sokan jutottak hasonló sorsra, míg mások elhagyták az országot, hogy száműzetésben éljenek.

A következő harminc évben lassú volt a változás és sokat szenvedett a gazdaság. Amikor a Szovjetunióban Gorbacsov került hatalomra, hamarosan világossá vált, hogy úgy érzi, a SZU nem tarthatja tovább ígében a kelet-európai országokat. A változást nemcsak eltűrték, hanem ösztönözték is, és Magyarország kapott az alkalmon. A vezetőt harminc év után leváltották, és az a hatalom, amelyet ez a vezető képviselt, szertefoszlott.

Sokkal könnyebb lett az utazás a magyarok számára Ausztriába, és a határon húzódó vasfüggőnyt eltávolították. Kelet-németek százai mostmár könnyebbnek találták az utat Magyarországon át Nyugatra (a kelet-német - nyugat-német határ kockázatát elkerülve). 1989 őszén a magyar kormány humanitárius meggondolásból kinyilvánította, hogy nem hajlandó tovább tiszteletben tartani a „keleti blokk” országaival kötött azon egyezményét, hogy megakadályozza nemzetiségeinek a nyugatra való áthaladást. A kelet-németek folyama áradattá nőtt, amely tömegtüntetésekben tetőzött Kelet-Németország és Csehszlovákia utcáin, és kormányaik végső összeomlásához vezetett a demokratikus fejlődés javára. Azután végül a „karácsonyi forradalom” Romániában. Bár kétségtelen, hogy az események egyébként is megtörténtek volna majd valamikor, a magyar történelem határozottan katalizátorként hatottak, sokkal gyorsabbá téve a változást, mint ahogyan máskülönben lezajlott volna.

Mi a véleménye a közép- és kelet-európai nagy változásokról?

Az utóbbi tizennyolc hónap megdöbbentően gyors változásokat hozott Kelet-Európa országainak. Bár van bennük valami elkerülhetetlen: minden birodalom a széthullás felé tart, a csődbe jutott gazdasági rendszerek nem maradhatnak fenn örökre.

Nagyon izgalmas látni ezeket az országokat demokratikus országokként felemelkedni az egypárti uralom olyan hosszú időszaka után. Most, hogy az emberek

munkája valóban nekik hoz majd hasznot, bizonyára hatalmas az egyéni siker lehetősége a térségen belül. A könnyebb kereskedelem és utazás ígérete is izgalmas jövőt jelez.

Az égető kérdés az, hogy vajon mennyi időbe telik a dolgok „elrendezése”. Negyven éves rossz vezetést nem lehet egy éjszaka alatt helyrehozni.

Egyetlen dolgot biztosan érzek: Kelet- és Közép-Európa népei erős „marokkal szorítják” majd szabadságukat, és nem fognak lemondani róla.

Mit gondol Európa e térségének jövőjéről, és milyen szerepe lesz ebben Magyarországnak?

Kezdetben a legtöbb kelet-európai ország gazdasági élete megrendül, az infláció felszökik és a munkanélküliség nagyon magas fokra emelkedik. Az életszínvonal süllyedni fog. A kommunista rendszer régi tagjai megőrzik, különösen gazdaságilag, nagyfokú befolyásukat az elmúlt negyven év alatt szerzett szak tudásuk és kapcsolataik következtében. Ez a szaktudás majd sok előjogot biztosít számukra.

Mikor már a gazdaság kétségbeejtő szintre jut és a legjobb nyugati üzleteket meg lehet kötni, Nyugat-Európa észreveszi és ki is használja Közép-Európát, mint olyan területet, ahová termelését kiterjesztheti. Az alacsony bérekért gyártott luxuscikkek növelik a profitot, és a szóban forgó üzletek nagy részt juttatnak a nyugati országoknak mindenféle befektetésből.

Az, hogy milyen mértékben tud majd Magyarország Európa e térségére hatást gyakorolni, nagyban függ attól, miként lesz képes a belső stabilitásra. Az az ország, amelyik ebben a térségben először alakít ki egy szilárd gazdasági és politikai szerkezetet, kétségtelenül vezető szerephez jut.

A legvalószínűbb kimenetele a magyarországi parlamenti választásoknak egy koalíció. Ha a pártok meg tudnak egyezni és együtt tudnak dolgozni, olyan gazdasági légkör jöhet létre, amelyben Magyarország mágnessé válhat mind a keleti, mind a nyugati kereskedelem számára. Ha a pártok nem tudnak együttműködni, a gazdasági helyzet rosszabbodni fog, Magyarország spekulációk cél-táblájává válhat belülről és határain kívülről is. Ez rontja majd a politikai és gazdasági helyzetet.

Lengyelország és Magyarország is elsőként mutatott példát a politikai és uralkodói szabadság gyors megszerzésére, de Magyarország megközelítése teljesen más volt, mint Lengyelországé. A magyarországi változás erői a régi rendszeren belülről kerültek ki, és így lettek a vita és a felismerés gyorsítói a középosztályok és a diákok, valamint az 1956-tal kapcsolatban állók között. Lengyelországban a reformok a Szolidaritás által gyakorolt nyomásból és a katolikus egyháztól indultak el (az egyik a munkások jogaiért, fizetéséért és ellátásáért küzd, míg a másik eredendően kommunistaellenes). Mindezeket és még Magyarország viszonylagos gazdasági erejét is figyelembe véve, indokolt lenne feltételezni, hogy a körzetben Magyarország lesz az egyik legsikeresebb ország az elkövetkező tíz-tizenöt évben.

Ha Magyarország mégsem tudja ezt elérni, ez elsősorban a belső harcok miatt lesz és amiatt, hogy a politikusok képtelenek lesznek legyőzni személyes becs-vágyukat a nemzet javára.

Van néhány tanácsa?

Felejtsék el az 1945-ben vagy azelőtt felállított határok újra meghatározását!

Kerüljék a szélsőjobboldali pártok látszólag vonzó nacionalista politikáját! Idegen országok vagy nemzetiségeik bűnbakként való felhasználása lehet ugyan hatásos módja a támogatók toborzásának, de nagyon kellemetlen útvonalon vezet.

Számítsanak rá, hogy a dolgok sokat romlanak, mielőtt javulni fognak. Vagyis az infláció gyorsan emelkedik; a munkanélküliség felszökik; a kínálat esik.

Minél hamarabb válik a forint tőzsdeképessé, annál jobb. A külső hatalmakkal való tárgyalások hoznak majd eredményeket, de ne feledjék, hogy a nyugati valuta nem jön olcsón.

Ne darabolják fel az állami gazdaságok földjeit 40-50 hektáros parcellákká a régi parasztnak. Jó ötlet volt ez harminc évvel ezelőtt, de ma már kevés országnak vannak ilyen kis mezőgazdasági telkei. A 300-400 hektáros mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek kellene lenni a legkisebbeknek. Családonként egynéhány hektárt ésszerű kiadni vidéken, mivel csökkenti majd a nemzeti mezőgazdasági források iránti igényt.

Sose feledjék, hogy csupán az, hogy a választások szabadok, nem teszi a politikusokat őszintékké. Az ember nem kap semmit ingyen.

Ne essenek pánikba!

Jean Clear, negyvenes éveiben lévő angol családanya, aki az egyház munkájában is tevékenyen részt vesz

Mi a véleménye az utóbbi idők nagy közép- és kelet-európai változásairól?

Egész egyszerűen csodálat és öröm. Ahhoz hasonló, mintha felfedeztem volna családomnak egy olyan ágát, amelyiknek létezéséről eddig nem is tudtam. Megismerve, hogy milyen nagy megpróbáltatásokon mentek keresztül, és hogy most szoros és nyílt kapcsolatokat akarnak teremteni velünk többiekkel, erős indíttatást érzek arra, hogy segítő kezet nyújtsak, hogy együtt mehessünk tovább.

Mit gondol Európa ezen térségének jövőjéről és benne Magyarországról szerepéről?

Úgy érzem, hogy önöknek, magyaroknak nagy bölcsességre és tisztánlátásra lesz szükségük, amint megteszik a következő lépéseket, de úgy tűnik, hogy minden nemzet, amelyik „keletről emelkedett fel”, valami különleges tehetséget tud közkinccsé tenni, amikor belép a „világ színpadára”.

Lehet, hogy Magyarország meg tudja osztani a tapasztalatait egy még demokratikusabb kormányról, mint amilyennel előljárt az utóbbi években. Remélem, hogy a változásért folyó békés küzdelmének tapasztalata alapján Lengyelország egy mély keresztény szemlélettel járulhat hozzá a nemzeti élethez, míg Kelet-Németországnak megvan a lehetősége arra, a Nyugat-Németországgal való különös rokonsága folytán erős hidakat építsen nyugat felé. Egyedi kapcsolatokat és erőt sejtjek Csehszlovákiában és Romániában, de kevésbé ismerem a bulgáriai eseményeket és bajban vagyok Jugoszláviával, ahol a nacionalista szenvedélyek nagyon erőseknek látszanak.

Mit hallott róluk, és hogyan tudta követni a közelmúlt magyarországi történelmi eseményeit és erőfeszítéseit?

- A kormányváltozások híreit a BBC rádióból hallottam, és esténként láttam TV-kepeket Budapestről. Mivel korlátozott ismereteim vannak az események részleteiről, nagyon örvendek, hogy barátságok kötnek magyar emberekhez mind Angliában, mind Magyarországon.

Tudna adni néhány jó tanácsot?

- Kérem, nézzék meg figyelmesen a „nyugati” kultúrát, amikor megváltoztatják a sajtójukat. Semmi esetre sem jó itt minden. Sok rossz dolog, ami lehúzza itt az embereket, a pénz utáni vágyon alapul, de a felszín alatt sokkal nagyobb szeretetre van szükségünk egymás között, a családjukban és a társadalomban.

Azoknak az eszményeknek, amelyeket a kommunizmus hirdetett, nem szabad meghalni: odafigyelni a legszegényebb osztályokra és az emberi jogoktól megfosztottakra, az egység, az egész világot egészében látni, a béke és az ember társadalmi természetének hangsúlyozása. Mindezek olyan nagyon fontosak. De azt javaslom, hogy minden Krisztusra épüljön, akkor ezek az értékek sziklán alapulnak, míg korábban szétporladtak, mert homokra építették őket.

*Darlene Larson, angol nyelvi professzor,
New York, USA (1990. április)*

Az 1989-es közép- és kelet-európai változások, majd 1990 februárjában a Dél-Afrikában történtek felülmúlták minden képzeletünket. Olyan változások ezek, amelyekről korábban is beszélgettünk azon tűnődve, vajon megérünk-e belőlük egyet is életünk folyamán.

Írod, arra vagytok kíváncsiak, mennyit tudnak az amerikai egyetemi tanárok és diákok ezekről az eseményekről. Ilyen távorról nagyon nehéz követni őket úgy, hogy vehetné az ember a bátorságot a részletes magyarázatra. Tudjuk, hogy még nagyon sok mindent nem ismerünk, amelyekről alig várjuk az újabb híreket, ezért vonakodunk a kommentálástól. Az utóbbi időben, amikor hazaértünk, azonnal bekapcsoltuk a rádiót vagy a TV-t és alig hittük mindazt a sok jó hírt, amit közvetített. Rátok gondoltam, Ágotára, Eszterre, Istvánra, Mártára, Juditra, Katalinra, Zsuzsannára, a debreceni barátainkra, Kálmánéakra, és azon töprengtem, vajon milyen szerepet játszatok ti, vajon tanítatok-e még angolt, és mindezek a változások mit jelentenek tanári munkátokban és személyes életetekben.

Nem hiszem, hogy képes lennék az egész ország jövőjéről beszélni, de reménykedem Magyarország angoltanáiraiban.

Körülbelül két évvel ezelőtt TESOL (az angol nyelvet idegeneknek tanító) szakemberek egy csoportja találkozott itt New Yorkban, hogy áttekintse szerepünket, mint hivatást, a békére nevelésben. Lehetővé tette, hogy elemezzük a területet a maga teljességében, hogy megvizsgáljuk, mit tettek már mások e téren. Feladatunk meghatározni, hogy milyen irányt kövessenek az angoltanárok foglalkozásukból eredően és mint egyének az osztálytermekben.

A békekutatók negatív és pozitív békéről beszélnek. Kenneth Boulding, az amerikai békekutatás talán legkiemelkedőbb „atyja” főleg a háborúk csökkenésével és megszüntetésével foglalkozik. Ezt írja: „A béke olyan sokjelentésű szó, hogy az ember vonakodik használni, mert attól tart, hogy félreértik... A béke fogalmának vannak pozitív és negatív megjelenési formái. Pozitív oldaláról a béke a jó irányítás állapotát, az ellentétek jól szervezett megoldását, megfontolt kapcsolatokon nyugvó harmóniát, gyöngédséget és szeretet jelent. Negatív oldaláról úgy értelmezhető, mint valaminek a hiánya - a zűrzavarnak, feszültségnek, összeütközésnek, háborúnak a hiánya.

... Másfelől, a béke pozitív felfogásának létezik az a fajta túlbecsülése, amely a konfliktusok kezelésének ügyességében látható, és egy annál nagyobb rend

kifejlesztésében, mint amilyen az egymással hadakozó pártokkal lehetséges. Az ellentéte ennek a békefajtának úgy tekinthető, mint a háborúnak egy teljesen kóros állapota. A háború, vagyis „nem-béke”, magába foglalja a konfliktuskezelés képtelenségét mindkét párt kárára. Bomlasztó dialektikát, szükségtelen zűrzavart, gyerekes veszekedést, a politikai viselkedés éretlenségét jelenti. A béke ebben a tágabb, pozitívabb értelemben teljesen megegyezik az összeütközéssel és izgalommal, vitával és párbeszéddel, drámával és szembesítéssel, de olyan környezetet teremt, amelyben ezek a folyamatok nem csúsznak ki a kézből, nem válnak kórossá, és nem okoznak több bajt, mint amennyit érnek. A szónak ebben az értelmében a béke egyike a végtelen idő nyilainak a fejlődési folyamatban, növekvő terméke az emberi haladásnak és tudásnak.”

Meg kell említenem, hogy Betty Reardon egyik összefoglaló munkájából idézek. Míg Boulding a háborúk megszüntetésének témájára összpontosít békéről szóló munkájában, Reardon erőfeszítései a nevelés és a pedagógia irányába fordulnak. Nagyon ajánlom művét.

Tehát mi olyan világban élünk, amely a negatív béke felfogására épül. Hogyan hat ez gondolkodásunkra? A vezetőket aszerint ítélik meg, milyen terveket dolgoznak ki a fegyverkezésről és a háborúról. Amíg ilyen vezetőink lesznek, energiánk és erőnk egy részét azokra az utakra kell pazarolnunk, ahová a negatív béke vezet bennünket. Természetes, hogy a pozitív béke irányába lesz utazásunk gyümölcsözőbb. Reardon a következőképpen vezeti be *A pozitív békére nevelés* 3. fejezetét: A pozitív béke lett az a fogalom, amely olyan világot jelent, ahol az erőszakra szinte alig van szükség vagy teljesen megszűnik. A pozitív béke körébe tartozó gondot jelentő nagy területek a gazdasági nélkülözés és fejlődés problémái; a környezet és az erőforrások; az egyetemes emberi jogok és a társadalmi igazságosság. A békére nevelés, úgy tűnik, hogy mindezeket a területeket egyetlen általános fogalomnak rendeli alá, a teljes igazságnak. Bár a teljes igazság kifejezés, ahogyan azt az iskolai tanárok használják, nem olyan pontos, mint a pozitív béke terminus, de megfelelő, minthogy az „igazság” abban az értelemben, hogy minden emberi jog teljes élvezetét jelenti az összes ember számára, a pozitív békét alkotja.

Számomra, úgy tűnik, a legnagyobb öröm az elmúlt hónapok eseményeit illetően az, hogy „szabadabban” fordíthatjuk erőnket a „pozitív békére”. Ez olyan terület, ahol még újak és puhatalódzó vagyunk. A szavak, a nyelv, amit használunk, gondolataink kifejezője. Mit kell nekünk tudni, akik másokat tanítunk a szavak használatára? Kutatóinknak még sokat kell ehhez hozzátenni. Mi abban a különös helyzetben vagyunk, hogy minden országot és kultúrát képviselő diákkal találkozunk osztályainkban. Célunk az, hogy hozzásegítsük az embereket ahhoz, hogy „értsenek”, és úgy tűnik, hogy a „megértés” a békére tanítás legfontosabb alapja.

A legnagyszerűbb az, hogy kollégáink sok országban csatlakoznak hozzánk. Véleményekre van szükségünk a világ minden részéből. Milyen új világrendnek az alapjait tudjuk lerakni? Arra bőségesen van bizonyíték, hogy a mostani nem működik. Biztos vagyok benne, hogy közösen javíthatunk rajta. Amint Martin Luther King mondta az egyenjogúságról az Egyesült Államokban, amikor a Legfelsőbb Bíróság a megkülönböztetés ellen foglalt állást: „Ez nem olyan dolog, amit meg fogunk találni. Ez olyasmi, amit mi fogunk létrehozni.” Ugyanígy van

ez, azt hiszem, a teljes megértéssel is. Mivel fognak a magyar nyelvoktatók, nyelvészek és kutatók hozzájárulni az új világréndhez?

A magyarul közreadott frásokból a következőkben eredeti angol nyelven is idézünk néhány figyelemre méltó gondolatot.

When I compare the „old” Hungary and the new democratic republic of Hungary, I feel it is amazing how great the changes are in such a short time. But it seems that many Hungarians do not appreciate these changes. ... They are impatient to see Hungary as prosperous as the West, and expect everything to change at once. ... At heart, the Hungarian realises that if he wants to achieve something he must work. /Takács Jánosné/

There is a long, hard struggle ahead to achieve economic stability, and the politicians who are now in power must remember that their priority is to create a stable and developing society. They must not waste this great opportunity by fighting among themselves. ... I hope Hungary will ensure that she profits from any partnership offered. I also hope she will keep her individual life style and character. /Mrs András Taskó/

To see these countries emerging as democratic states after such a long period of one-party rule is very exciting. The potential for individual success within this region, now that people's labours will actually benefit them, must be tremendous. The possibility of easier trade and travel also indicate an exciting future. The burning question must be how long it will take to sort things out. Forty years of mismanagement will not be put right over night. Initially, the economies of most countries in Eastern Europe will founder. ... The extent to which Hungary can effect the evolution of this area of Europe will greatly depend on its ability to stabilise internally. /Peter Taskó/

I feel that Hungarians will need great wisdom and discernment as you take your next steps - but it seems to me that each nation that has „emerged from the east” has a special gift to share as it steps into the „world scene”. ... Please look carefully at „Western” culture as you change yours. By no means is every here good. /Jean Clear/

Boulding writes: „Peace in this larger, more positive sense is quite consistent with conflict and excitement, debate and dialogue, drama and confrontation. But it provides a setting within which these processes do not get out of hand.” ... For me, it seems that the most profound joy about the events of the past months is that we have been „freed” to put more of our efforts into „positive peace”. /Darlene Larson/

Ötvös László

Károli Gáspár bibliafordításának kiadásai

Hazai bibliakutatásunknak jelentős eseménye volt a katolikus (1973.) és protestáns (1975.) bibliafordítás megjelenése, amelyet a Vizsolyi Biblia (1590.) két hasonmás kiadása követett (1981., 1990.). Jelentős a következő két kötet megjelenése is: A Biblia világa (1972.) és Beszélgetések a Bibliáról (1978.), amelyben különböző gondolkozású tudósok: humanisták és keresztyének, teológusok és írók fejtették ki véleményüket a Bibliáról. A mű szerkesztője, Rapcsányi László figyelemre méltó megállapításokat tesz a bevezető tanulmányában: „A Rádió- és Televízióújság 1971. évi 27. számában beköszöntő indította útjára a Biblia világát, mely történeti környezetében a kollektív emlékezet páratlanul gazdag olvasókönyve, és egyik őrzője az egyetemes kultúra alapjainak. Népek, nemzetek életét gazdagította, hitek és vallások sarjadtak belőle, olvassák, vizsgálják évezredek óta. Az enciklopédisták még - az objektív történelmi ismeretek hiányos volta miatt - a vallási legendák reális vagy irreális volta felett tanakodtak elsősorban - a ma történésze, régésze viszont nélkülözhetetlen anyagot talál benne kutatásához. Az ókori Kelet világából származott és kanonizált gyűjteményei majd' mindenki könyvespolcán megtalálhatók. A magyar nép egyik legrégebbi olvasmánya - a kalendárium mellett - a Biblia volt.”

Az említett bevezető tanulmány elmondja a Bibliáról, a „becses kultúrtörténeti emlékünkről”, hogy vallási formába öltöztetett részletei, a könyvek az elmúlt korok népeinek életét tükrözik, és magukba olvasztottak valóban megtörtént, történelmileg is igazolható eseményeket. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy a vallásos embereken túl mások is nagy érdeklődést tanúsítottak a Biblia világa iránt.

Irodalomtörténeti vonatkozásban Komoróczy Gézának a Bábel tornya című gyűjteményére (1964.) utalok. Ő az utószavában költőink és a keleti mitológia kapcsolatát tárja fel, majd a költői motívumok példái gyanánt 144 olyan magyar verssort idéz, amelyet nem érthetünk meg maradéktalanul, ha nem ismerjük a bibliai hátterét.

Néhány évvel ezelőtt jelent meg egy könyv, amelynek egyik tanulmánya: „A Biblia a magyar irodalomban”. Ez a fejezet a legújabb irodalomtörténeti vonatkozásokkal foglalkozik. Megtudjuk belőle, hogy 1945 és 1973 között miképpen hatott a Biblia az irodalomra. A tanulmány írója, Scheibert Sándor 185 tételt sorol fel, ennyi esetben választottak költők ószövetségi témákat. (Folklór és tárgytörténet 1975 450) Eddigi gyűjtésem alapján megállapíthatom, hogy legalább ennyi esetben ihletett az Újszövetség is. A bibliai szellem jelenléte a magyar irodalomban - ez átfogó téma feldolgozása terén jelentős munkát végzett Juhász Géza (Károlyi emlékkönyv 1940 123) és Bottyán János (Ref. Egyház 1968 54, 80, 108).

Ady Endre bibliai szellemű verseinek héberre történt lefordításakor arra a meglepő, bár logikusnak mondható eredményre jutottak a mai palesztinai tudósok, hogy a versek átültetése nyomán dávidi és prófétai mondások bukkantak elő. (Új Élet 1955 februári szám, Ady héberül.) Említhetnénk még társadalmi

eseményeket, lélektani helyzeteket, művészeti alkotásokat, amelyeknek a megértéséhez a Biblia szükséges. Hétköznapi szólásainkat is átszövik a bibliai gondolatok, hadd idézzem ezzel kapcsolatosan az Új Tükör egyik megállapítását: „A Biblia képei, hasonlatai, fogalmai napjainkban azok nyelvében is élnek, akik sohasem olvasták: Ők is Ádámnál, Évánál kezdik, Bábel tornyát építik, beszélnek matuzsálemi korról, ítéletidőről, és hordozzák a keresztyüket.” (1976.)

Ilyen körülmények között érthető, ha egy lelkész gyűjti a Bibliákat, és teológiai felhasználása mellett segíteni akar a kultúra munkásainak, akik a legkülönbözőbb emberi érdeklődéseket, szellemi, lelki és művelődési igényeket igyekeznek kielégíteni. Bibliagyűjteményem (különböző nyelvű és fordítású, teljes Biblia és részlet - nagyobb része Károli szövegű: együttesen 300 példány) és a Vizsolyi Biblia történetének bemutatásával ezt a célt szolgálom.

„Századok szülte a vizsolyi templom, a magyar bibliafordítás bölcsője. Kévs ilyen régi és ilyen nevezetes épület akad hazánkban. Akkor kezdték emelni, amikor hazánkban a falusi templomok még Szent István király rendeletéből épültek, s egyelőre csak minden tizedik faluban, akkor is csak kicsire, hogy jóformán az oltáron kívül alig fér bele valami. A gyülekezet nagyobb része a szabad ég alatt helyezkedett el. Fokozatosan tolták hozzá, lépcsősen, szélesebbet és magasabbat, ahogyan egyre magasabbra emelkedő, háromrészes teteje ma is látatja.” (Bottyán J. Hitünk hősei 1971 53) Mai alakját a torony felépítésével, a XV. században érte el. Őt, sőt több évszázadon át fedte vakolat és mész a falképeket. Az elmúlt években hatalmas összeget fordított a magyar műemlékvédelem a templom helyreállítására és a képek restaurálására. Mindezek híressé tették a vizsolyi templomot, mégis az a legnagyobb nevezetessége, hogy a templomkertben állt az a nyomda, amelyen kinyomtatták 1590-ben az első teljes magyar nyelvű bibliafordítást: a Vizsolyi Bibliát.

A Biblia fordítója, Károli Gáspár (1529-1591) gönci lelkipásztor volt. A püspöki teendőket ellátó esperes hazai és külföldi tanulmányai, valamint egy emberöltőn át végzett igehirdetés után kezd neki a bibliafordításnak. Tisztelettel, de nem szolgálai módon használja fel Sylvester János (1541.), Heltai Gáspár (1551-1567), Mélius Juhász Péter (1563-1568), Félegyházi Tamás (1586) fordítását és más hazai, külföldi tudós munkáját. A bibliafordítás elkészítése közben lelkész-társaitól többféle támogatást kapott Károli, sőt a kinyomtatás költségét is megkapta: Rákóczi Zsigmond későbbi fejedelem, Ecsedi Báthory István országbíró, zsoldárköltő és a sógora, Drugeth Bálint zempléni főispán, valamint Magócsy Gáspár földbirtokos adományából. (Kiss Tamás szép tanulmányt írt Báthory Istvánról, amelyet a Pásztorújság 1943. májusi száma közölt.) Károli Gáspár emlékét a Vizsolyi Biblia megőrizte, hiszen az - és további kiadásai - felmérhetetlen hatást gyakorolt nemzeti nyelvünk és irodalmunk kialakulására. A hálás utókor a Vizsolyi Biblia megjelenésének háromszázados évfordulóján a fordítónak szobrot állított a gönci református templom kertjében, ekkor (1890.) is és ötven év múlva (1940.) is könyveket adott ki Károli emlékére. Születésének 400. évfordulóján (1929. szeptember 15-én) pedig Nagyváradon a következő szövegű emléktáblát helyezték el az ottani templom bejárata fölé:

Születésében megáldott, életében istenes,
 halálában halhatatlan
 K Á R O L I G Á S P Á R
 gönci papnak a Vizsolyi Biblia fordítójának
 Nagykároly város szülöttének emlékezetére
 születésének négy száz éves fordulóján
 az Úr MCMXXIX esztendejében szeptember
 hava XV napján
 állították a református anyaszentegyház
 gyülekezeti.

Szívesem említtem meg, hogy 1976. szeptember 5-én bibliaünnep keretében helyeztük el a vizsolyi templomban Halmányi István szobrászművész alkotását, Károli Gáspár bibliás szobrát. (Budapestre, a Pozsonyi úti református templom mellé tervezett egy Károli szobrot 1939-ben az említett szobrászművész, amelyet a főváros el is fogadott - ennek a 40 cm magas modelljét a vizsolyi református egyháznak ajándékozta a művész. A fővárosi szoborminta a második világháborúban tönkrement, de a terrakottából készült modellből megmaradt néhány példány, egyikét helyeztük el a vizsolyi templomban az említett napon Károli emlékére rendezett bibliakiállítás keretében.)

A bibliafordító életrajzát legrészletesebben a Károli emlékkönyvek (1890, 1940) dolgozták fel; figyelmet érdemel Bottyán Jánosnak az új adata, hogy „Honterius János színvonalas brassói iskolája növendékei közt találjuk 1549-ben Károli Gáspárt, így: Gasparus Károly.” A wittenbergi egyetem hallgatója 1556-tól, gönci lelkész 1559-től, Kassa-völgyi esperes 1564-től; a bibliafordítást 1586 és 1590 között készítette el. (Ref. Egyház 1976 274) Művei közül említjük meg a következőket: Két könyv, melyet Török Mihály nyomtatott Debrecenben 1563-ban; A gönci kánonok - XXII cikkely 1566, valamint a Vizsolyi Biblia, amelynek több kiadása jelent meg, s ha a részfordításokat is beszámítjuk, minden évre jut egy kiadás 1590 óta. Ennyi kiadása egyetlenegy más magyar könyvnek sem volt. Károli levelezése is jelentős.

A Vizsolyi Biblia fordítása idején feltűnt egy diák Károli Gáspár mellett, akinek a naplójában ilyen feljegyzéseket találunk: „Láttam, amint nagy isteni félelemmel kezdett a Biblia első kibocsátásához. Hallottam őt gyakorta így imádkozni: Csak az Isten addig éltesse, míg a Bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni és Krisztushoz költözni.”

Az egykori diák: Szenci Molnár Albert (1574-1634), akit Károli Gáspár gyakran küldött Göncről a vizsolyi nyomdába a nyomtatandó, illetve a javítandó lapokkal. Az egyiket vitte, a másikat hozta.

Szenci Molnár Albert a 17. század legnagyobb magyar református teológusává lett, akire nagy hatással volt a gönci bibliafordítás, valamint a debreceni énekeskönyv kiadása. Mindkettőnek meg lett a hatása, következménye: a Vizsolyi Bibliát kétszer is kiadja javítva, és lefordítja Dávid 150 zsoltárát, 130 versformát teremtve. Latin-magyar szótárt szerkesztett, és Bethlen Gábor fejedelem kérésére lefordította Kálvin Institutioját. Azt mondhatjuk, hogy Szenci munkásságával lett teljes a reformáció hazánkban, a Vizsolyi Biblia az ő átnézésében terjedt el. Munkásságának a kiteljesedése az lett, hogy felismerte a puritanizmus jövetelének

szükségyszerűségét. A debreceni Tudományegyetem alapítói méltán helyezték el Szenci Molnár Albert szobrát az Egyetem előtti téren, szemben Méliusz szobrával. A mi nemzedékünk kegyeletét az juttatta kifejezésre, hogy születése négyszázadik évfordulóján a gönci református templom falára emléktáblát helyeztünk el. (Szenci Molnár Albert Válogatott művei 1976)

Károli Gáspár bibliafordításának történetében van másfél évszázad (1645-1791), amikor az ellenreformáció miatt főleg külföldön nyomtathatták a Bibliát. Az említett időszakban megjelent fordítások közül négyről tesztek említést.

Váradon elkezdték nyomtatni a Bibliát 1657-ben, hogy az elfogyottakat pótolják. Munka közben azonban a várost török-tatár hordák feldúlták (1660). A félig kész Bibliákat átszállították a várba, később a békefeltételek értelmében elvihették Kolozsvárra. Végül is ott fejezték be a nyomtatást. Ez a bibliafordítás Köleséri Sámuel (1634-1683) jegyzeteivel jelent meg, kiadását első és második Rákóczi György támogatta, így kapta a nevét: Fejedelmi Biblia. Ezt a Bibliát mégegyszer kiadták 1805-ben.

Nevezetes bibliakiadások, amelyeket Mistótfalusi Kis Miklós (1650-1702) adott ki. Mistótfalusi szegény szülőktől származott. Hazai tanulmányai után (Nagybánya, Nagyenyed), fogarasi tanító (1677-1680) lett. Kevés pénzzel ment studensnek Amsterdamba, ahol teológiát és nyomdászatot tanult egyszerre. A betűöntést olyan művészi szintre emelte, hogy igen sok és előkelő európai megrendelője lett. Így szerzett pénzt, hogy régi vágyát teljesítse: a Bibliát kiadja. „Kisded formában” 1685-ben a teljes Bibliát, majd az Újszövetséget a Zsoltárokkal együtt jelentette meg 1687-ben. Az általa átnézett bibliafordításokat bőrbe köttette, és aranyoztatta. Innen van az elnevezés: Aranyos Biblia. Mistótfalusi Kis Miklós 1689-ben tért haza, akkor hozta magával a bibliafordításokat. Lengyelországban azonban lefoglalták a szállítmányt, amelyet csodával határos módon sikerült megmentenie. Így kerültek haza az Aranyos Bibliák. Kolozsvárott telepedett le Mistótfalusi, ott állította fel a nyomdáját, 1693-ban. Több mint száz művet nyomtatott ki. Sok küzdelem és megalázás után ott halt meg. (Erdelyi féniks. Mistótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest 1974.) Síremlékét - a Szeneciével együtt - megboldogult Imre Lajos kolozsvári professzor mutatta meg a házsongárdi temetőben.

Bibliagyűjteményem becses példánya a Kasseli Biblia, amely a Vizsolyi Biblia 7. kiadása. Ennek a nyomdásza, kiadója és sajtó alá rendezője egyaránt: Ingebrand János. Címlapján ez olvasható: „Ez mostan Hetedszer a nagyobb formában vitetetvén a Francia nótákra rendelt Soltár-könyvvel együtt, - kibocsátatott a Hatodszor nyomtatott példa szerint.”

E példa szerint 100 év múlva, 1804-ben is megjelentették e nagyobb formátumú Bibliát, immáron „Nyolcadszor” Pozsonyban, és Pesten Füstkuti Landerer Mihály könyvnyomtató betűivel és költségével.

A magyar nyelvű bibliakiadásra nagy hatással volt a Brit és Külföldi Bibliatársulat megalakulása 1804-ben, és annak működése másfél évszázadon át, hiszen a legújabb időkig támogatta a hazai bibliaterjesztésünket. Ennek a korszaknak - az előzménye a Türelmi Rendelet 1781 - a bezáró dátuma pedig 1949.

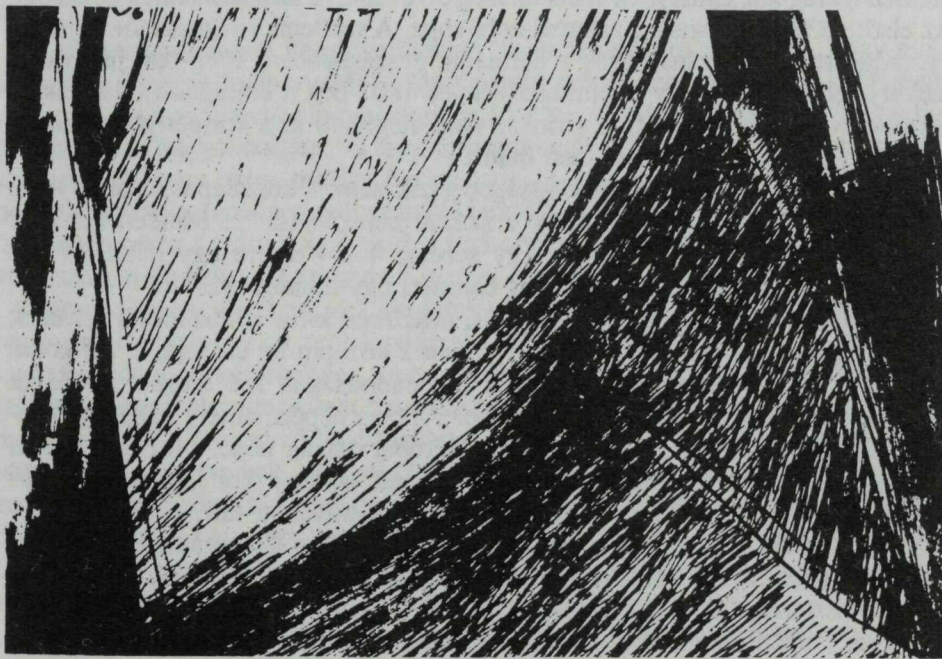
Balogh Ferenc (1836-1913) kollégiumi professzor egy kis kötetben dolgozza fel a Brit és Külföldi Bibliatársulat százéves történetét és magyarországi mű-

ködését (Debrecen, 1903.). A kötet írója elmondja, hogy már 1811-ben megjelenik a Külföldi Bibliatársulat megbízottja Pozsonyban, és átnyújtja a tízezer korona segélyt az alakuló Magyar Bibliatársulatnak, hogy ezzel támogassa a bibliafordítások nyomtatását és terjesztését. Nagy reménységgel, bibliakiadással készül a magyar protestantizmus a reformáció háromszázados évfordulójára 1817, meg is jelent egy Újszövetség Pesten. Az eredményeket és a további igényeket látva a Brit és Külföldi Bibliatársulat még további jelentős támogatást adott. A szépen induló hazai bibliakiadást azonban megállította VII. Pius pápa bullája 1816, melynek következtében a hazai kormány a bibliakiadást betiltotta. Hiába volt az egyházak részéről kérvényezés, tiltakozás, változás csak akkor következett be, amikor V. Ferdinánd trónralépésével az alkotmányosság erősödött. A Brit és Külföldi Bibliatársulat kiadásából 1836-ban több mint 8800 Bibliát adtak el Magyarországon. A következő jelentős mozzanat az volt, hogy felállították 1838-ban Kőszegen a nyomdát, amelyben tíz év alatt 120 ezer magyar nyelvű Bibliát nyomtattak ki. Jól jellemzi a helyzetet Hajnal Ábel, hajdani békési lelkész, negyvennyolcas honvéd-pap Bibliájában olvasható bejegyzés: „1845. évben a prot. Vallást terjesztő Egyesülettől kaptam, mint jutalmat, Bibliák eladása körüli fáradóságaimért.” Fogalommá lett a Kőszegi Biblia. Kőszegről való az Ürmösi Károly hagyatékából (1841) származó Újszövetség, amely Próg Jenőné (Szarvas) ajándékából került a gyűjteményembe. Erdős Károly erről a kiadásról nem tudott.

A magyar szabadságharc leverése után, az önkényuralom teljesen száműzte a Bibliát hazánkból, csak az 1861. január 7-én kiadott osztrák rendőrminiszteri engedély hozott változást, ezután indulhatott meg újra a Biblia kiadása és terjesztése. Ettől az időtől kezdve egészen az első világháború koráig a magyar nyelvű Biblia missziójának legnagyobb alakja Balogh Ferenc. Még londoni diák, amikor felveszi a kapcsolatot a Brit és a Külföldi Bibliatársulattal, és egy fél-évszázadon át ápolja is azt. Ő támogatja Kámory Sámuel (1830-1903) evangélikus professzor bibliafordítását (1870), amint azt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kéziratárában lévő naplójából tudjuk. Ő tesz javaslatot az újszövetségi (1870) és az 1908-as revízió munkatársaira vonatkozóan. Összeállítja és Révész Imre Figyelmezőjében (1870. augusztus) kiadja a magyar nyelvű Biblia első törzskönyvét. Ő indítja meg Magyarországon a bibliavasárnapok tartását. Szorgalmas munkával vette számba, gyűjtötte össze, hogy a Brit és Külföldi Bibliatársulat 100 év alatt hogyan támogatta a magyar nyelvű bibliakiadás ügyét, amelyről hű képet alkothatunk a következő összesítésből: „A Brit társaság hazánkban 100 évi fennállása alatt elterjesztett teljes Bibliát 287 ezer 672; Újszövetséget 847 ezer 495 és Biblia-részeket 524 ezer 195 példányban, összesen 1 millió 659 ezer 362 példányt. Imé a sokszorosító erő! Istené legyen a hála és dicsőség ezért, mondja a társaság; mi is utána mondhatjuk, azzal pótolva: ez a társaság dicső eszköz Isten kezében.”

Aki áttanulmányozza Károli Gáspár bibliafordításának újabb törzskönyvét, amelyet Erdős Károly (1887-1971) újszövetségi professzor állított össze (Károlyi Emlékkönyv 1940 p. 40-58), az képet alkothat arról, hogy milyen utat tett meg a vizsolyi Biblia 1590 és 1940 között. Az összeállításból az is kitűnik, hogy a két világháború közötti időben miképpen szaporodtak meg a bibliakiadások. Többben foglalkoznak fordításokkal is (Masznyik Endre, 1925; Kecskeméthy István 1930), legjelentősebb Czeglédy Sándor (1883-1944) munkássága, aki Raffay Sán-

dorral együtt - Károli fordítását figyelembevéve - lefordította és 1938-ban megjelentette a teljes Bibliát. Ez az „újonnan átdolgozott kiadás” élénk visszhangot váltott ki, a Brit és Külföldi Bibliatársulat megbízásából - a beérkezett megjegyzések figyelembevételével - elkészítették az új fordítást gépférrással. Ennek az átnézését két bizottság: Ószövetségi és Újszövetségi Szakbizottság a második világháború után végezte el, és jelentette meg az Újszövetséget előbb 11, majd 3 füzetben; az Ószövetséget pedig együttesen 18 füzetben. Ezeknek a füzeteknek a szuperrevíziója tulajdonképpen az újfordítású Biblia, amely 1975-ben jelent meg. A kiadást a Magyar Bibliatanács (megalakult 1949-ben) megbízása alapján a Református Sajtóosztály végezte el. (Bartha T. Theologiai Szemle 1976 p. 134-37; Tóth K. Reformátusok Lapja 1977 42; B. Lőrinczy É. Élet és Irodalom 1976/6).

Oláh Anna

Bolyai Farkas a közjó szolgálatában

A XIX. század előestéjén érkezett haza Erdélybe külföldi tanulmányútról a garabonciás diák - Bolyai Farkas. Az új század előhírnökeként az alkotás, tenni vágyás lendületét, a tudás fényét hozta magával. Bécstől nyugatra már ismeretes a kezdődő műszaki forradalom számos csodája. Ismerik a gőzgépet, az olyan "... fonómasinákat, hol egy fehérmép 120 orsóval is fontja a gyapottat."^{1/} Lővasút szeli át az angliai kövezett utcákat, és frógéppel is fűnek, távíróval híreket továbbíthatnak ötven mérföldnyi távolságra, és Onedin vitorlásait gőzhajók váltják fel. Ismerik a kokszot, amely a gázlámpákban elégséges új, "vakító" fényvel világítja az utcákat, házakat, és a Blanchard házaspár már elkápráztatta a világot az első 1000 méteres ejtőernyős ugrással.

Ebből a világból, Göttingából indul haza Bolyai Farkas 1799. június 5-én, Bécstől hajóval, aztán kocsival, gyalogszerrel utazik, késő ősszel érkezik haza. Ahogy közeledik szülőföldjéhez, a "csodavilág" fényei egyre halványodnak, a kövezett utakat elhagyja, az országúton majd elnyeli a sár. Domáldon tűzvész, áradás sújtotta vidéket lát viszont, II. Ferenc császár és király birodalmának a pereméhez érkezett.

A Habsburgok az iparosodás folyamatában Erdélynek alárendelt szerepet osztottak ki: nyersanyagait kiaknázták, de a monarchia fejlett tartományaiban dolgozták fel. A politikai függőség mellett késleltették az iparosodást, a haladást, a civilizálódást a hazai feudális viszonyok is. J. Watt és társa, Murdock 1785-ben befejezte a gőzgép tökéletesítését, amely az új század elején már teret hódított minden iparágban. Erdélyben azonban még 50 év múlva sem használtak gőzgépet. Az elsőt 1838-ban hozták a zalatnai kohókhoz. A szellemi világosságot terjesztő nyomdászat feltalálásának csak a harmadik évszázadában, 1786-ban jutott el a székely "fővárosba". Egy nyomdafelszerelés 1802-ben a kollégium tulajdonába kerül, elavult szerkezete miatt azonban nem elégítheti ki a korigényt. Marosvásárhelyen népűjság csak 1866-ban indult.

A gazdasági, szellemi elmaradottságot jelzik azok a közállapotok, amelyeket a következő szám adatok tükröznek a század derekán is: "... Minden 8,5 ezer lakóra esik egy orvos, 7,5 ezerre egy sebész, 4 3/4 ezerre egy bába, 17 2/4 ezerre egy gyógyszerész, 57 1/4 ezer baromra egy állatorvos..."^{2/}

Mit érezhet a Göttingából érkező utas, miközben kifut a lába alól a kövezett út, és az őszi sártengerben "a paraszt járhatott közepin az utcának ... fát kötve lábának?"^{3/} Látva hazájának, népének elmaradottságát, mit érezhet a világot látott honfi, és mit szándékszik tenni érte? Azért a népért, amely valaha ugyanolyan fejlődőképes volt, mint bármelyik európai ország népe. Már az 1400-as évektől kezdve céhekbe tömörült például, lépést tartva a kor leghaladóbb termelési formájával, de még 400 év múlva is csak ugyanott tart?

Talán már ekkor - szemtől szemben az áldatlan hazai állapotokkal - felbuzog benne a segíteni akarás: oktatni, orvosolni, "mechanikákat" gyártani, gazdaságos meleget osztani - "tízfélnék is mestere" lenni - ezt kell itt, most tenni.

Bolyai Farkas a hazaérkezésétől tanári kinevezéséig eltelt négy év folyamán

jórészt a domáldi birtok művelésével foglalkozik. Fő jövedelmi forrása a szőlőtermesztés és a borászat. A borkészítés technológiája ezen a vidéken apáról fiúra szállt, jóformán változatlanul. A tanulatlan gazdákkal ellentétben ő a "bevált" borászati hagyományokat a lejátszódó kémiai folyamatok ismeretében tudományosan átértékelve alkalmazta és fejlesztette tovább. Ezért vált hamarosan a környék egyik híres szőlősgazdájává, "bororvosává" - ahogyan fia is nevezi.^{4/}

Az orvoslásra gyakran az emberek is rászorultak. A közismerten hipochonder Bolyai Farkasnak majdnem minden bajra volt - részint magán kikísérletezett, részint másoktól szerzett - receptje, háziszere. Feljegyzései között találunk kólikára, zúzdósra, vérzéscsillapításra, orbánra, heregyulladásra, szembetegségekre stb. javallott gyógyszereket, jótanácsokat. Ilyeneket például: "Hosszas kólikában legtöbbit segített a' reggeli kávé közibe őrlött kevés ánis-mag..."; "3 csepp oleum kajaput kis pohár ánnissal pálinkába jót teszen..."; "Vér elállítók, timsó, ecet, /módjával vas gálic/..."; "Orbánra a' glét ártalmasnak íratik..."; "Sokszor használt szemvíz extractum sturniból néhány csepp rósa /vagy más/ vízbe... vérmes szemnek... csupa sós víz is használ..."^{5/}

Nemcsak a laikus szomszédok, ismerősök, hanem a gyógyszerészek is bíztak hozzáértésében, és megtörtént, hogy az utasításai szerint készíttettek gyógyszert. Kéziratai között található egy levél, amelyet valószínűleg egy gyógyszerésznek küldött. "Bajta Úr praescribált volt a minap valami szájkenőt, Balsamus Peruvianus, mel despumatum volt benne, egy kevés extractum myrhával: ne sajnálja, megtsinálni 's ezen Tzedulámat meg-vivő leánynak által adni, mert falura kell küldenem 's az alkalmatosság siet."^{6/} A levél hátoldalára a gyógyszerész lejegyezte az elkészített szer szakszerű receptjét, és a gyógyszerrel együtt visszaküldte. Több efféle bizonyítékunk van arról, hogy a Vásárhely környéki emberek mekkora bizalommal fordultak Bolyai Farkashoz apró-cseprő vagy fontos ügyekben.

A szemüvegviselésre kényszerülteknek nagy szolgálatot tett azzal, hogy meállapította a lencse "numerussát". Ehhez pontos méréseket és számításokat kellett végeznie, de ő szavaival elmondva eképpen: "Az okulárválasztás szabály pedig ez: valamivel nagyobbacska, jól megvilágított betűvel leírt két vagy három szócskát tartson akkora távra, melyre elolvashatja, 's sem nagyobb, sem kisebb távra ne lássa olyan tisztán; ezen szócskának szemtőli távját cémával mérje meg valaki, 's ha ezen céma f számú czoll, 's d számú czollra akar látni az ókullárral, olyant válasszon, melynek napkép távja f-szer d, osztva d híján f-el..."^{7/}

Bolyai Farkas idejében az "okulárokat" külföldről szerezték be a tehetős, nagyvárosi orvosok, akik próbálgatással állapították meg a megfelelő lencse fókusz-távolságot. A vásárhelyiek többnyire Pestről vagy Bécsből hozatták okulárjaikat, amelyeknek numerussát ő mérte meg, és a beszerzésükben is segédkezett, amint ezt az itt következő levélfogalmazvány is igazolja: "... B. Kemény Lászlónak egy jó ocular kell, újj /kék?/ féle, amelyent nekem küldött. Küldöm ezen commissiom mellett a' 8Rhft-ot, az enim annyi volt; a numerussa legyen 100, de ha 90-t kap még jobb lesz, még 80-as is megjár, tsak a két üveg egyforma legyen 's ne tsináljon fattyú képet; sok van, mellyel ha az ember a' gyertyára néz, még egy más gyertyát is mutat..."^{9/}

A másokra "elfecsérelt" időért fia szemrehányást tesz: "... doctornak is oly

nagy, hogy a rendes doctorokat elhagyva, számosan is sikerrel hozzá folyamodtak.”^{8/}

Önéletírásában Bolyai Farkas így vall “másodállásáról”, a közjó szolgálatáról: “... csaknem az ország fazekasa lettem a tűz czélszerinti használási módjai vizsgálata, mindannak a ki kért szolgálva sok időmet vette ’s veszi el máig is - majd így folytatja - sokáig fáj ha kérést kell megtagadnom, ’s általán legnagyobb szenvedésem a sok nyomor látása segítség nélkül.”^{10/}

Híressé vált, aprólékos műgonddal megtervezett kályhaszerkezetei egyidejűleg szolgáltak sütésre, főzésre, több helyiség melegítésére, aszalásra, de még számos más hasznuk is volt. Zseniális újítást eszközöl a kályhákon: beépít egy olyan pléh csövet, amelynek egyik vége a kéménybe, a másik egy szellőztetendő helyiségbe nyúlik, a felfelé áramló meleg levegő lehetővé teszi a “rossz lég” kiszippantását a beteg ember szobájából, pipafüstös helyiségből, a kollégiumi osztálytermekből, elkerülve így a szellőztetéssel járó hőveszteséget. Ugyanezt a módszert ajánlja a borpincék gáztalanítására is, a borforrás idején...^{11/}

Ezeknek a kályhákknak a híre, amint a korabeli feljegyzésekben olvashatjuk, legendássá nőtt: “... mint polgár újabb, meg újabb kemence mintákkal gazdagítja honát, melyeket többnyire magának kell össze is raknia mesteremberek ügyetlensége miatt. Jelenleg olyanon dolgozik, melly mint szájjon forog, egy ívnyi papírral fog melegíteni.”^{12/}

Kézirataiban, tanulmányaiban, melyek stílusa néha terjengős, a témától elkalandozó, gyakran találni feljegyzéseket, amelyek közhasznú ténykedéseiről adnak hírt: “1806-ban ... adtam volt két instantiát az Erzsébetvárosi N. Magistrátushoz az iránt, hogy ámbár a patak folyása a közhatár Hundorf és Domáld között, mivel éppen a kertem mellett, felett horihorgas árkon foly ’s ... akasztatik szüntelen folyása, vigyem a patakat a kertemen által”. A patakszabályozás a szomszédnak is jó szolgálatot tett, mert azelőtt ... mindjárt-mindjárt kioltotta a tüzít házban a víz.”^{13/}

Bolyai Farkas nem a dicsekvés hangján szól, amikor így ír Gaussnak: “... Van oly nap, amikor tízfélének is mestere kell hogy legyen, szüntelen jönnek az emberek, úgy-hogy ritkán írhatok meg egy levelet is anélkül, hogy tíz-húszszor ne zavarnának... Mégis folyton publikálok.”^{14/}

Az évek során összegyűjtött hasznos gyakorlati tudnivalókat a diákjainak is továbbadta. A kollégiumi diákok nagy része gazdálkodó emberek gyermeke, akik kevés kivétellel maguk is gazdálkodni kényszerülnek tanulmányaik végétével. A fizika-, kémia-, később állatgyógyász tanár Bolyai Farkas a kötelező tananyagot olyan ismeretekkel egészíti ki, amelyeknek később igen nagy hasznát vették a hallgatók.

Oktatói szemléletét egy tantervjavaslatban foglalja össze, amelyhez egész tanársága idején hű marad. Ennek a tanári ars poeticának értékét azok az irányelvek hordozzák, amelyek követése egy materialista gondolkozású, alkotóképes, önelátó, egészséges testi és lelki akaratú nemzedék képzését eredményezné: “... Mit tanuljanak? A gazdaság mind mezőre, mind a marhatartásra, mind az építésre nézve egyik fő dolog, legyen egy kertek, meljet magok műveljenek-ültessenek, oltsanak: a maguktól rajzolt épületeket kitsi téglákból vagy egybetömött földből építsék fel, ’s fedjék eléghetetlen szalma zsedellyel. Habáni módon - tanuljanak eleven gyepűt tsinálni, tanulják az erdő kémelését, nevelését, s okos használását...

A mechanikában minél több modellát kell mutatni, 's velek tsináltatni p.o. hordó-véső, fűrészelő, sajtoló, szálló rütskölő... machinákat, szekereket... tsináltatni kell velek mindenféle kemencéket... legalább kitsiben... miként segítsenek magokon, vagy másokon az oljas hirtelenvaló esetekben - kéz vágás, láb ütés, törés - vízbe, kútba fúladás - megfagyás, szén-gőz ártalma, dühödő eb marása, mennykő ütés... Még a marhák oljas nyavajáiban is mit tsináljanak, tanítani kell... Tanítani kell miképpen tartsák meg fogakat, ... szemeket miként mossák s.a.t."

Napjainkban is érvényes tanári útmutatóját velősen így összegezte: "Tanítani kell - de jól tanítani - mindent."^{15/}

Ehhez a szemlélethez Bolyai Farkas egész életében megszállottan ragaszkodott. Tanított az iskolában, tanári szálláson, holdfényes estéken késő éjszakáig, az utcán is magyarázott a csillagokról diáknak, járókelőknek. A vegyi elemek, vegyületek tanításakor felhívja a tanulók figyelmét a gyakorlati alkalmazás általa felfedezett lehetőségeire: "Hasznos a carbo: vizet tisztítani, szét el venni pl: a trébely pálinkáét, ellentáll a putredonak, innen a határfákat, karóvégeket jó megégetni. Elveszi a bűdös hús szét, ha velek őszve kötve főzetik... - A bor 0 fok - 12 fokig Réaumur szerint áll legjobban a pinczében. A pincze legyen tiszta, távol a szekér zörgéstől, mely etzetesedést okoz: feje falakról a világosság ne vetődjék belé, vagy reá, mely meleget tsinál... Etzetesedést okoz a mennydörgés, sőt még az electricitás is. A tej őszve menyen a nehéz idő előtt... Az igen ansgos bor próbája egy blank ezüst, mely ha megfeketedik meszet kell belé tenni... A gyümölcs sokáig eláll szénporban... Az acid sulphuris a fogat rontja, azért mindőn a forró nyavajában, vízbe csepegtetve a hivesedés végett, úgy kell bévenni, hogy a foghoz ne érjen."^{16/}

A Vasárnapi Újságból diákjaival kimásoltatott olyan jótanácsokat, mint pl. hogyan kell a kutakból a rossz levegőt kiűzni; a gitt készítésének módozatát, ahogyan azt a marokkói császári udvarban készítették. Tanítványai messze vitték és továbbadták tanítását, amint az alábbi levéltörődék is igazolja: "Tekintetes Tanár Úr! Alig képzelheti, hogy mennyit nyomorkodtunk mi ezen a fátlan helyen szerencsétlen szerkezetű kemenczéinkkel egész a legközelebbi jelenig, mikor is egy, önnek tanítványai közül megesmertetett több alakú, czélszerűen melegítő és kevés fával járó kemenczékkel... De most már tudjuk, hogy a lángot és általa fejlődő füstöt a kemencze beljibe eszközölt milly kellőleg lehet, és kell fölhasználni... Ezen érintett mesterség tanjának is tudóssától, 's meleg emberszeretettől igénytelen kéréssem teljesítését már előre elvárva... néhány kérdést teszek fel"^{17/} - írja neki Vályi János, szatmármajtisi törvényszéki főszolgabíró.

Tanítványai továbbfejlesztették a tőle kapottakat. Horváth Farkas Budapesten fővárosi főmérnök lett, és országos hímnévre tett szert a fűtéselmélet terén. Rajaka Péter, aki az ő ösztönzésére irakozott be a bécsi műegyetemre, hazatérése után Kolozsváron megnyitotta az első erdélyi gépgyárat. Jakab Lajos volt tanára közreműködésével végezte el Bécsben az orvosi fakultást, utána szülővárosában gyógyított.

Bolyai Farkas nem elégedett meg azzal, hogy tanítása szájról szájra terjedt. Olyan gondok megoldásában is segítségére sietett az embereknek, amelyek széles tömegeket érintettek. Ilyen irányú tanácsait, tapasztalatait vagy külföldi sajtóból összegyűjtött ismereteit népszerű újságokban készült közölni: "Már annyira álmatlan és beteges vagyok, hogy kemence, s több elegendes munkáim, melyeket

szóval ígértek kinyomtatni s eddig itt ki is nyomathattam volna, már olyan tisztában írni mint kellene, ha megvinnék se vagyok capax”^{/18/} - írja Incze Dánielnek Kolozsvárra halála évében. Mint kiderül, a marosvásárhelyi nyomdatermékek hatósugarát vagy pedig példányszámát kevesellve, egy rangosabb újságnál vá-rakozott, de minden ezirányú igyekezete hiábavalónak bizonyult. Ezek a munkák máig sem kerültek kinyomtatásra, sem tudományos értékelésre, ellentétben a lényegesen kisebb terjedelmű és fontosságú zenei, másrészt az irodalmi munkásságával.

Ilyen “elegyes” munkája a csecsemőgondozási tanácsadója is. Kora asszonyaihoz szól, akik meglehetősen gyakran szültek, s tudatlanságuk is hozzájárult az iszonyatos gyermekhalandósághoz. A csecsemőgondozásról szóló minden sora időálló, korszerű, B. Spock könyvének hiányában ma is használható: “... a reggeli mosdóját naponkint úgy kell hűteni, hogy a harmadik héten hideg vízzé váljon... sohase teli hassal... a víz a fülibe, orrába, szájába ne menjen... Mikor a haja jótskán megnő lassanként hajadon kell szoktatni... elsőbb szép szelid időben, ... utoljára minden féle időben ki kell naponkint vinni a tiszta levegőre, fedetlen fővel... étele, itala az első esztendőben anyai tej, lehet fél esztendő után adni apró zab port (?), tehénhúst, libahúst főzve.”^{/19/}

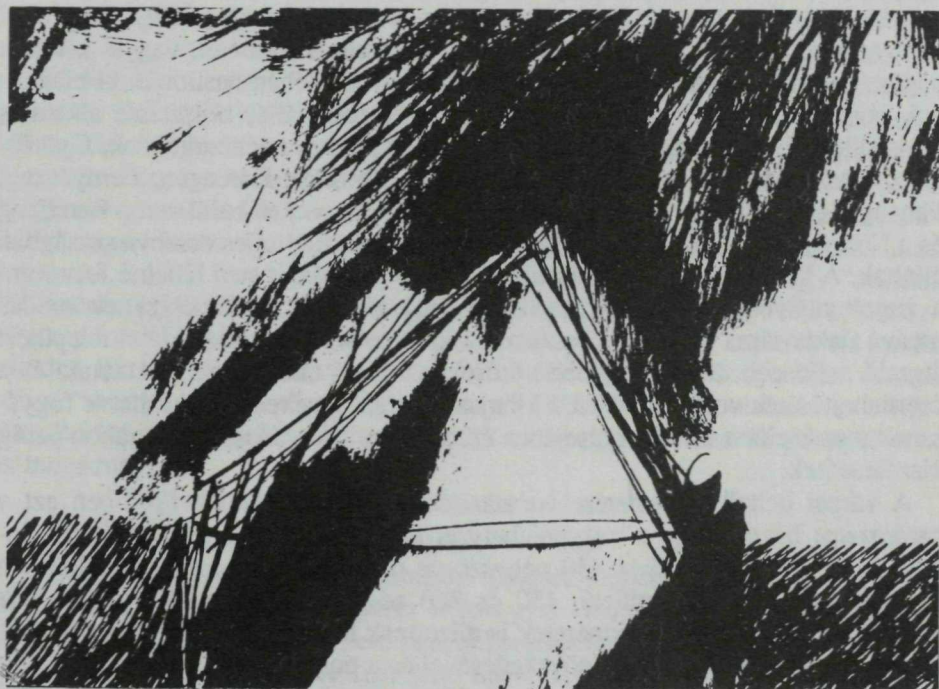
Foglalkozott az áradásveszéllyel is. “... nálunk a folyamok ott ásnak medret, ahol tetszik, dúlnak, rontanak, szaggatnak, ... vidékek drága terméseit seprik el, falukat kergetnek ki békés nyugalomból... az a kár, amit a Maros 1837-ben Toplicától Lugosig tett a körülötte fekvő rónaföldeken, megbecsülve akkora sum-mát ütne ki, hogy vele az Olt folyását könnyűszerűleg lehetne mérföldeken át szabályozni” - írja a múlt század dereka táján Ürögdi Nagy Ferenc a Brassótól - Kézdivásárhelyig című útirajzában.^{/20/} Az áradás elkerülése, a Maros szabá-lyozása a kor egyik megoldatlan kérdése lévén, szinte magától értetődően vált Bolyai Farkas gondjává is. Folyószabályozási tervet készít, melynek kivitelezé-sével nemcsak az áradást lehetett volna elkerülni, hanem a Maros hajózhatóvá vált volna. Ebben a tervben aprólékosan elemzi az áradást előidéző tényezőket és a megelőzés lehetőségeit: “... Kiáradást mi okoz? ... ha több folyó bé, mint a’ mi le-folyhat az árkon... a gátok, mellyek nem úgy vannak tsinálva, hogy helyyeken kapu legyen, mellyeken a’ víz olykor kimehessen, sőt maga az áradt víz emelje fel (egy vizen úszó alkotmány által)... a’ lefolyást kell sebesíteni, s martokat emelni, kivált a’hol hibásak. (Ez a “martemelés” megtörtént Maros-vásárhelyen - az 1970-es árvíz után). ...Sebesítik a vizet: az egyenes út, a kí-gyóknak általvágása.”^{/21/} (Az 1975-ös árvíz után, amely Bolyai Farkast kétszáz év múltán is igazolta, kezdetét vette a “kígyók általvágása”, azaz a nagyarányú Maros szabályozás.)

A kollégium tanára felettes szerveinek írt levelében így summázta a “tízféle mesterség” gyakorlásának belső indítékait: “... a köz terhekből... részesülni kí-vánok, s használni ember társaimnak... a’ köz boldogság Templomába... tsak egygy téglát tenni”^{/22/}.

Vajon össze lehetne-e számlálni ezeket a téglákat? Vajon mekkora űrt hagyott halálával maga után a kisváros életében?

JEGYZETEK

1. Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
2. Mentovich Ferenc: Marosvásárhelyi füzetek III. M.V. 1858.
3. Borosnyói Lukács János: Régi és Új Vásárhely. M.V. 1836.
4. 9. Szénássy Barna: Bolyai Farkas. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975.
- 5., 6., 7., 8., 11., 13., 15., 16., 19., 21. Bolyai Farkas Kéziratok. Teleki Téka. M.V.
10. Koncz József: A marosvásárhelyi evang. ref. kollégium története. M.V. 1896.
12. Kóvári László: Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.
- 14., 18. Bolyai-levelek. Benkő Samu válogatása. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1975. /Téka/
17. Vályi János levele Bolyai Farkashoz. Kézirat. Teleki Téka. M.V.
20. Az utazás divatja. Egyed Ákos válogatása. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1973 /Téka/
22. Benkő Samu: Sorsformáló értelem. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1971.

Elek György

“A nagy Kun Kardszag Városa tűz által esett romlásáról” és a megégett városrész újjáépítéséről /1834-1835/

A szakirodalom az alföldi településeknek két alaptípusát ismeri: a régibb, nagy hagyományú halmaztelepülést, és a 18. századtól nyomon követhető modernebb, szabályos osztású, utcás telekszervezetet. Amíg a török világ után újból benépesülő községek az ősbibb - eredetileg családonként (hadanként) felépített - halmaz formát követik, addig a kincstár által telepített községekben a másik, a hatóság által támogatott, mérnöki osztással szabályozott településszerkezet a jellemző. A hatóság ugyanis a 18. századtól kezdve a modernebb, szabályosan beépített településforma elterjedését igyekezett elősegíteni, s az újonnan telepített falvak utcáit és telkeit előre kimérette, a halmaztelepüléseken pedig a gyakori tűzvészektől elpusztított részek szabályozását rendelte el, azzal a szándékkal, hogy a további égések után a város más részeiben is ezt a formát valósítja meg. A várt tüzek azonban elmaradtak, s így egyes települések mai képe a halmaztelepülés mellett egy másik településtípus emlékét is őrzi.^{1/}

A török-tatár-kuruc világ után Karcagra visszatérő lakosok vérségi, rokonsági szervezetben szállták meg és népesítették be a város területét, vagyis a rokon nagycsaládok egymás mellé telepedtek, egymás közelében hasítottak ki maguknak portákat az akkor még bőségesen rendelkezésre álló, beépítésre alkalmas földterületből. A halmazosan települt városrészeket nevezték zugoknak. Györffy István a századfordulón a következő zugokat írta össze Karcagon: Pernyészug, Fanzug, Sereszug, Birizlózug, Kis- és Nagyrétoldal, ezeken belül van a Bundizug és a Nadrágzug. A zugok belsejében a telkek és a házak teljes összevisszaságban állottak. A közöttük lévő girbegurba utcák mellett számát sem lehetne felsorolni a zugok mélyébe vezető zsákutcáknak vagy zugutcáknak, melyeknek rendes utcává alakítására, “kitörésére” csak az 1860-as években került sor.^{2/} A települést átszelő szélesebb utak a nagyobb városokba vezető országutak /postautak/ és a csordahajtó utak voltak, melyek a kihajtott csorda növekedésének, illetve fogyásának megfelelően a város belsejében elkeskenyedtek, városszéli végükön pedig kiszélesedtek.

A városi beltelkek méretére vonatkozóan a karcagi tanács 1775-ben azt a határozatot hozta, hogy a vagyoni helyzet szerint három csoportba osztott lakosság részére 750, 600 és 450 négyszögöl nagyságú porta adandó. 1808-ban már erősen mérsékelt területű, 450 és 360 négyszögöles portákat állapítanak meg^{3/}, de még ezek a telekméretek is túlzottnak tűnnek a későbbi állapotokhoz képest. A lakosság számának növekedésével és a portának kiosztható földterület csökkenésével ugyanis a telkek elaprózódtak, annyira, hogy a nagy égés utáni mérnöki felmérés szerint (1834-ben) már “30 és 35 négyszögöles fundusok is léteztek”.^{4/} Vagyis igen nagy volt a zsúfoltság. Az egymástól nádkerítéssel elválasztott telkeken állott a lakóház, valamint az ólak, aklok a jószág számára.

Az udvaron helyezték el a rakományokat, a szénát, szalmát, a tüzelnivaló levelesganét, a szintén fűtőnek összehordott, kúpokba rakott nádat, de az udvaron tárolták a trágyát is, melyből nem is egy helyen kerítést hánytak. Az épületeket náddal fedték, a füst elvezetésére szolgáló, vesszőfonással vagy deszkából készült szabad- vagy pendelykémenyt belülről tehéntrágyával tapasztották ki, hogy nehezebben fogjon tüzet.

A hatóság persze előírásokkal, határozatokkal, rendszabályokkal igyekezett érvényt szerezni bizonyos modernebb településfejlesztési elveknek, de ezekből a gyakorlatban csak azt valósították meg, amelyik "adott körülmények között a közösség érdekeinek megfelelt,"^{5/} vagyis tulajdonképpen egy-egy drasztikus beavatkozásig mindenütt megmaradt a girbegurba, "zsákutcás, zugos, sok helyen szinte mondhatnánk ázsiai külsővel bíró város".

A tűzre mindig is nagyon ügyeltek. A városi és kerületi előjárók egész sor olyan intézkedést hoztak, amely részben a tűzveszély csökkentését, a tüzek megelőzését, másrészt a tűzoltás megkönnyítését célozták. Ma is ismert az éjjeliőrök /Karcagon 1774-től 3 vachter teljesített szolgálatot/ kiáltása, melyet az esti harangzó után az utcákon járva minden órában el kellett mondaniuk:

"Hallgass Gazda vigyázóra

Tízet ütött már az óra

A tűzre vigyázzatok

Hogy károkat ne vallyatok..."^{6/}

Nappal a templom tornyában állott az állandó toronyőr, aki a nappali tüzeket volt köteles a harang félreverésével jelezni. Az előljáróság keményen büntette azokat, akik a "parantsolat ellenére" tilalmas helyen, kertekben, kertek mellett, istállókban tüzet raktak, vagy rakott szekéren, boglyán, szérűben és az utcán pipáztak. Huszonöt korbáccsal büntették a gazdaasszonyt, ha az udvarra locsolatlan, tüzes pemyét öntött ki. (Ha a pemyében már nem volt parázs, de nem locsolták meg, a vétkes 6 korbácsot volt kénytelen elszenvetni.)^{7/} 1768-ban a Nagykunság minden községében elrendelték, hogy a tűzoltáshoz "minden hordóban vagy kádban víz, mely kapitány víznek neveztetik, kemény büntetés alatt tartasson..." 1770-ben a jászkun kerületek gyűlésén mondták ki, hogy "minden Hellységben Csájkák vagy Horgok készíttessenek" a tűzoltáshoz. 1773-tól a községeket víztartó szekerek állítására kötelezték. 1776-ban a kapitányvíz mellé minden házhoz lajtorja készíttetését javasolták. 1800-ban Kisújszállás városa, mivel "más jól rendelt városokban számos példát látni a tűz oltásokban", vízipuskát vásárol.^{8/} Egy hasonló szerkezetről a karcagi nagy tüzet megörökítő vers is megemlékezik:

"Míg edjet (ti. házat) megtartott vízzel a makhina

Akkorra száznak is a pemyéjét hatta..."

Na igen! Ha a sűrű rendelkezések, a vétkesek kemény megbüntetése, a szabályok betartatása ellenére egyszer fellobogott valahol a tűz, és nem sikerült nagyon gyorsan megfékezni és eloltani, akkor kíméletlenül végigsepert a városon, és jobb esetben is házak tucatjait tette hamuvá, rosszabb esetben pedig egész városrészeket hamvasztott el. Arra, hogy nemegyszer megtörtént ilyen, jó példa a karcagi Peryészug elnevezése, amely egy hasonló esemény emlékét őrzi.

Úgyszintén Karcagon hallottam azt a szólást, amit a sorsába beletörődő emberre mondanak: "megszokta, mint Nádudvar az ígést".

"Ezernyóltzszáz utánn harmincz negyedikbe
Egy szomorú példa történt hejségünkbe
Kardszag Újszállása vala oj nagy tűzbe
Hatszáz tizenyóltz ház a' mejbenn megíge
Azonn kívül pedig sok alkotványokat
Megszámlálhatatlan apró jószágokat
Nem lehet leírni ezeknek számokat
Azt a' sok iszonyú erős nagy károkat

Minden úttza bé tölt szörnyű jajgatással
Mert az Úr sijjetett e' szörnyű romlással
Minden fele ígett a tűz ropogással
Mej miatt vólt a' Nép sűrű sikóltással

A' nagy lángok egymást sűrűn felváltották
Az Emberi szívet majd el olvasztották
A' félelem között sárgultak az ortzák
Mert még sokakról is leégtek a ruhák
Szegények mert nehezen hagyták
A' mit fel kaphattak a' hátokonn horták
Jaj már ide égünk tsak azt kiáltották
Házi bútorukat szegények siratták

Sok Szegény és Árva ezt hóltig sirattya
Mert meg ígett házát láttya föld porába
Hogy azt fel építtse nintsen benne módja
Törölgeti szemét könnyeit húlatja
Kilentz Malom esett a' szélnek torkába
Ezeket is a' Tűz mindet felprédálta

Katholikusoknak megígett temploma
Mejj az ecklézsiát gyászbann borította
Meghagyott még az Úr két felszentelt házat
Mejbenn öszve gyűjti a' megrémuít nyáját

Ez a' dolog történt Május holnapjába
Szinténn vége felé huszonharmadikba..."

- Így verselte meg később a szerencsétlenséget egy karcagi históriás¹⁹⁾, bár emlékezetével még a mai napig is találkozhatunk. Fennmaradt egy olyan hagyomány is, amely szerint már a költő-garabondiás: Csokonai Vitéz Mihály is megjósolta egyik ittjártakor, hogy 1831-ben döghalál (kolera) fog pusztítani Kar-

cagon, 1834-ben pedig "Tüzi veszedelem". (Igen sajnálatos, hogy ez az előrejelzés csak jóval később lett köztudomású.) De lássunk egy hivatalos iratot Illéssy János nagykun kapitány kezéből, aki még aznap Karcagra érkezett és a "rettenetes égésnek világánál" a következőket írta a Jászkun Kerület előljáróinak:

"Tekintetes Nemes Kerületek!

Szomorú ugyan a tárgy, melyről tudósítást teszek, de kötelességem hozta magával azt a 'Tekintetes Kerületekkel sietve közölni:

Karczag Várossa lángba van borúlva, az ma délutáni fél órakor, bizonyos Benesovszki nevű lakos udvarán volt kazal nád meggyúlladván, az irtóztatóan dühösködött szélben oly rémítő pusztítással borította lángokba a' Várost, hogy rövid idő alatt a' Rkatholicum Templom, több Malmok, 's hozzá vetve legalább két ezer darab különféle Épületek ma estére már hamuvá váltak. Leégtek ezek mind, 's a' kiknek Épületeik meggyúladtak, azoknak mindenek, mik az Épületekben találtattak, tűz által megemésztettek. A' szélvész dühösködik most is, de úgy látszik, hogy a város három negyedrésze - mert egy negyedét bizonyosan teszi az elégettség - meg fog maradni. A' jajgatás, sírás 's kétségbe esés hangjai verdesik a' levegőt, azon Embereknek jajjai, kiknek bent a' Városban már semmijek se maradt. Ezek mind Éhel halással küszködnek, tsak egyszeri betevő falatjok se maradt, és rajtok volt öltözetjeik nagy része is láng prédája lett.

Mindenütt tűz lángok világitják meg a' Várost. Szívrázó 's borzasztó minden, merre tekint az Ember.

Mind ezen pusztulás közepette vigasztalás az, hogy Ember egy sem veszett el, mert a gyermek ágyas asszonyokat és kis gyerekeket is hirtelen ki szedték az égő Épületekből, de a' személyeken kívül minden vagyon hamuvá lett - Városi Köz Épületek két malmon kívül meg maradtak.

Első kötelességünknek tettük a' bóldogtalan szerentsétlenek felsegélése munkáját - Erre most az egész Nagy Kun Megyét nyomban felszólítottam, azután a' Károk jegyzéke fog telyesíttetni -, melyekről majdan Tudósításomat hivatalosan megteszem.

Addig is pedig hivatalos Tisztemnek tartom a' Tekintetes Kerületeket alázatosan meg kérni: hogy ezen szomorú Esetet a' két rokon Megyébe hírvül tévén több Polgár Társainkat is keresztényi segedelemre felszólítani méltóztassanak. Minden a' mit adhatnak, 's adnak a' Lakosok, olyan lesz ezeknek, mint az valóságos Éhel halónak egy falat, 's a' meztelennek egy öltözet, mellyel testét betakarja.

Többi kegyességekben ajánlott tartozó tisztelettel
vagyok alázatos szolgája

Illéssy János

kapitány

Karczag, 23 május éjféle 1834." /10/

A tűzvésznek tehát összesen 2000 épület, közte 618 lakóház esett áldozatul. Elpusztult a római katolikus templom, kilenc malac - ebből kettő a város tulajdona. A későbbiekben elkészített kárösszeírás szerint a lakosság "csak könnyedén számítva 434.500 Vfrtokra betsült károkat vallott..." /11/ Az épületek mellett a vagyontárgyak, aprójszágok, élelem elvesztése - (egy családot öt fővel számítva) - több mint háromezer lelket érintett. A nagykun kapitány elsőként az ő segélyezésükről gondoskodott. Körlevélben hívta fel a kerület községeit, a kör-

nyező vármegyéket és a földesurakat az égett lakosok "megsegéllésére". A legelső adakozó Madaras városa, 1834. május 25-én 100 kila (5400 liter) búzát ajánlott fel a megkárosodott lakosok "felségéllésére 's fogyatkozásainak pótlására". A karcagi bírák köszönettel vették az adományt, és egyidejűleg a más helyekről érkező küldemények "rendes feljegyzés mellett leendő által vételére Bojti István úr és Eskütt Elek János 6 kegyelmek ki nevezettek." ^{/12/} A továbbiakban, mint Illéssy János írja, a felszólításnak "igen nagy következése lett". Nemcsak a nagykun községek, hanem a Jász- és Kiskun Kerületek lakosai is "reménségen felül küldötték adakozásaikat, melyek számát nevelte az idegenből érkezett adomány ... (és ez a) Segedelem képes vala a temérdek számú 's több mint 600 család ideiglenes szükségét észrevehetően pótolni". ^{/13/} Bár Karcag város előljárói egy hónap múlva úgy határoztak, hogy "mindezen Jól-tévőknek nevei adakozásaikkal együtt, kik a' minapi nagy égés által kárt vallott Lakosok részére Segedelmet küldöttek vagy személyesen által adtak, a' Közönséges Újság Levelekbenn nyilvánosíttassanak 's jótéteményeikért mindnyájoknak méltó köszönet tétesen" ^{/14/} - az említett újság hiányában azonban csak néhány adakozót ismerünk: Kisújszállás városa 500 frt; Halas, Majsa, "Kiss Kun Szt Miklós" és Szabadszállás városok együtt 1122 frt 31 kr és 74 darab ruhanemű; Kis Kun Laczháza közönsége 70 frt; Túr városa 200 Vfrt, valamint 11 köből és 1/4 véka (1188 liter) búza és ugyanennyi árpa. ^{/15/} Az érkező adományok a városgazda kezéhez és felügyelete alá kerültek, aki jegyzés szerint, "alkalmatosan" ^{/16/} osztotta ki a rászorulóknak, mert csak azok részesültek segélyben, akiknek mindene elégett. Még a "jobb birtokosok, 's Vagyonosabbak" részét is a legszegényebbeknek adták. "A kiosztás mértéke alapult más részről egy egy Háznépnek számán is." A téli kenyérmeqvaló megszerzését igyekezett biztosítani az előljáróság akkor, amikor a nyári munkák kezdetén felszólította a tűzkárt nem szenvedett gazdákat, hogy munkásaikat "egyedül helyből a' szerentsétlenek közül válasszák, mely szerint ezek is érdemelhessenek magoknak Élelemre valót." ^{/17/}

A nagykun kapitány 1834. május 28-ra "a' jövendőben ne talán történhet (tüzeknek) rendetlen útzák 's építések regulációja által lehető gátlása, de egyszerűs mind népes és nevezetes ki terjedésű Városnak is csinosítása felett leendő értekezés 's szükséges Tanácskozás végett Karcagra rendelte a kerület községeinek vezetőit, mert a' mostani megállapodások 's Végzések töbnyire használatni fognak és alkalmaztatni más Városokban is, melyekben előbb utóbb ne talán hasonló újrendezés történend". A tanácskozáson a következő határozatokat hozzák:

"1ör ... elegendő Földmérők hívatatván ... a' Város mostani fekvése papirosla tétesék - melly nélkül valamint a' többi Városok, úgy Karczag is szűkölködött - az Utszáknak és Ház Telkeknek új rendbe vételére javallat tétesék..."

"2or ... megengedetett ideiglen az elégett Házak lakhatóvá tétele, úgy azonban, hogy az így felépüendő Ház az újrendezést semmi tekintetben nem változtathatja..."

"3or Az Épületeknek Náddal való fedése úgy az Udvaroknak is Náddal való kerítése - melyek az égésnek közelebb is legnagyobb terjesztőinek lenni tapasztaltattak - végképpen eltiltatott, 's e' helyett a' Vagyonosabbak, vagyis már 10 lántz azaz 20 köblös földbirtokúak kivétel nélkül tseréppel, a' Szegényebbek

pedig gyékénnyel fedhetik házaikat 's egyéb épületeiket - az Épületeket az Udvaroknak tsupán egyik oldalába szabad lesz tenni, kéményeket tsak téglából készületeket szabad emelni..."

"4er Elrendeltetett bizonyos Summának (50.000 frt - E. Gy.) fel költsönzései, mely egyrészen a pénz nélkül szükölködök (részére) hitelbe kiadassék, másrészen építésre való fának szerzésére fordíttassék, ezen felül a' téglá és tserép égetésre, mellyekből temérdek mennyiség kívántatik, használtassék..."

"5ör Más városokból is elegendő Mesterek hozattassanak..."

"6or Az Égeteknek közadójoknak elengedése eránt a T. Kerületek megke-restessenek..."

"7er... A Malmok egyedül kőlábokra, és tserépre építtethetnek..."

"8or ... (a Városháza körül lévő porták, mivel nagyon veszélyesek a középü-letekre, a város udvarához csatoltassanak)

"9er A' Közönségnek lelkes gondoskodására bízott oly módokról gondoskodni, ne hogy ennyi szerentséltenségre jutottak kijáandorlásra vetemedjenek, és ezzel a' Város Népetlenedését eszközöljék...(!)"^{18/}

Ezen intézkedések után a városba rendelték a Jászkun Kerület négy geodétáját, akik június 6 és szeptember 29 között^{19/} előbb térképet készíttettek a városról, külön felmérve a tűzben kiégett részt, majd azon javaslatot tettek a telkek és "Utszák regulációjáról", hogy: "igen tsekély terjedésű telkek találatnak, melyek mint megannyi Tűzfészkek, ezentúl 200 négy szög ölesnél kisebb Telek senkinek se adassék, a' mostaniak annyira kipótoltassanak... a' Telkek hossza egyformaság végett is 25 ölesre határozottatott, szélességben legalább 8 ölnék ... az Utszák 10 öles szélességűek legyenek, a' legtöbb Utsza pedig, mely az egész Város hosszán végig megy, azért is, hogy a' Marhákat minden Utszáról erre, 's ezen végig szokták kihajtani, 15 öles szélességben metszessék ki."^{20/}

Az egymásra merőleges utcák kimérése és az egymás mellett, pontos telek-méretekkal kiosztott porták létesítése a régi hadas településrend felszámolását jelentette. Az utcának kijelölt területen minden épületet le kellett bontani. Hal-lottam, hogy még a tetejüket vesztett, de falaikban kifogástalan házaknak sem kegyelmezett a mérnöki vonalzó, ami természetesen nagy felzúdulást keltett az egyébként is elkeseredett emberek között. Még az energikus és szigorú Illéssy János is azt írja, hogy "leg féllelmesebb része a' Rendezésnek úgy mint a régi Városi Telkeknek 's Utszáknak, új formában való ki osztása" volt, pedig igye-keztek e legkedvezőbbben eljárni. Az új telkeket lehetőleg azon a tájon kapták a gazdák, ahol házuk azelőtt is állott /valószínűleg az egy környéken élő nagy-családra gondolva/, illetményét mindenkinek kiadták, és a kipótolt négyszögölek árát 10 év alatt kellett kifizetniük.^{21/} A tanács még ugyanazon év októberében összefratta, hogy "a kárt vallott Lakosok közül az ujjonti ki mérés szerént kinek adatott több vagy kevesebb Ház hely 's mennyivei? a többségnek vagy keve-sebbségnek négyszögöle miképpen fizettessen Pennig a többet nyert Lakosok részéről a Város Cassájába, mint a vesztést Szenvedetteknek a Város Cassájából?" A telkek négyszögölelnek megváltását a redemptusok részére 15, az irredemp-tusokra nézve pedig 30 kr-ban határozták meg. A kapott, illetve elvett területek nagyságáról készült "Laistrom" elveszett, de egy későbbi bejegyzésből ismerjük a befizetendő összegeket: míg a lakosokat a 200 négyszögöltre kiigazított por-táknál a területtöbbletért összesen 5094 frt 30 kr terhelte, addig a területvesz-

teségért, vagyis a régi porta megkisebbitéséért 188 forint 18 kr-t kellett kifizetnie a városnak.^{122/}

Végteére is: "Az új Utszák közül az, mely a leghosszabb, 's 1200 öl hosszúságú, szélességben 15, a többiek 10 öl szélességűek, kettőn kívül, melyek (mivel kevés telekre van róluk bejárás - E. Gy.) 7 öl szélességűre ítéltettek." A telkek kimérésénél és a házak újjáépítésénél a következő szabályokat állapították meg.^{123/}

1ör Hogy minden Lakosnak egész illetménye kiadassék, még pedig a' mennyiben lehetséges azon a tájon, hol eddig feküdt.

2ör 200 négyszögölesnél kisebb Telkeket kiadni meg nem engedtetik, kisebb Telkek a' Város végén húzandó új soron adatnak ki pótolva 200 négyszögölesben.

3ör Valamint az új Utszák, úgy minden Telek egyenes szögben mérettek ki - A' Házak 's más Épületek is csak egyenes szögben építhetnek

4er Tapasztaltatván, hogy az alaton Épület ablakok 's ajtók az egészségnek mly veszedelmesek; ez okból kihirdettetett, hogy Épületek fele magassága - annál is inkább mivel a vájog épület mindfgy nyomakodik - 10 lábnyi, az ajtófél magassága 6 lábnyi, az ablak belső világossága pedig legalább 2 lábnyi magasságú legyen, a' ki pedig ezen rendelés ellen vétene, annak épülete lerontatik.^{124/}

5ör A' szomszéd udvarára ablakot hagyni nem szabad, az ilyeneknek igen sok rossz következményei vagynak

6ör Minden Teleknek csak egyik oldalán lehet építeni, úgymint az Utszától kezdve azon oldalon, mely már kijelöltetett - 25 ölesek lévén átjában a Telkek, fly hosszúságban elegendő Épület elfér, minden Telek másik oldala a' szomszédé, belső végén pedig építeni nem szabad, mert fgy ismét össze-vissza lennének az Épületek.

7er Minden Háznak véggel kell az Utszára lenni, 's kivált Utszára mentül nagyobb ablakkal.^{125/}

8ör Mihelyst az idő engedi - az Utszák két felől élő fákkal beültetessenek egyenes sorba sínór mellett

9er A' Telkeket semmi esetben nem lehet rövidebbé tenni, hanem hossza mindeniknek örökké 25 öl maradjon.

10. Malmok közül... (Illéssy János) tsupán kettőt hagyott bent a' Városban, ... ezeket is csak azért, mivel szintén a város végén vagynak, az eránt tehát, hogy lehessen é akár a közönségnek, akár más Lakosoknak saját belső Telkén Malmot építeni? És ha igen, úgy mitsoda feltétel alatt? Ez szerént szükség lesz Ő Császári Királyi Fő Herczegségéhez folyamodni.^{126/}

11. Fa zsindelek ugyne meg nem engedtettek, mert a' szomorú tapasztalás azt mutatta, hogy a gyúladást leginkább előmozdította a' Rkatholicum Templomnak tetejéről szél hordta sindely, melyet a' szélvész ötszáz ölnyi távolságra is elragadván, a Nádtetőhöz mintegy szegezte, úgyhogy legtöbb gyúladást az okozott. Azomban kéntelen a Tudósító felfedezni, hogy minden Tilalom ellenére is a' Rkatholicum Templom teteje ismét fa zsindeleken készült el, 's tartani lehet tőlle, hogy a' Rendszabályok ilyen példa által erejeből kivetkeztenek". Arról is értesülünk, hogy a nagykun kapitány "már ... kidolgozta a' meg nem égett részek szabájozását is; ahoz azomban, mint az Épületekre végre fennállókhöz

nem nyúlhat felső engedelem nélkül". A tűzvézsek azonban elmaradtak, s így nem volt lehetőség a városrendezés folytatására.

Még a május 28-i gyűlésen határozat született, hogy a város nagyobb összeget kölcsönözzön a lakosok részére. Ennek megfelelően május 30-án a tanács elrendelte: "hirdetessen meg..., hogy mivel a Város az Építések könnyíthetősége végett kölcsön Summát lessz kénytelen a Lakosok számára fel venni - tehát azok, kiknek illy kölcsön vételre szükségek lenne, a Summa mennyiségének feladásával magokat jelentsék".^{127/} A pénzt kölcsönzők számát nem ismerjük, de Illéssy János "a Lakosoknak kiosztandó úgy téglá, tserépsindely, Szálfák 's Deszkák vételére Húsz ezer ezüst forintok a' Város neve 's Hitele alatt Száztól 5 fr kamatra" kölcsönadandó összegről ír, ám ugyanakkor a tanács a Kerületekhez küldött kérelmében az égett lakosok adójának 3 évi elengedéséért instáll.^{128/}

Mivel az építkezéseken rengeteg téglára és cserépre van szükség, Sós Péter senátor felügyeletével külön pénzalapot létesítenek e célra. Bár már júniusban két új cserépvető mestert fogadnak, "előre lehet látni, hogy a Város /a/ Lakosoknak - Téglá és Cserép Szükségeit a maga majorkodásából meg nem fogja győzni, meg kéretetni rendeltettek a szomszéd Kisújszállás, Kunhegyes, Madaras Várossainak Érdemes Elöljárói az eránt, ha valyon adhatnának-e? és mi áronn"? A nagykun városok képviselői kijelentették, hogy "nyerelkedés nélküli áron lehetőképpen szolgáltatnak az Égetteknek tserépet."^{129/} A más városokból vásárolt építőanyag mennyiségét nem ismerjük, de a városi téglavetőktől ez év végéig 76 karcagi lakos (az égett gazdák 12 százaléka) összesen 91.900 téglát (kéménynek, ill. házalapnak), 55.400 kéménynek való téglát, 250 darab "félhold" téglát, 97.700 lapos és 995 darab görbe cserepet kért magának "illendő áron adatni". Valamennyi kérést teljesítik, a téglának ezre 10 frt, a lapos cserépnek ezre 12 frt, a görbének darabja 4 kr volt.^{130/} Az építkezések a következő esztendőben is folytatódtak. A tanács ekkor Mándoki András helybeli cserépvető mellett egyezséget köt "Debreczen Városbeli Érdemes Polgár Ttes Somogyi Gábor úrral is a' végett, hogy ... minél előbb felállítandó épületbenn fent említett célra mentől nagyobb mennyiségbenn Cserepet vettessen, égettessenn..."^{131/} Főként a városgazda számadásaiból tudjuk, hogy az épületfát a Tiszánál, az építkezésekhez szükséges szegetet, meszet, nádat, szalmát (utóbbiakat tégláégetéshez) a helyi és környékbeli nagyobb vásárokon szerezték be.^{132/}

Azt sajnos nem tudjuk, hogy mikorra fejeződött be az újjáépítés, vagy mikorra álltak talpra a tűzkárt szenvedett gazdaságok, de a tanácsjegyzőkönyvekből kitetszik, hogy házépítési célzattal vagy "kenyérbeli szükségből" sokan kénytelenek voltak tőkeföldjeiket eladni.

"... ezenn nagy munkát, úgy mint a' megégett nagy résznek új formába öntését kivinni, 's az előforduló minden akadályokat legyőzni ily sok kérdéssel telyes munkálatban, milyenre a' Kerületekben példa nem találtatik..." Illéssy János nagykun kapitány személyes irányítása és felügyelete alatt vitték végbe, aki "evégett más minden foglalatosságát felfüggesztvén Lakását Karczagra által tette, 's mind addig, míg tőkéletesen be nem végezte ... folyvást Karczagon maradt."^{133/} Az elvégzett munkáról jelentést küldtek József nádornak is, aki az 1835. év márciusában "Illéssy János úr által ... tett minden Intézeteket nem kevés észre-vétellel helybe hagyváln 's munkálódásainak telyes meg elégedését jelentvénn: ezenn nagy Fontosságú Tárgynak ki vitelét továbbra is Szorgalmatos

hatóságú felügyelésére bízni kegyesenn méltóztatott...” /34A város délnyugati részének képe/

Karcag város elöljárói voltak az újjáépítés idején:

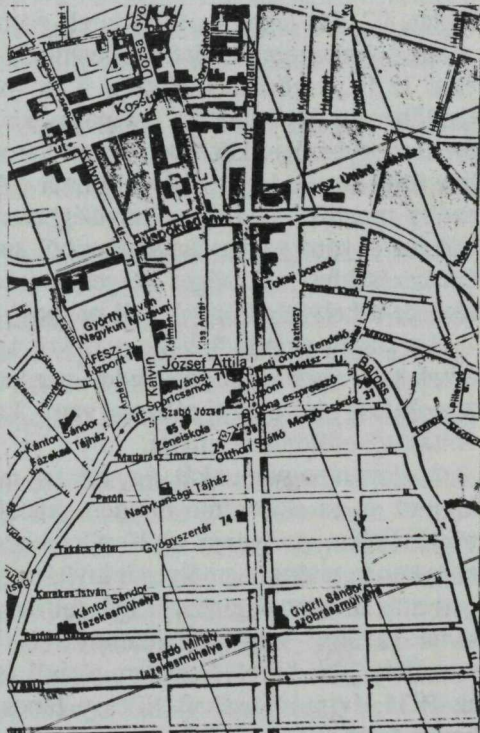
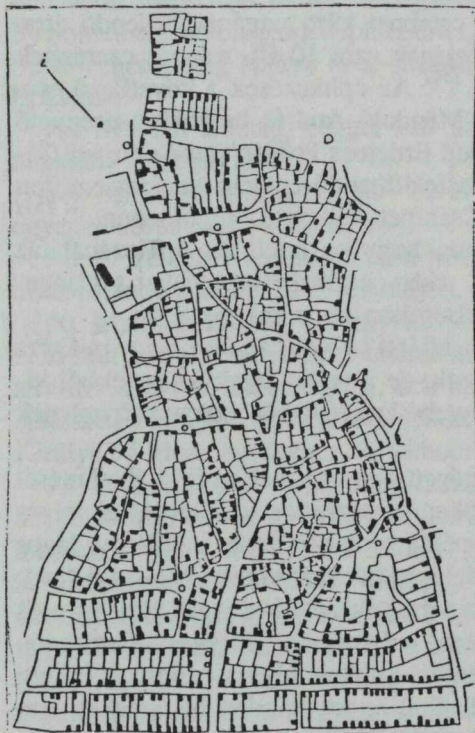
Főbíró: Varró János

Tanácsnokok: Bojti István, Lakatos István, Nagy Gáspár, Láposi Sigmund, Szarka József, Szilágyi István, Sós Péter, Tót János

Nótárius: Csató Gergely, Kacsó Beniámin, Benedek László

Esküdtek: Sós Mihály, Örsi András, Sántha György, Laczka Ferentz, Nagy József, Elek János, Kerekes István, Csörgő Gergely.

A református hitközség vezetője Daróczi Mihály lelkész, a katolikus lelkék pásztorja Barta János plébános volt.

A város délnyugati részének képe a nagy tűzvész előtt és napjainkban

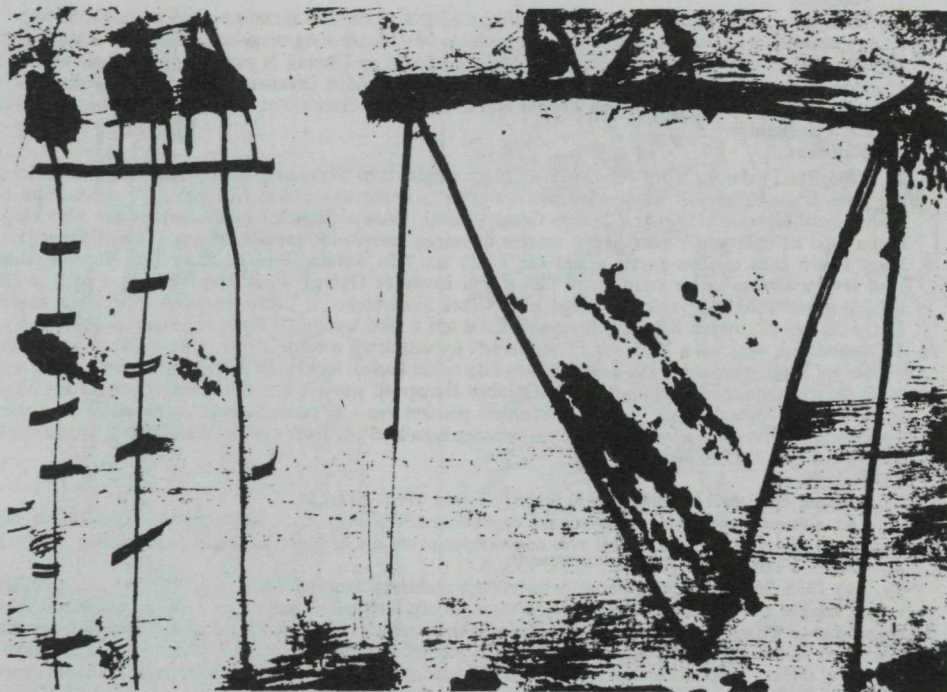
JEGYZETEK

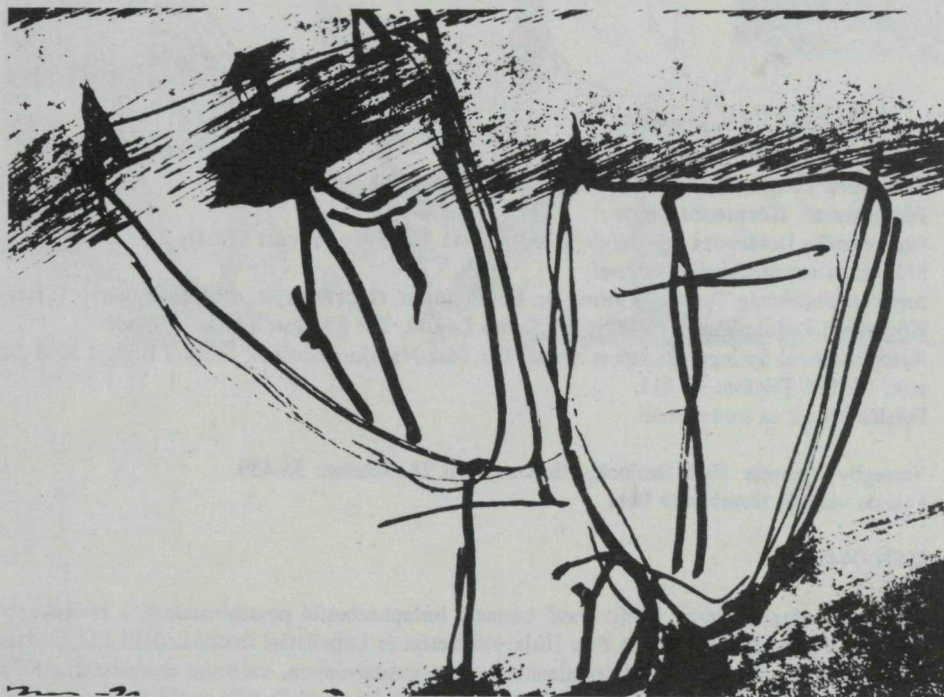
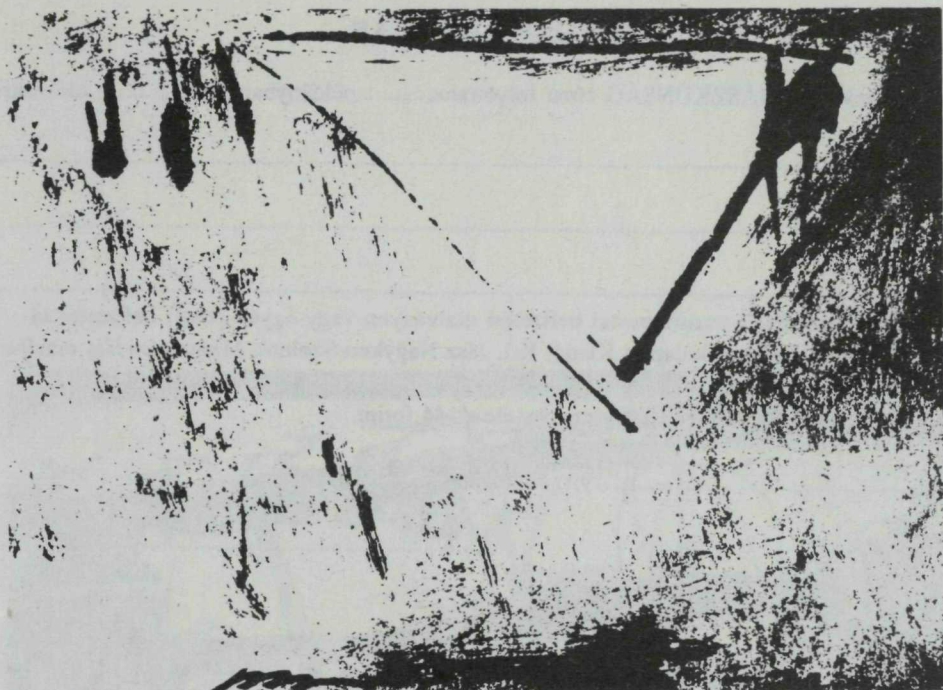
1. Bellon Tibor, 1989. 28-31. p.
- Györfly István, 1987. 130. p.
2. Bellon 1974. 114-115. p.
3. Bellon 1974. 108-109. p.
4. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár /JNSZML/ Jászkun Kerületek iratai Fasc. 4. 2188. sz. /Az 1834. július 12-én Karcagon tartott kerületi gyűlés jegyzőkönyve/
5. Bellon 1989. 29-30. p. /az intézkedésekről pl. A házak építése regulája /1802/ = Györfly 1987. 131-134. p., a lógerek létesítéséről Bellon 1973. 149-154. p., a malmokról Illéssy János jelentésében találunk egy megjegyzést: "a Nádornak/ Parancsolatja értelmében bent a' Városon, kivált köz Épületek tájékán malmot nem lehetne építeni... azon tekintetből, hogy ezen nagy kiterjedésű Városnak Lakosai kivált nagy sarakban ne kéntelenítessenek majd fél mértföldet tsak a Malomig menni, kéretessék meg Ó.Cs.K. Herczegsége, hogy bent a Városban is méltóztassék /malmok építését engedélyezni/ ..."
6. Szabó Lajos, 1987. 129. p.
7. Szabó L., 1987. 132. p.
8. Szabó L., 1987. 132. p.
9. A várostűzről két versezetet is ismerünk, a terjedelmesebbet Szentesi Tóth Kálmán közölte Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából /Karcag, 1940./ c. könyvében. Az itt idézett vers kézzel írott másolatban a Gábor Aron Gimnázium könyvtárában található, leltári szám: 11215.
10. JNSZML Jászkun Kerület iratai Fasc. 4. 1039. sz. /1834/ Illéssy János kapitány tudósítása
11. JNSZML a Jászkun Kerületek Fenyítő Törvényszékének iratai 1834. 27. füzet, 5. kötet, 11. szám. Benesoczy János perének iratanyaga "felvétetett 1834. esztendei Július hónap 18. kánn KunSz Márton Városában tartott Rabokat ítélő törvényszéken"
12. JNSZML Karcag város tanácsüléseinek jegyzőkönyve /Tjkv/ 1834. május 25. 391. sz.
13. JNSZML Jk.ker. iratai 1834. Fasc. 4. 2188. sz. Tudósítás Karczag városának újabb rendezéséről 's a megégett Rész szabályozásáról /Tudósítás.../
14. Tjkv. 1834. 492. sz.
15. Tjkv. 1834. 519, 541, 568, 709. sz.
16. Úgyeltet arra, hogy a kapott segítség valóban használjon is, ne csak elaprózzódjon és különösebb haszon nélkül elfolyjon. /Tjkv 1834. 516. sz./ A következő évben a tanács azt a megjegyzést fűzi egy, az égettek közül a legszegényebnek küldött adományhoz: "Nem választhatván ki a tudva lévő szerenteseknek közül a leg szegényebb Az ide küldött 10 frtot a' Minden Égettek köz Cassájába betétetni rendeltetett." Tjkv 1835/439. sz.
17. Tudósítás ...
18. Tudósítás ... a 2. ponthoz: az épületek elkészültéig a város más részeiben lakó rokonainál vagy az idézett vers utalása szerint a megmaradt két templomban húzzák meg magukat, akiknek a házuk leégett.
19. Tjkv 1834. 706. sz.: "Schuster Mihály Vendégfogadás az Uttszak 's piatz regulázásának ideje alatt állandóul szállást adván egy árendás szobájában két Földmérő Uraknak Június 6ik napjától számítva egész Sz: Mihály napig, kéri ezenn időre u m 116 napokra a Szoba bért kifizettetni 36 xrijával kérvén 24 órát Felvétetni"
20. Tudósítás...
21. Tudósítás... valamint Tjkv 1834. 489. sz.: "Az elégett Bézi Malomnak addigi tulajdonosai azt kéri, hogy mivel azt többé volt helyére fel nem építhetik ... mutattatna a Kun Gát mellett 's ennen rajta egy Malom-hely részekre". 511. sz.: "Szedo Gergely kinek Háza a Szendrei és Dékány porták köz elégett ezenn mód az égés után gondolatnya szerént útszának maradandó portája helyett a Kun-Gát mellett P. Nagy István háza sorában portát adatni kéri." 669. sz.: "Cs. Takács János és Péter Ties Kapitány úrhoz kéro levelet advánn be az eránt, hogy Csombordi István és György úrnak nem kapják a portán lévő Házból /mely a 200 négyszögöltre kiegészített telkek kimérésekor a Takács testvérek portájához került - E. Gy. /ki menni: tisztelt Kapitány úr ilyen választ tett a kéro levélre: "Mutatván azon Ház hely, mellyen a Csombordi vagynak a Városnak Felső Helyről parantsolt új rendezésével ez Esedezőknek jutott, ahoz a többi a Csombordiagnak - kik a helyett más Ház telket kaptak legkisebb jussok sem lehet: - Most tehát utollyára keményenn megintetnek, hogy October Hónap 4k napjáj ezenn Esztendőben azon Vájjug Épületből, mellybenn laknak 's melly a kérdéses portán van - ki takarodjanak; ellenkez minden esetre a porta a panaszosoknak által adatva lévén - minden rajta lévő épületek csalhatatlanú Földig le rontatnak." 22. Tjkv 1834. 732. és 804. sz.
23. Tudósítás...
24. A házak építéséről bővebben lásd. Györfly István 1987. 131-134. p.
25. "Az ablakok csak lantornások voltak, vagyis bődövel vagy disznóhólyaggal voltak behúva üveg helyett; az egész ablak nem sokkal volt nagyobb, mint az ember tenyere. Szellőztetésről meg egyáltalán nem volt szó sem." ld. Györfly I., 1987. 135. p.
26. Tjkv 1835. 382. sz. "Felolvasattak /a nádornak a malmokat tárgyzó döntései/ a Városbann építhetnek ugyan, hanem a Tanács által ki mutattandó tágas és oly kiterjedésű helyen, hogy a' megállapított Rendszabályokhoz képest tüzet nem fogható Matériáliákból szabadon az az körül fekvő épületektől Négy ölnyi távolságra állíttassanak fel." Kötelezővé teszik a lógerek használatát is: "... a' Takarmányokat, Nádát 's ennyebb e' feléket a' belső Fundusokra hordani ne engedgyék, hanem a végre a Városon kívül szérús kertek oszttassanak..." - Jászkun. Ker. közgyűléseinek jkve 1834. 1213. sz.
27. Tjkv 1834. 405. sz.
28. Tudósítás... az adóelengedésre pedig Jászkun Ker. közgy. jkv. 1834. 2151. sz. A kérelemre azt a választ kapják, hogy "a megkárosodott lakosok kárainak és közdójuk /összege/ ... előll mutatása mellett" adják be vélcmenyezésre. A végeredményt nem ismerjük.

29. Tjkv 1834. 775. sz. "Az Égés által kárt vallott Lakosok építésekhez szükséges Téglá 's Cserép égetéshez fel állított Cassa perceptorának Sós Péter senátor - hiszen hivatalbann már fel állás óta is benne volt - újra elválasztatot." 425-426. sz. "Mándoki András Cserép és Téglavető Mesterrel egyesség kötött a Folyó Esztendőre is úgy, hogy Cserép alá szükséges téglát is ő tartozván ki vetni. Ezrét 3 frt 2/8 Kila búzáért 's minek okáért fog néki a Váross adni a Cserépnek ezréért 4 frtot 1 kila búzát, A Görbének pedig darabját 2 xr pénben..." "Ködmön János is felvállalta a Téglá vetést... stb." Tjkv 1834. 446. sz.
30. Tjkv. 1834. 407., 417., 444., 452., 469., 488., 514., 531., 540., 580., 604., 618., 620., 632., 639., 642., 649., 652., 654., 660., 682., 695., 702., 707., 715., 729., 746., 827-828.
31. Tjkv 1834. 143. sz.
32. Tjkv. 1834. 427., 522-526. sz.
33. Tudósítás...
34. Tjkv. 1835. 199. sz.

IRODALOM

- Bellon Tibor: Építészeti rendszabályok a XVIII-XIX. században az Alföldön = Építészet az Alföldön II. - Nagykovács, 1989. - 25-43. p.
- Bellon Tibor: Karcag város gazdálkodása /Földművelés/ - Szolnok, 1973.
- Bellon Tibor: Utcák, zugok, porták: Adatok Karcag településtörténetéhez = Karcagi várostörténeti tanulmányok - Karcag, 1974. - 101-127. p.
- Györfly István: Magyar falu - magyar ház. - Bp.: Akadémiai, 1987. /Reprint/
- Major Jenő: Karcag településtörténete és a városkép alakulása = Karcagi várostörténeti tanulmányok - Karcag, 1974.
- Szabó Lajos: Kisújszállás története a XVI. századtól a XIX. század első negyedéig. - Kisújszállás, 1987.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a JÁSZKUNSÁG című folyóiratot.....példányban.....időszakra

Név:.....

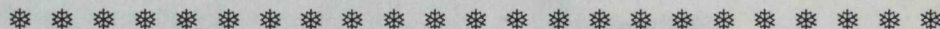
Cím:.....

(A fizetés módja: a csatolt postai befizetési utalványon vagy egyéb postai befizetési lapon az Axel Spriger-Budapest Kiadói Kft. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Irodája címére: Szolnok, Kossuth tér 1. Pf. 105 5001.)

Az előfizetés díja félévre 72 forint, egy évre 144 forint.

.....1990.....hó.....nap.

.....
aláírás

JÁSZKUNSÁG

A Szolnok Megyei Tanács V. B. művelődési osztályának folyóirata.

Főszerkesztő: **Körmendi Lajos**

Szerkesztők: **Dorkovics Ágnes, dr. Kerékgyártó T. István, Sarusi Mihály**

Művészeti vezető: **Majnár József**

Szerkesztőbizottság: **Benson Vilmos, dr. Botka János, Gyórfi Lajos, dr. Kerékgyártó T. István, Körmendi Lajos, Sarusi Mihály, dr. Szabó László, Tar Sándor, Várszegi Tibor**

Kiadja az Axel Springer-Budapest Kiadói Kft. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Irodája 5001 Szolnok, Pf. 105 Telefon: 42-211.

Felelős kiadó: az irodavezető.

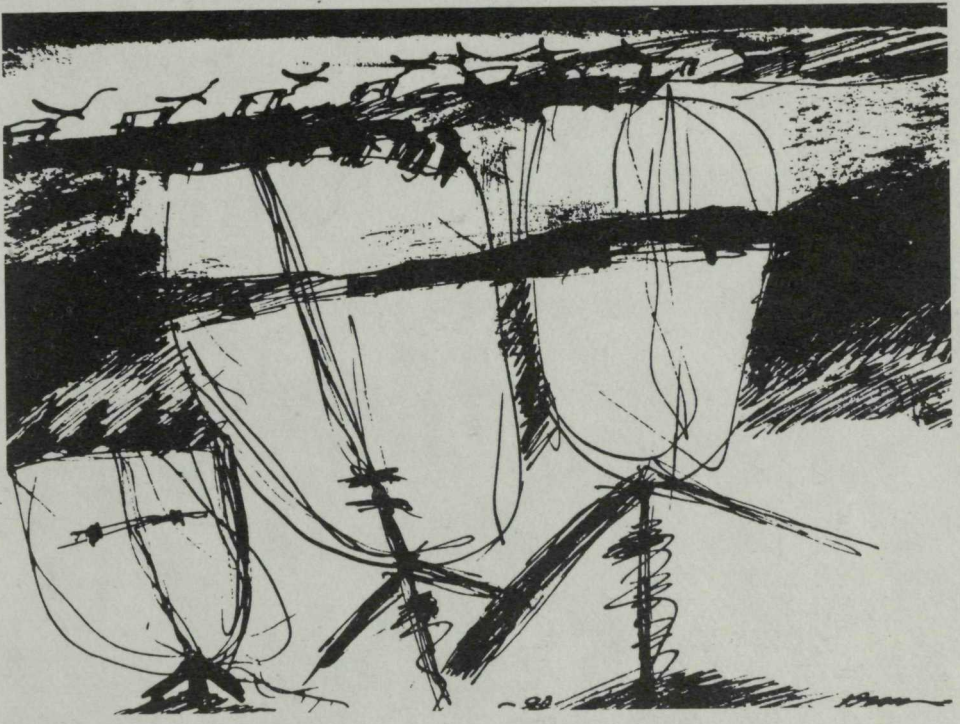
Verseghy Nyomda: 5000 Szolnok, Városmajor út 28. Telefon: 35-433.

Felelős vezető: **Gombkötő Béla**

ISSN 0448-9144

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbcsító postahivatalnál, a hírlapkézbcsítőknel, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál /HELIR/, Budapest, XIII. Lehel út 10/a. 1900. - közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: 1 évre 144 Ft, félévre 72 Ft, egyez szám 24 Ft. Megjelenik évente hatszor.

XXXVI. évfolyam 5. szám, 1990. október

Ára: 24,—Ft

TARTALOM

KÖZELKÉP

Buharáj Ravil költeményei	1
Dorkovics Ágnes: „Mit tudsz te rólam...” (elemzés)	11

UTAZÁS

Kövény E. Péter: Hosszú az út Jeruzsálemig (riport)	14
Ökrösné Bartha Júlia: Boldog barangolás Belső-Anatóliában (útijegyzetek)	27
Kazáni tatár népköltészet (Körmendi Lajos fordításai)	35
Csuvas népköltészet (Körmendi Lajos fordításai)	38
Bella József: Kína... rizspor nélkül (útinapló)	41
Árpás Károly: Az észtek nemzeti eposza (tanulmány)	49
Kerékgyártó T. István: A meghívás fennáll (esszé)	59
Varga Gyöngyi: Beszállás (dokumentum)	64

ITT VAGYOK HONN

Ötvös László: Károli Gáspár bibliafordításának kiadásai (tanulmány)	72
Oláh Anna: Bolyai Farkas a közjó szolgálatában (tanulmány)	78
Elek György: „A nagy Kun Kardszag Városa tűz által esett romlásáról” és a megégett városrész újjáépítéséről (1834-1835) (tanulmány)	84

A Hosszú az út Jeruzsálemig című riport illusztrálására

Szabó Barnabás fotóit közöljük.

Ebben a számunkban Reija Remes finn-festőművésznő rajzait közöljük.

A reprodukciókat Mészáros János készítette.

A borítót Tóth Sándor rajzának felhasználásával Bíró József tervezte.